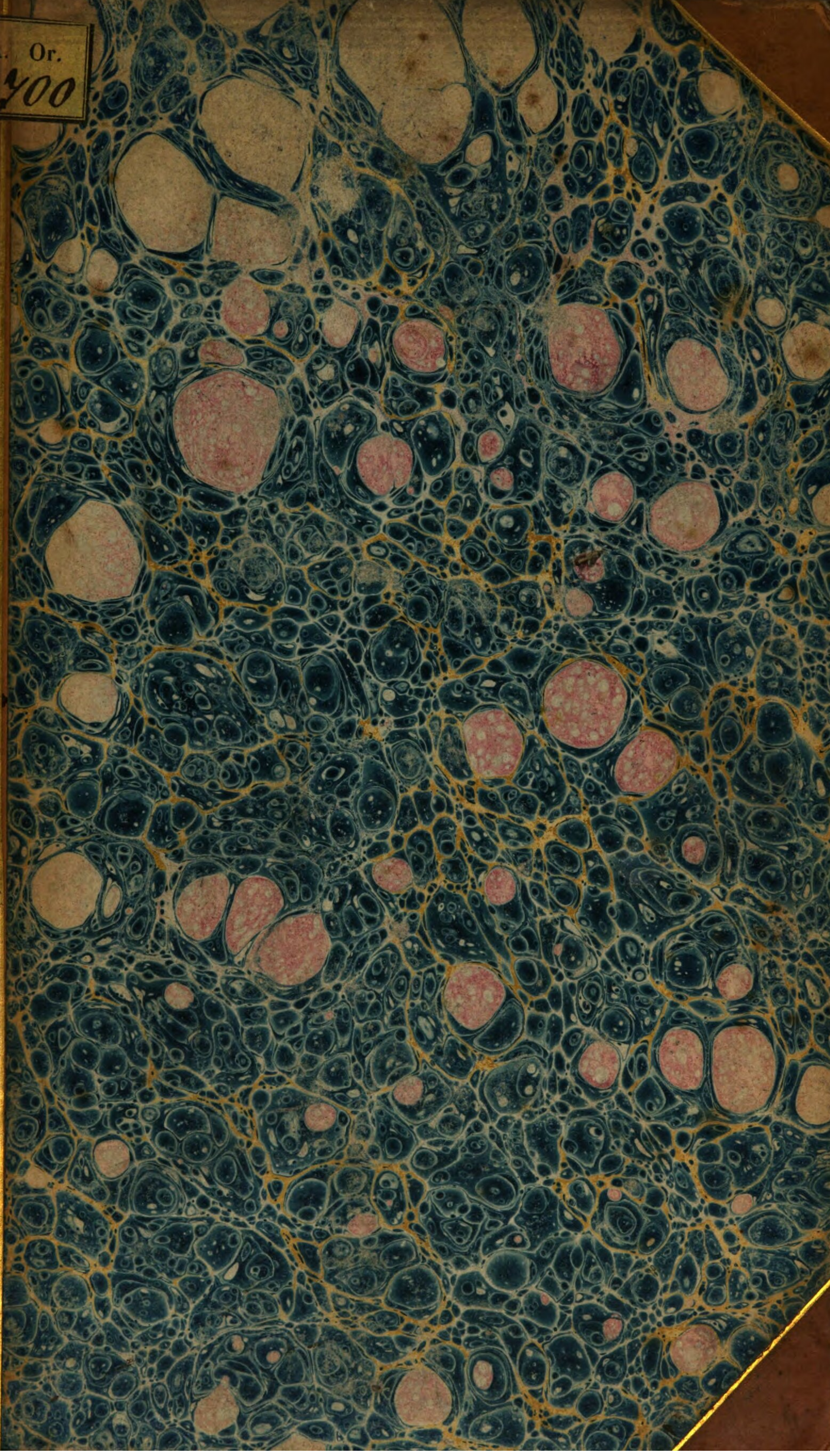
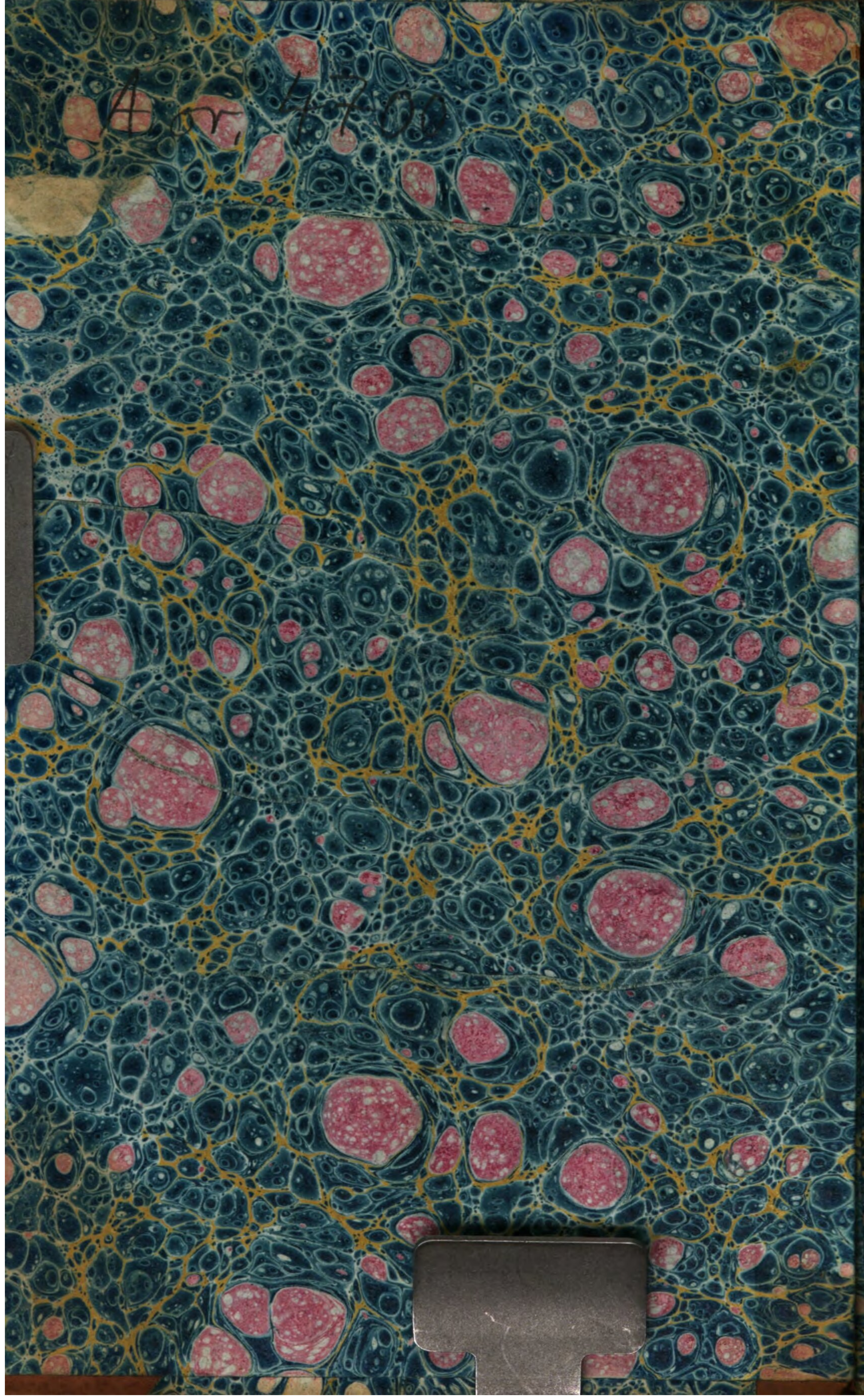

A. Or.
4700

A. Bg
Santos.

Nanda-Pondita

4700

1
Dattap^umimāṇsa cat. p. 19.
chezy

Nanda-Pandita

Dattap^umimāṇsa
Treatise on the Law of Adoption.
Calcutta.

LIBLIOTHECA

REGLA

VACENSIS.

॥ १ ॥

॥ २ ॥

॥ ३ ॥

॥ ४ ॥

॥ ५ ॥

॥ ६ ॥

॥ ७ ॥

॥ ८ ॥

॥ ९ ॥

॥ १० ॥

॥ ११ ॥

॥ १२ ॥

॥ १३ ॥

॥ १४ ॥

॥ १५ ॥

॥ १६ ॥

॥ १७ ॥

॥ १८ ॥

॥ १९ ॥

॥ २० ॥

॥ २१ ॥

॥ २२ ॥

॥ २३ ॥

॥ २४ ॥

॥ २५ ॥

॥ २६ ॥

॥ २७ ॥

॥ २८ ॥

॥ २९ ॥

॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥

॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥

॥ ७४ ॥

॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥

॥ ८२ ॥

॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥

॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥

॥ ८९ ॥

॥ ९० ॥

॥ ९१ ॥

॥ ९२ ॥

॥ ९३ ॥

॥ ९४ ॥

॥ ९५ ॥

॥ ९६ ॥

॥ ९७ ॥

॥ ९८ ॥

॥ ९९ ॥

॥ १०० ॥

वादद्यातांयमद्भिः पुत्रमापदीत्यापत्पदमपिमानवीयंव्याख्यातं । व्याख्यातं
 चापरर्केणापि । तथा । आपदिप्रतिग्रहीतुरपुत्रत्वइति । यदा आपदिदु
 र्भिश्चादावापद्ग्रहणादनापदिनदेयोदातुरयंप्रतिषेधइतिमिताक्षर तथाच
 कात्यायनः । आपत्कालेतु कर्तव्यं दानं विक्रय एव वा । अन्यथानप्रकर्त
 व्यमितिशास्त्रविनिश्चयइति । मनुरपि । अपुत्रेण सुतः कार्ययादृक्तादृ
 क्प्रयत्नतः । पिंडदानक्रियाहेतोर्नामसंकीर्तनस्यच । अपुत्रेऽनेनवि
 धिना सुतां कुर्वीत पुत्रिकामिति । यत्तु । विश्वामित्रादीनां पुत्रवतामपि देव
 रतादिपुत्रपरिग्रहलिङ्गदर्शनंतदपुत्रेणैवेत्यादिश्रुतिविरोधात् । श्वजा
 त्यन्नभक्षणादिवन्नश्रुत्यनुमापकमिति ध्येयं । नचस्मार्तश्रुतिः श्रौतस्थलि
 गस्यनबाधिकेतिवाच्यं । नापुत्रस्यलोकोस्तीत्यादिप्रत्यक्षश्रुत्युपहंभेनत
 स्याएवबलवत्त्वात् । अथापिस्मार्तश्रुतिः श्रौतलिंगबलवत्त्वएवश्रीमतामा
 ग्रहातिशयश्चेत्तर्हिपुत्रानुज्ञयापुत्रवतोऽप्यसुपुत्रान्तरपरिग्रहाधिकारः ।
 यन्नः पितासंजानीतेतस्मिंस्तिष्ठामहेवयम् । पुरस्तात्सर्वकुर्महेत्वामन्वञ्चोव
 यंस्मइतिश्रौतलिङ्गात् । नचेदंज्येष्ठीकरणेलिङ्गंनपुत्रीकरणइतिवाच्यम् त
 स्यतदभावेनैवासिद्धेरित्यलंपक्षवितेनअपुत्रेणेतिपुत्रपदपौत्रपौत्रयोरप्यु
 पलक्षणम् । पुत्रेणलोकान्जयतिपौत्रेणानन्त्यमप्नुते । अथपुत्रस्यपौत्रेण
 बध्नस्याप्नोतिपिष्टपमितिपौत्रादिनाविशिष्टलोकप्रतिपादनेननापुत्रस्यलो
 कोस्तीत्याद्युल्लेखतापरिहारत् । नचपिण्डोदकदानार्थतत्करणमितिवाच्य
 म् । पुत्रःपौत्रःपौत्रश्चतद्दत्ताभातृसंततिरित्यनेनतयोरेवतदधिकारवग
 मात् । अपुत्रेणेतिपुंस्त्वश्रवणात् । नस्त्रियाअधिकारइतिगम्यते ॥ ॐ ॥ अ

नएववसिष्ठः ॥ ॐ ॥ नस्त्रीपुत्रदद्यात्प्रतिगृह्णीयादा अन्यत्रानुज्ञानाद्
 नैरिति । अनेनविधवायाभर्तुनुज्ञानासम्भवादन्धिकारोगम्यते । नचसधवा
 याः स्वभर्तुनुज्ञापेक्षापारतन्त्र्यान्निविधवायाइतिवाच्यम् । स्त्रीसामान्योपादाने
 नपारतन्त्र्यस्याप्रयोजकत्वात् । अभावेज्ञातयस्तेषामितिज्ञातिपारतन्त्र्यस्यस
 द्भावाच्च तर्हिज्ञात्यनुज्ञयैवतस्याः पुत्रीकरणमस्त्वितिचेन्न । भर्तृपदस्योपल
 क्षणतापत्तेः । प्रयोजनासिद्धेश्च प्रयोजनन्तुभर्तुनुज्ञानस्यस्त्रीकृतपरिग्रह
 णादपिभर्तृपुत्रत्वसिद्धिः । अतएव । अथोक्तश्चेन्नजकृत्रिमपुत्रिकापुत्रस्त्री
 द्वारजाऽसुरद्यूजदक्षिणाजानाम्पित्रोश्चेतिसत्याषाढसूत्रेस्त्रीद्वारजस्य
 गोत्रद्वयसम्बन्धोभिहितोमातुरुत्तरम्पितुः प्रथममितिस्त्रुत्रेणापि । पितृगोत्र
 सम्बन्धश्चपितुःपुत्रत्वमेव । पुत्रत्वंचपित्रनुज्ञानेनैवतपरिग्रहेणतस्यतत्रस्त्री
 कर्तृत्वात् । ऊढःसहोढःस्त्रीद्वारजःस्त्रीयायाचितःस्त्रीसत्ताकःयज्ञेनदक्षि
 णत्वेनप्राप्तायांकन्यायाञ्जितःदक्षिणाजः अन्येप्रसिद्धाःइतिशबरस्वामिनः
 ॥ अत्रचस्त्रियाद्वारताभिधानेनद्वारीपुरुषोलभ्यते । अन्यथास्त्रीपरिगृही
 तस्यतन्मात्रपुत्रत्वेनतद्भर्तृगोत्रसम्बन्धाभावात्तद्भर्तृक्रियायामनधिकारपाता
 त् ॥ तद्विबाह्यादौचपित्रभावेनपितृगोत्राद्यनुल्लेखप्रसङ्गाच्च । यद्येवन्त
 र्हिभर्तुरपिस्त्र्यनुज्ञापेक्षास्यात्प्रयोजनतौल्यादितिचेन्न । भर्तृप्राधान्यात्तत्परि
 ग्रहेणैवस्त्रिया अपितस्मिन्पुत्रत्वसिद्धेः । भर्तृपरिगृहीतवत्तन्तरस्त्वत्ववत्
 ॥ किञ्च ॥ व्याहृतिभिर्जन्त्वा अदूरबान्धवंबन्धुसन्निष्ठाष्टमेवप्रतिगृह्णीया
 दितिसमानकर्तृकताबोधकत्वात्प्रत्ययश्रवणात् । होमकर्तृरेवप्रतिग्रहसि
 द्धेःस्त्रीणांहोमानधिकारित्वात् । प्रतिग्रहानधिकारइतिवाचस्पतिः ॥ न

चशौनकीये आचार्यवरणाभ्यानात्तद्वा एहेमसिद्धिरिति वाच्यम् ॥ हेमसि
द्धावपि प्रतिग्रहमन्त्रानधिकारेण प्रतिग्रहसिद्धेः ॥ तदाह शौनकः ॥ दे
वस्यत्वेति मन्त्रेण हस्ताभ्याम्परिगृह्यच अङ्गादङ्गेत्युच्यन्त आघ्रायशिष्टमू
र्द्धनैति । नचैवं शूद्राणामनधिकारप्रसङ्गः शूद्राणां शूद्रजातिव्यतिव्य
वस्थापकलिंगेन तदधिकारकल्पनात् । एतेन शूद्राणां हेमप्रतिग्रहमन्त्रा
नधिकारेण पुत्रपरिग्रहानधिकारइति वदन्वाचस्पतिः परस्मै । विधवानां
स्त्रीणानुयथा विनियोगमधिकारसमर्थतान्न पुत्रपरिग्रहाधिकारइति सिद्ध
न्नचैवं सधवानामप्यनधिकारपत्तेः हेममन्त्राद्यनधिकारइति वाच्यम् । अ
न्यत्राप्यनुज्ञानाद्भर्तुरिति प्रतिप्रसवेन प्रधानाधिकारसिद्धावधिकृताधिकार
द्धेममन्त्रादिप्रप्तौ स्त्री शूद्राणाममन्त्रकमिति मन्त्रपर्युदाससिद्धेरमन्त्रक
प्रतिग्रहसिद्धिः । वस्तुनारप्रतिग्रहवत् । किञ्च । नस्त्रीपुत्रंदद्यात्प्रतिगृ
ह्णीयादित्येतास्मिन्निषेधस्य अन्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुरित्यपवादकः प्रतिप्रसवः
अत्रच निमित्तमभर्तुनानुज्ञानमूततश्च विधवायाभर्तृभावेनानुज्ञानासम्भवान्निर्णय
मित्तकप्रतिप्रसवाप्रवृत्त्याप्रापकान्नराभावाच्चानधिकारइति सर्वबादिसम्प्रति
पन्नमेव । नचैवमलोकतापरिहारे स्थानस्यादिति वाच्यम् मृतेभर्तुरिसाध्वी
स्त्रीब्रह्मचर्यव्रते स्थिता । स्वर्गगच्छत्यपुत्रापियथाते ब्रह्मचारिणइति मनुना
ब्रह्मचर्येणैव तत्परिहारमिधानादितिसकलमकलङ्कमअपुत्रेणेत्येकत्वश्च
वणाच्चनदाभ्यान्निर्भिर्वा एकः पुत्रः कर्तव्यइति गम्यते । नन्वेवमृत्तकादीनां
द्यामुष्यायणत्वस्मरणं विरुद्धेत तथाच प्रयोगपारिजाते स्मृत्यन्तरम् द्यामुष्या
यणकार्यस्यैव तत्कक्रीतकादयः गोत्रद्वयेप्यनुदाहः शूद्रशैरीरयोर्व्येति ।

मर्वाद्यामुधायणत्वस्यजनकपरिग्रहीतृद्वयाभिप्रायत्वात् । निषेधश्चपरिग्र
हीतृद्वयमभिप्रेत्येतिन बिरेधः प्रतिनिधिश्चक्षेत्रजादिरेकादशविधः । क्षेत्र
चजादीन्सुतानेतानेकाशयथोदितान् । पुत्रप्रतिनिधीनाः क्रियालोपा
न्मनीषिण इतिमानवात् । तत्रचयेषुदम्पत्योरन्यतरवयवसम्बन्धस्तेषांन्याया
देवप्रतिनिधित्वंबचनन्तुनियमार्थं येषुपुनरवयवसम्बन्धाभावस्तेषांबाचनिक
प्रतिनिधित्वंयथाक्षेत्रजपौत्रिकेयपुत्रिकानीनपौनर्भवसंज्ञाजगूजानां
क्वचिन्मातृमात्रसम्बन्धात्क्वचिच्चबिकलोभयसम्बन्धादिकालावयवत्वेनमुख्य
प्रतिनिधित्वं । दत्तकक्रीतक्वचिमदत्तात्मापबिद्धानांबाचनिकंप्रतिनिधित्व
मितिप्रतिनिधिश्चक्षेत्रभयत्रापिभूमास्तृष्टीरूपदधातीतिवत् यन्नुमेधातिथि
नानह्येषाम्प्रतिनिधितासम्भवतिप्रारब्धस्यकर्मणोऽङ्गापचारेप्रतिनिधिःनच
पुत्रकर्मगमपत्योत्पादनकर्मणोऽगुणकर्मत्वात्तेनसत्येवक्षेत्रजादीनामु
चक्षेत्रप्रतिनिधित्वंबचनमैरसप्रशंसार्थंउपकारपचयाभिप्रायत्वात्प्रतिनिधि
व्यवहारस्य यथैरसोभूयांसमुपकारंकर्तुंशक्रीतिनतथेतरइत्युक्तम् । तच्चिं
त्यंदत्तकादीनांप्रतिनिधित्वाभावेसाध्येपुत्रोत्पादनकर्मणोऽनङ्गत्वस्यहेतो
रपक्षधर्मत्वात् । तेषांसिद्धत्वेनोत्पादनायोग्यत्वात् । अथपुत्रोत्पादनवि
धौपुत्रस्यभाव्यत्वेनानङ्गत्वंसत्यमनंगत्वंकिन्तूत्पादनविधावेवनतुविध्यन्तरे
सुप्रवाअन्तर्णोयःपुत्रीत्यादिवाक्येषुपुत्रेणान्तस्यभावयेदितिबिधिपर्यवसा
नेनपुत्रस्यान्तस्यकरणतयाङ्गतासिद्धेः उक्तञ्च साक्षादेवमनुनापुत्रस्यक
रणत्वंपुत्रेणलोकान्जयतीत्यादि यद्येवन्तर्हि पौत्रपौत्रयोरपिआनन्त्यव
ध्वपिष्टप्राप्त्यर्थंपुत्रप्रतिनिधिः स्यात् आस्तान्नामकिन्नः किन्नम् ॥ नचोभये

कर्वाक्यतयैकविधित्वसम्भवः । चतुर्गमनपुत्रयोः करणयोः पुत्रान्दस्ययोर्भा
 व्ययोश्चैकविधावनन्वयात् । अन्वयेचबिरुद्धचिकदयापत्तेः तस्मादान्दस्य
 भाव्यिकायाम्भावनायाम्पुत्रस्यकरणतयातदपचारेदत्तकादीनाम्प्रतिनिधित्व
 मबिरुद्धं ॥ सोमापचारेपूर्तिकानामिवएतदेवस्पष्टीकृतंमनुना । क्रि
 यालोपान्मनोषिणइति क्रियापिण्डोदकादिक्रिया औरसाभावेप्रतिनिध्य
 करणेतल्लोपापत्तेः । तथाऽत्रिणापि । पिण्डोदकक्रियाहेतोरितिसर्वमनव
 द्यं । यदपिनस्वामित्वस्यभार्यायाःपुत्रस्यदेशस्यकालस्याग्नेर्देवतायाःकर्म
 णःशब्दस्यचप्रतिनिधिरितिसत्याषाढवचनेनपुत्रप्रतिनिधिनिर्णयकारणतत्स
 तन्तवेज्योतिष्मतीनामाशिषमाशासइत्यादावपुत्रस्यपुत्रप्रतिनिधिंकृत्वाऽ
 शीरशंसनानिवृत्यर्थे अतएवश्रुतिःयस्यपुत्रोऽजातःस्यात्तन्तवेज्योतिष्मती
 मितिब्रूयादिति । तथापितापुत्रीयेसामनिअमुकस्यपितायजतइत्यादावपु
 त्रस्यपुत्रप्रतिनिधिंकृत्वातत्प्रबचननिर्णयकारणार्थेनपुनःसर्वथैवपुत्रप्रतिनि
 धिःनिर्णयकारणार्थेइतिपुत्रप्रतिनिधिःकर्तव्यः पुत्रप्रतिनिधीनाङ्कुरित्यादि
 स्मृतिबिरोधात् । अथेदंचिन्त्यते । योयम्प्रतिनिधिर्विधीयतेसकिमुत्रोत्पा
 दनविधावुतपिण्डोदकादिबिधावितिउभयथाश्रवणात् ॥ यथा ॥ अपु
 त्रैशैवकर्तव्यइत्यनेनपुत्रोत्पादनविधौपिण्डोदकक्रियाहेतोरित्यनेनचपि
 ण्डोदकादिबिधाविति । तत्रनाद्यः ॥ पुत्रोत्पादनविधौपुत्रस्यभाव्यत्वेना
 नङ्गुतयाप्रतिनिध्यवोग्यत्वात् । नद्वितीयःबिरोधात् । अपुत्रम्प्रतिपुत्रप्र
 तिनिधिःश्रूयतेनतत्कृतापिण्डोदकक्रिया पुत्रकर्तृकाचपिण्डोदकादिक्रि
 यानताम्प्रतिप्रतिनिधिबिधिरिति । किञ्च । पिण्डोदकादिबिधिःपुत्रकर्तृ

क्रोनचकर्तुःप्रतिनिधिः ॥ अत्रापिक्रियाकर्तृत्वांशेप्रतिनिधिर्नफलभागांशे
 यथासत्तत्प्रदर्शनामन्यतमस्यमृतस्यक्रियाकर्तृत्वांशेप्रतिनिधिस्तथात्रापी
 तिवाच्यम् । तदपिनबैषम्यात् । सचेत्पुत्रस्यक्रियाप्रतिनिधिःप्रकृतेत्वा
 त्वांताऽसतःक्रियारम्भस्यैवासम्भवात्कथमुत्तिनिधिसम्भवः । नचप्रतिनिधि
 नाक्रियारम्भेन्यायवित्संमतः । अथाऽपुत्रस्यजीवच्छ्राद्धेस्वकर्तृकएवपि
 ण्डादिविधिरितितत्रैवप्रतिनिधिरितिवाच्य । तदपिन । पुत्रप्रतिनिधि
 सम्भवेजीवच्छ्राद्धविधेरेवाप्रवृत्तेः । किञ्च । जीवच्छ्राद्धस्यस्वकर्तृत्वेन
 स्वस्यैवप्रतिनिधिःस्यान्नपुत्रस्यपुत्रकर्तृत्वाभावात् । तस्मान्नोक्तविधिद्वये
 पिपुत्रप्रतिनिधिसम्भवः ॥ किञ्च । पिण्डोदकक्रियाहेतोरितिहेतुबचन
 मप्ययुक्तमेव ॥ अपक्षधर्मत्वात् । नह्यपुत्रस्यपिण्डोदकक्रियाप्राप्तिर
 स्तीत्युक्तमेवेति । अत्रउच्यते ॥ नापुत्रस्यलोकोस्तीत्याद्यर्थबादानुगु
 णेतेपुत्रेणलोकान्जयतीत्यादिविधौपुत्रापचारेक्षेत्रजादृकादशविधःप्र
 तिनिधिर्विधीयते । तत्रचलोकपुत्रयोःसाध्यसाधनभावनिर्वाहकान्तरव्या
 पारभूतक्रियाप्रेक्षायांपिण्डोदकक्रियाहेतोरित्युच्यतेसदेति ॥ वर्षाष्टमे
 ध्येतव्येत्यादिबदत्रावधिप्रतीक्षाभावमोक्षयति । पिण्डःश्राद्धंउदकमञ्ज
 लिदानादिक्रियाऔर्द्धदेहिकद्वाहादिताएवहेतुः पुत्रीकरणेहेतुनि
 मित्तंहेतुरित्येकत्वनिर्देशान्मिलितानामेषान्निमित्तत्वंनप्रत्येकमितिगमय
 ति तेनचैकैकार्थन्नपृथक्पुत्रीकरणं । किन्तुसर्वार्थमेकमेवपुत्रीकरणमित्य
 र्थः । पुत्राभावेपिण्डादिलोपप्रसङ्गात् ॥ अतएवमनुः । पुत्रप्रतिनिधीना
 ऋःक्रियालोपान्ननीपिण्डादिक्रियालोपादितिव्यतिरेकेहेतुः । पुत्रप्रतिनि

ध्यभावेक्रियालोपादित्यर्थः ॥ यद्वा ॥ अलोपादितिपदकेदः । अलोपा
 दितिल्यप्तेपेपञ्चमीअलोपार्थमित्यर्थः । यद्यपिपुत्राभावेतुपत्नीस्यादित्या
 दिनापुत्राभावेपत्न्यादीनामपिक्रियाधिकारःश्रूयते । तथापिनापुत्रस्यलोका
 स्तीत्यादिश्रवणात् । पुत्रकृतक्रियाजन्यलोकाः । नस्यादिद्वतक्रिययाज
 न्यन्ततइत्यवस्यम्बाच्यम् । अन्यथापुत्रपत्न्यादीनानुल्यफलकक्रियाधि
 कारेतुल्यतयाविकल्पापत्त्याअभावेविधानानुपपत्तेः ॥ तस्मात्पुत्रकृतक्रिया
 जन्यलोकविशेषसिद्धौपुत्रप्रतिनिधिरवश्यकइति । उक्तञ्चमेघानिधिना
 तत्रचयदौरसस्यप्रथमकल्पितत्ववचनतन्नव्यवहारेपयोगिकिन्तूपकाराति
 शयाय । यथैरसोभूयांसंशकौतुपकारङ्कनतथेतइति ॥ उपकारपच
 याभिप्रायश्चप्रतिनिधिव्यवहारइति । यत्तुतेनैवक्रियालोपादित्यत्रक्रिय
 तइतिक्रियाअपत्त्यमुत्पादयितव्यमितिबिधिस्यलोपोमाभूदितिनित्यो
 ह्ययम्बिधिःसयथाकथञ्चिद्ब्रूहस्येनसम्पाद्यस्तत्रमुख्यःकल्पअैरसस्तदस
 म्यत्तावेतेकल्पाआश्रयितव्याइतिव्याख्यातम् ॥ तच्चिन्त्यं । किम्पुत्रोत्पा
 दनविधेर्दत्तकादिबिधिःप्रतिनिधिरित्युच्यते ॥ आहोस्विदौरसस्यदत्त
 कादिरिति । नाद्यः । नदेवताग्रिशब्दक्रियामित्यस्मिन्नधिकरणेक्रिया
 याःप्रतिनिधिनिरकरणात् ॥ नद्वितीयः । नह्येषाम्प्रतिनिधितासम्भवती
 त्यादिपूर्वग्रन्थविरोधात् । तत्रपुत्रोत्पादनविधौपुत्रस्यभाव्यत्वेननङ्गत
 याप्रतिनिध्यसम्भवाभिधानात् । तस्मान्नक्रियाशब्देनपुत्रोत्पादनविधिः
 । किन्तु । पिण्डोदकक्रियैवबाच्यापिण्डोदकक्रियाहेतोरित्यत्रिवाक्यैक
 वाक्यत्वादित्यलं ॥ प्रयत्नतइतिपञ्चम्यास्तसिलतस्मादितिसामानाधि

करणात् ॥ ततश्च येन केनापि प्रयत्नेन पुत्रप्रतिनिधिः कार्य इत्यर्थः ॥
तत्र च प्रयत्नसामान्यं श्रुतावप्येकादश पुत्रश्रवणादेकादशैव प्रयत्ना अभ्यनु-
ज्ञायन्ते । तत्रापि कलौ । अनेकधा कृताः पुत्राश्च विभिन्नैः पुत्रतनैः । न
शक्यास्तेऽधुना कर्तुं शक्तिहीनतया नौरिति बृहस्पतिस्मरणात् ॥ दत्तैरसे-
तरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रह इति च शौनकेन पुत्रान्तरनिषेधाद् दत्तैरसावेवाभ्यनु-
ज्ञायन्ते । दत्तपदं कृत्रिमस्याप्युपलक्षणं ॥ औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम-
कः सुत इति कलिधर्मप्रस्तावे पराशरस्मरणात् ॥ न वैवंक्षेत्रजेऽपि पुत्रः कलौ
स्यादिति वाच्यं । तत्र नित्यो गनिषेधेनैव तन्निषेधात् । अस्तु तर्हि विहितप्र-
तिषिद्धत्वात् बिकल्प इति चेन्न । दोषाष्टकापत्तेः । कथं न ह्यत्र क्षेत्रजग्रह-
णमिति चेत् । औरसविशेषणत्वेनेति ब्रूमः ॥ तथा च मनुः । स्वक्षेत्रे संस्कृ-
तायां नुस्त्रयमुत्पादितश्चयः । तस्य औरसम्विजानीयात्पुत्रं प्रथमकल्पितमिति
। तयोर्मध्ये दत्तकविधिरभिधीयते । सूचकः कीदृशः कथञ्च ग्राह्य इति त्रि-
तयन्निरूपणीयं ॥ तत्र क इत्यत्राह शौनकः ॥ ब्राह्मणानां सपिण्डेषु कर्त-
व्यः पुत्रसंग्रहः । तदभावेऽसपिण्डो वा अन्यत्र तु न कारयेदिति ॥ सपिण्डे-
षु सप्तमपुरुषाबधिकेषु सपिण्डेष्विति सामान्यं श्रवणाच्च समानासमान-
गोत्रेष्विति गम्यते । तत्र समानगोत्राणां । स्वगोत्रेषु कृता ये स्युर्दत्तक्रीतादयः
सुताः । विधिनगोत्रतां यान्ति न सापिण्ड्यम्विधियत इति बृह्मगौतमीयव-
चनमुपमाणां । गोत्रतां सन्ततिवत् । दत्ताद्या अपित न यानि जगोत्रेण संस्कृताः
। आयान्ति पुत्रतां सम्यगन्यबीजसमुद्भवा इति कालिकापुराणात् । सन्तति-
र्गोत्रजननकुलान्यभिजनान्वयाविति त्रिकाण्डीस्मरणाच्च । न तु गोत्रतापदे

नगोत्रसम्बन्धो विधीयते स्वगोत्रेष्वेव पुत्रीकरणेन तस्य साहजिकतया विधा-
नायोगात् ॥ न सापिण्ड्यविधीयत इत्यस्यपिण्डस्य पुत्रीकरणे सापिण्ड्य-
श्च प्रतिग्रहीतुः पाञ्चपौरुषं साप्तपौरुषश्च निविध्यते । असमानगोत्रजस्य पु-
त्रीकरणे गोत्रविधेर्जनयितुर्न भजेद्दत्तमः सुत इति मानवं ॥ दत्तक्रीतादि-
पुत्राणाम्बीजवपुःसपिण्डता । पञ्चमी सप्तमी तद्गोत्रं तत्पालकस्य चेति बृह-
न्मानवं बचः प्रमाणं ॥ सोऽयं मुख्यः कल्पस्तदसम्भवेऽनुकल्पमाह । तदभावेऽ-
सपिण्डो वेति ॥ तेषां सपिण्डानामभावेऽसपिण्डोऽपि पुत्रीकार्यः ॥ असपि-
ण्डाः सप्तपुरुषबहिर्भूताः । असम्बन्धिनश्च । नेपि द्विविधाः । समानगोत्रा-
असमानगोत्राश्चेति तत्रापि पूर्वोदाहृतमेव बचनमुपमाणम् ॥ तदयन्निर्ग-
लितोऽर्थः ॥ समानगोत्रः सपिण्डो मुख्यस्तदभावेऽसमानगोत्रः सपिण्डः ।
यद्यप्यसमानगोत्रः सपिण्डः समानगोत्रोऽसपिण्डश्चेत्युभावपितुल्यकक्षौ स-
कौकविशेषणरहित्यादुभयोस्तथापि गोत्रप्रवर्तकपुरुषात् सापिण्ड्यप्रवर्त-
कपुरुषस्य सन्निहितत्वेनाभ्यर्हितत्वेनैव समानगोत्रोऽपि सपिण्डम्वग्रा-
ह्यः । मातामहकुलीनः सर्वथा सपिण्डाभावेऽसपिण्डस्तत्रापि सोऽदकः
आचतुर्दशात् । समानगोत्रः प्रत्यासन्नस्तस्याभावे असमानोऽदकः सगो-
त्रः एकविंशात् । तस्याप्यभावे असमानगोत्रोऽसपिण्डश्चेति । तदाह-
शकलः ॥ सपिण्डापत्यकश्चैव सगोत्रजमथपिवा ॥ अपुत्रकोऽपि जोयस्मा-
त्पुत्रत्वेपरिकल्पयेत् । समानगोत्रजाभावे पालयेदप्यगोत्रजमिति । सगोत्रइ-
त्यनेन सोऽदकसगोत्रो गृह्यते ॥ अत्र च पूर्वपूर्वस्य प्रत्यासत्त्यतिशयेन निर्देश-
इति । तदेवाह वशिष्ठोऽपि । अदूरबान्धवन्धुसन्निवृष्टमेव प्रतिगृह्णीया-

दिति । अस्यार्थः अदूरस्वसौबान्धवश्चेत्यदूरवान्धवः सन्निहितः सपिण्ड
इत्यर्थः । सान्निध्यञ्चदिघासगोत्रतयास्वल्पपुरुषान्तरेणचभवति तत्रसगो
त्रः स्वल्पपुरुषान्तरः सपिण्डोमुख्यस्तदभावेवङ्गपुरुषान्तरेपिसगोत्रः सपि
ण्डः तदभावेअसमानगोत्रः सपिण्डस्तस्याप्यभावेबन्धुसन्निवृष्टः । बन्धूनां
सपिण्डानांसन्निवृष्टः सपिण्डः स्वस्यासपिण्डः सोदकइत्यर्थः पर्थवस्यति
तत्रापिसन्निर्कोषादि विधः सगोत्रतयास्वल्पपुरुषान्तरेणचस्वस्यासपिण्डो
पिस्वसमानगोत्रः स्वल्पपुरुषान्तरः सपिण्डानां सपिण्डोमुख्यस्तदभावेवङ्ग
पुरुषान्तरेऽपिसगोत्रः सपिण्डसपिण्डः सोदकइत्यर्थः सपिण्डसोदका
सम्भवेसमानगोत्रएकविं शङ्गाह्यः तदभावेऽसमानगोत्रेऽसपिण्डेऽपि
ग्राह्यः । तदभावेऽसपिण्डे पीतिशैर्नकीयात् ॥ सन्देहेचोत्पन्नेदूरेवा
न्धवंशूद्रमिवस्थापयेदितिबसिष्ठलिङ्गाच्च । दूरेवान्धवायस्यासौदूरवान्ध
वः । गोत्रसपिण्ड्याभ्यामसन्निहितमित्यर्थः । सन्देहेऽत्रकुलशीला
दिविषयः ॥ सचासपिण्डेऽसगोत्रेचभवतीतिसेप्यनुज्ञायते । अन्यत्रतुन
कारयेदिति । यद्यपिसपिण्डासपिण्डेभ्योऽन्योनसम्भवति । तथापिसर्वे
षाञ्चैववर्णानाञ्जातिष्वेवनचान्यत् इतिवाक्यशेषेणसपिण्डासपिण्डानांस
जातीयत्वेनविशेषणादसमानजातीयाः सपिण्डाअसपिण्डाश्चव्यावर्त्यन्ते
अप्रतिषिद्धमनुमतम्भवतीतिव्यायेनानुकल्पतयातत्प्राप्तिसम्भवात् । अत
एवबृद्धगौतमः । यदिस्यादन्यजातीयोगृहीतोवासुतः क्वचित् । अंशभाजं
नतंकुर्याच्छैर्नकस्यमतंहितदित्यसमानजातीयस्यांशभाक्त्विनिषेधति ॥
तस्मादसमानजातीयोनपुत्रीकार्यइतिसिद्धम् ॥ अतएवमनुः ॥ सदृश

म्युतिसंयुक्तं सज्ञेयोदत्रिमः सुतइति । सदृशंसजातीयम् । सजातीयेष्वयं प्रो
क्तस्तनयेषु मया विधिरित्येगोश्वरस्मरणात् । यत्तुमनुनैव । क्रीणीयाद्य
स्त्वपत्यार्थमातापित्रेय्यमन्त्रिकात् ॥ सक्रीतकः सुतस्तस्य सदृशोऽसदृ
शोऽपिवेत्युक्तम् । तच्चगुणैरसदृशइति व्याख्येयम् नजात्येति । यत्तु
। सदृशंसजातितः किन्तर्हि कुलानुरूपैर्गुणै स्तेनक्षत्रियादिरपि ब्राह्म
णस्य पुत्रे युज्यतइति मेधातिथिना व्याख्यातम् । यच्च शूद्रेऽपि किल पु
त्रो भवतीत्यभिप्रायइति कल्पतरुव्याख्यानम् । तदुभयमपि सजातीयेष्वय
म्योक्तस्तनयेषु मया विधिरित्युदाहृतयोगीश्वरबचनविशेषात् । जातिष्वे
वनवाच्यतइति शैलकबचनविशेषोपेक्ष्यम् । यत्तुमनुना । स्वयन्दत्तश्च
शैद्रश्च प्रउदायादबान्धवाइत्यत्र शैद्रस्य पुत्रप्रतिनिधित्वेन परिगणनं कृतम्
। तच्छूद्रेण दास्यामुत्पादितस्य अनूलेत्पन्नस्य मुख्यपुत्रत्वाभावात् पुत्रप्रति
नित्वमभिप्रेत्येति व्याख्येयम् । जातोपि दास्यां शूद्रेण कामर्तोऽशहरे भवेत्
मृतेपितरि कुर्युस्तं भ्रातरस्त्वर्द्धभागिकम् । अभातृको हरेत्सर्वदुहितृणां सु
तादृतेइतियोगिस्मरणात् । तस्मात्सदृशं दातुः प्रतिग्रहीतुश्च सर्वसमित्य
परर्कव्याख्येवात्र साधोयसी । याज्ञबल्क्योऽपि । सजातीयेष्वयम्योक्तस्त
नयेषु मया विधिरिति । सन्निहितसगोत्रसपिण्डेषु च भ्रातृपुत्रएव पुत्रीका
र्य्यइति । अभ्युपगतश्चैतद्विज्ञाने श्वरचार्य्यैरपि । भ्रातृपुत्रएव पुत्रीकार्य्य
इति अत्र सोऽदरभ्रातृपुत्रएव पुत्रीकार्य्यइत्याहमनुः । भ्रातृणामेकजाता
नामेकश्चेत्पुत्रवान् भवेत् ॥ सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुरब्रवीत्इति । अत्र भ्रा
तृणाम्यतिग्रहीतृत्वप्रतिपादनाद्वाह्यत्वाभावोऽवगम्यते । एकजातानामि

त्यनेनैकेनपित्राएकस्यामातरिजातानामेवग्रहीतृत्वंनभिन्नादरणाभिन्नपि
तृकाणांवेतिगम्यते । भ्रातृणामितिपुंस्त्वनिर्देशात्पदद्वयोपादानसामर्थ्याच्च
सोदरणाम्भ्रातृभगिनीनामपिपरस्परमुच्चग्रहीतृत्वाभावोऽवगम्यते । तदा
ब्रह्मवृद्धगौतमः । ब्राह्मणादित्रयेनास्तिभागिनेयः सुतः क्वचिदिति । भागिने
योभ्रातृपुत्रस्याप्युपलक्षणम् । तेनभगिन्याभ्रातृपुत्रेनग्राह्यइत्यर्थः सिद्ध्य
ति । भ्रातृणामेवग्रहीतृत्वप्रतिपादनात् । यद्यपिभ्रातृपुत्रौस्वसृदुश्चितृभ्या
मित्यनेनैकशेषोऽवगम्यते । ततश्चभ्रातृभगिनीपुत्रयोःभ्रातृभगिनीभ्यांपरस्प
रंपुत्रीकरणमवगम्यते । तथाप्येकजातानमितिभ्रातृविशेषणेनएकज्जात
ज्जातिर्येषानेएकजाताः । जातिर्जातनुसामान्यमितिकोषात् । तेषांसमा
नजतीत्वयप्रतिपादनात् । भ्रातृणांपुंसंभ्रातृपुत्रस्यभगिनीनाञ्चस्त्रीणाम्भ
गिनीपुत्रस्यपुत्रीकरणंसिद्ध्यति । नभ्रातृपुत्रस्यभगिन्याभगिनीपुत्रस्यभ्रा
त्रावापुत्रीकरणंसम्भवतिस्त्रीपुंस्त्वजातिभेदात् । ननुसकृदुच्चरितस्यएक
जातानामित्येकस्यपदस्यसोदरत्वंसमानजातीयत्वञ्चेत्यर्थद्वयन्नसम्भवति
सकृदुच्चरितः शब्दः सकृदेवार्थगमयतीतिन्यायविरोधादितिचेन्नअसंस्तृस्त्व
पिचादद्यात्संस्तृष्टोनान्यमातृजइत्यत्रसंस्तृष्टपदस्यसोदरपरत्वेनसंस्तृष्टिप
रत्वेनचविज्ञानेष्वरचायैर्ब्याख्यातत्वादिहापितथैवेतिनदोषइत्यलं । ब
हुवचनंदित्वस्याप्युपलक्षणम् । बहुषुद्वयोःसम्भवात् । यद्विद्विदिपिता
स्यादेकैकस्मिन्पिण्डेद्वौदावुपलक्ष्येदितिद्विपितृकात्वदर्शनाच्च । एक
एकोपिचेदित्यनेनद्वयोर्बहूनाम्बापुत्रवत्वेसुतरंसुकरंपुत्रग्रहणमन्येषा
मपुत्राणाङ्गमयति । नैकीयैकपुत्रग्रहणंव्यावर्तयति । एकपदोपादानसा

मर्थ्यान्नेनैकत्वनिर्देशाच्च । पुत्रः पुत्रौ पुत्रावाविद्यन्तेयस्येति मतम् ।
तेनैकस्यापि पुत्रस्य दानाभ्यनुज्ञानेनैकैकमुत्र दद्यादिति निषेधस्यात्रा
नवकाशः । सहिसन्तानाय पूर्वेषामिति हेतुबचनप्रतिपादितपित्रादिपू
र्वसन्तानस्य भ्रातृद्वयसाधारणेनापि पुत्रेण निर्वाहान् । उक्तनिषेधस्य
भ्रात्रितिरिक्तविषयतया सिद्धेः । किञ्च । दानस्य स्वत्वनिवृत्तिपू
र्वकपरस्वत्वापादनरूपत्वात् । तस्य चानेन निषेधात् । प्रकृते च एकस्यो
भयसाधारणीकरणेन स्वत्वनिवृत्त्यभावात् । कन्यादान इव दानपदार्थस्यैव
शत्वात् । पुत्रपदस्यैव मुख्यत्वात् । औरसत्वमेव पुत्राणां सिद्ध्यति । तेन
च भ्रातृकृतपुत्रप्रतिनिधीनाम्परिग्रहणाभावोऽवगम्यते ॥ भवेदित्यनेन पुत्र
वत्तायाः सत्ताप्रतिपादनात् । भूतपुत्रत्वमविष्यत्पुत्रत्वञ्च व्यावर्तयति । ते
न चातीतेन भ्रातृपुत्रेणान्यस्य भ्रातुर्न । पितापुत्रस्य जातस्य पश्येच्चैज्जीवतोमु
खमित्यादिफलसम्बन्धः ॥ न चानागतपुत्रप्रतीच्छायाम्पुत्रान्नपरिग्रह इ
ति ॥ तच्छब्देनापुत्राणामेव भ्रातृणाम्परमर्शात् ॥ जनकस्य स्वपुत्रसम्बन्धा
भावव्यावर्तनाय सर्व्व इति ॥ तदित्यत्र सचैतौ चते च इत्येकशेषादेकस्य द्वयोर्व्वि
हूनां वापुत्रेच्छया तत्पुत्रीकरणमभवति । तेनेतियेन जनकस्य पुत्रवत्त्वान्ते
नैव सर्व्वेषामपि इति । पुत्रेणैकत्वनिर्देशादेकस्याप्यनेकपुत्रत्वाभिधानेन
॥ नत्वेकैकमुत्र दद्यात्पतिगृह्णीयादित्येतन्निषेधस्यात्रानवकाश इत्युक्तमे
व । तथा च कालिकापुराणे । बेतालभैरवयोः शकरात्मजयोरेकेन पुत्रेणोभ
योः पुत्रवत्त्वं लिङ्गं दृश्यते ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति श्रूयते
लोकावेदयोः ॥ बेतालभैरवौ यातौ पुरवैतपसेगिरिम् । पूर्व्वं तद्वत्तदासैतु

तयोः पुत्रानवश्रुताः ॥ तेषां नुसम्यगिच्छामः श्रोतुं संस्थानमुत्तमम् ॥ मार्क
ण्डेय उवाच ॥ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति प्रेत्य चेह च सत्तमाः ॥ स्वपुत्रैर्धनपुत्रै
स्वपुत्रवनो हि स्वर्गताः । सम्यक्सिद्धिमवाप्ते ह्यदा बेतालभैरवौ ॥ हर
स्य मन्दिरं यातौ कैलासं प्रति हर्षितौ । तदा हरस्य बवनान्नदी तैरहसि
दिजाः ॥ प्राहैदम्बचनं तथ्यं सान्त्वयन्निबोधकृत् ॥ नन्दु उवाच ॥ अपुत्रो
पुत्रजनने भवन्नौ शङ्करात्मजौ । यतेताञ्जातपुत्रस्य सर्वत्र सुलभा गतिः ॥
मार्कण्डेय उवाच ॥ तस्यैदम्बचनं श्रुत्वा नन्दिनः प्रीतमानसौ । एकमेव क
रिष्यामि नन्दिनश्चेत्यभाषताम् । ततः कदाचिदुर्वृश्याम्भैरवौ मैथुनङ्गतः ।
तस्यां स जनयामास सुवेशनामपुत्रकम् ॥ तमेव च क्रेतनयन्नेतालोपि स्वकं
सुतम् । ततस्तौ तेन पुत्रेण स्वर्ग्याङ्गतिमवापतुरिति ॥ नन्दिनमेकस्थाने
कपुत्रत्वङ्कियुगपदुत्पत्त्यतेऽथवा क्रमेण । नाद्यः । युगपत्पतिगृह्णीयुरि
ति विध्यभावात् । नापरः । पूर्वसंस्कारवरुद्धेतत्सजातीयसंस्कारान्न
नुत्पत्तेरिति चेन्न । सप्तदशवराश्चतुर्विंशतिपरमाः सत्रमापासोरन्निति वत्त
त्सर्वशब्दैर्द्वैकशेषेण प्रतिग्रहीतृभ्रातृसहित्यस्यात्र विवक्षितत्वात् । ते
नदानमपि सहितेभ्य एव सिद्ध्यति । यथा तुलापुरुषे सहितानामेव तद्वि
जां समुदानत्वं प्रतिग्रहीतृत्वञ्चेति । तदाह । इत्यावाह्यसुरदद्याद्
त्विग्धौ हेमभूषणमित्यत्र तद्विग्ध इति बह्वचनान्मिलितानामेव समु
दानत्वं । तेन च सर्वेषामुपरिगुरुहस्तं कृत्वा तदधः क्रमेण ऋग्वेद्यादीनामृ
त्विजां हस्तानां धाय भूषणानि देयानीति वाचस्पतिमिश्राः । नच युगपदने
कपुत्रत्वानुपपत्तिरित्युगपत्पतिग्रहेण द्वौ पदौ भार्य्यात्ववदस्य विलक्षण

सैवानेकपुत्रत्वस्यप्रसिद्ध्यामुखायणत्ववस्वीकारात् । पुत्रिणइत्यत्र
 पुत्रएषामस्तीतिभवनार्थं केनास्ति पुत्रभवनप्रतिपादनादभवितास्यचभव
 नायोगात् ॥ प्रतिग्रहीतृव्यापारः आक्षिप्यते ॥ तथाचत्रिः ॥ अपु
 त्रैशैवकर्तव्यः पुत्रप्रतिनिधिः सदाइति ॥ वसिष्ठोऽपि ॥ पुत्रम्यतिग्र
 हीयन् बन्धूनाहूयणजनिवाबेद्यनिवेशनस्य मध्येव्याहृतिभिर्जुत्वा
 अदूरवान्धवम्बन्धुसन्निवृष्टमेवप्रतिगृह्णीयादिति ॥ शैलकोऽपि ॥ दा
 तुः समक्षज्जन्तुपुत्रं देहीतियाचयेत् । याचयेदिति प्रयोजकेणिच् । तेनया
 चनार्थवृत्तवाह्याणदास्याचयेदिति । एतेनाहृतस्यैवभ्रातृपुत्रस्यपितृव्यपु
 त्रत्वम् । अपुत्रस्यपितृव्यस्यतत्पुत्रोभ्रातृजोभवेत् । सएवतस्यकुर्वीतश्राद्ध
 षण्डोदकक्रियामितिबृहस्पतरशस्मरणात्इतिचोद्यनिरस्तम् । प्रतिग्रही
 तृव्यापारम्बिनातत्पुत्रत्वानुपपत्तेः । नचगूढेत्यन्नदत्तात्मनोः कर्तृव्यापार
 भावः । गृहेप्रच्छन्नउत्पन्नो गूढजस्तु सुतः स्मृतइति । दत्तात्मा तु स्वयन्द
 त्तइतिकर्तृव्यापारश्रवणादितिवाच्यम् । तच्चापिफलस्यक्रियासामानाधि
 कारणान्यथानुपपत्त्यातत्कल्पनात् ॥ तस्मात्भ्रातृणामेकजातानामित्यपुत्र
 स्यपितृव्यस्येतिचनयथाश्रुतमेवार्थवत् । त्रयोदशपुत्रापत्तेः नचेष्टापत्तिः पु
 त्रान्द्वादशयानाहन्तृणां स्वायम्भुवोमनुः ॥ तेषां षड्बन्धुदायादाः षडदाया
 दवान्धवाइतिद्वादशसंख्याविरोधात् । नन्वस्त्वेवसंख्याविरोधः । औरसः
 पुत्रिकाबीजक्षेत्रजौपुत्रिकासुतः । पौनर्भवश्चकानीनः सहोढो गूढसम्भवः
 । दत्तः क्रीतः स्वयन्दत्तः कृत्रिमश्चापविद्धकः । यत्रकृतेत्यादितश्चस्वपुत्रा
 दशपञ्चचेतिस्मृत्यन्तरस्मरणात् ॥ पुत्रास्त्रयोदशप्रोक्तामनुनायेनुपूर्वशः

। सत्तानकारणनेप्रमौरसपुत्रिकातथेतिबृहस्पतिस्मरणात् ॥ क्षेत्रजा
दीनस्तुतानेनानेकादशप्रथादितान् । पुत्रप्रतिनिधोनाऊःक्रियालोपा
न्मनीषिण्डस्मरणात् । औरसक्षेत्रजैपुत्रैपितृव्यस्यभागिना । द
शपरितुक्रमशेगोचरिचयशभागिनइतिमनुस्मरणाच्चेतिचेत्सत्यम् । के
षाश्चित्कुचिदन्तर्भावत्कुचिदहिर्भावाच्चतत्तत्संख्योपपत्तेर्नैकादशसंख्या
विरोधश्चिच्छिन्नम् ॥ किञ्चापुत्रशयाधिकारेपत्नीदुहितरश्चैवपितरैश्चात
रस्तथा । तत्सुतइतिपञ्चमस्यानस्थितिर्विरोधश्च ॥ अयमभिसन्धिः । भ्रा
तृव्यस्याकृतस्यापिपुत्रत्वेऽपुत्रत्वाद्पुत्रधनाधिकारेपञ्चमस्यानेभ्रातृव्यप
रिगणनम्बिहृद्धमेवंपुत्रःपौत्रःपौत्रश्चतुर्दशभ्रातृसन्ततिः । सपिण्डस
न्ततिर्वापिक्रियाभाङ्गुषजायतइत्यादिपिण्डाधिकारेवेयम् । नन्विदमप्र
योजकंयपिण्डकृत्कथाभावादपुत्रत्वमिति ॥ अप्रशस्तास्तुकानोनगूढो
त्पन्नसहोक्तजाः । योनर्मवश्चनैवैतेपिण्डकृत्कथाशभागिनइतिबिह्युनाक्ता
नीमादीनापुत्रत्वेऽपिपिण्डकृत्कथाभावदर्शनात् । तथापिण्डकृत्कथाभावेऽ
प्यकृतस्यैवभ्रातृव्यस्यासुपुत्रत्वङ्काक्षतिरितिचेत् ॥ मैवम् ॥ पिण्डदोश
हरश्चैवमिच्छनेनपिण्डकृत्कथाभिमित्त्वेऽपुत्रत्वस्यप्रयोजनमुक्तमूतदभा
वेक्षीवादेरिपुत्रत्वस्वरूपसत्तामिच्छ्याप्रयोजकत्वात् ॥ अपुत्रेणैवकर्त
व्यःपुत्रप्रतिनिधिःसदेतिविधिप्रत्ययप्रवणेनाकृतस्यपुत्रत्वार्योगाच्च ॥ न
चभ्रातृव्यतरविषयोयम्बिधिरितिवाच्यम् ॥ सङ्कोचेप्रमाणभावात्प्रत्युतए
कमेवकरिष्यावइत्युपक्रयतमेवचक्रेतनयत्वेतालपिस्वकंसुतमितिबेताली
यमैरवपुत्रपुत्रीकरणसिद्धविरोधाच्च ॥ किञ्च ॥ यत्रदशानांसादरणाम

ध्येपञ्चप्रत्येकदशपुत्राः पञ्चचात्यन्तमपुत्रास्तत्रपञ्चानामपुत्राणामप्यत्येक
 मपञ्चाशत्पुत्रत्वापत्तिः ॥ पञ्चाशत्तत्रपुत्राणामप्यत्येकदशपितृकतापत्तिरि
 त्या ह्यनेकोपसृक्तः नचेष्टापत्तिः पुत्रपत्तिनिधिः कार्ये इत्युपादेयगतैकत्व
 विवक्षणात् । एकस्मैपुत्रवान्भवेत् । सर्वेतेनपुत्रेणेत्यत्रपुत्रपुत्रवतोस्तु
 भयोरपिपुत्र्येकैकैकत्वविरोधाच्च ॥ नचस्वपुत्रैर्भातृपुत्रैस्त्वपुत्रवतोऽस्ति
 गता इत्यत्रभातृपुत्राणां बहुत्वप्रवणान् इत्यलंबकृत्वा । बहवोपिभातृपुत्रा
 अकृताएवैकस्यपुत्राभवेयुरितिवाच्यम् । तस्यलौकिकसिद्धबहुत्वानुवाद
 कार्यबादगतत्वेनाविवक्षितत्वात् ॥ अस्मात्पक्षे तु एकेनैवप्रकृतनित्यविधि
 सिद्धावनेकोपादानस्यवैयर्थ्यादशास्वीयत्वाच्च ॥ तस्मात्सन्निहितसंगोच
 सपिण्डेषुभातृपुत्रएवपुत्रीकार्ये इतिस्थितम् । ततश्चकृतत्वेनप्रथममन्यपि
 गण्डभागित्वमवृत्तत्वेनवत्त्वस्यस्थानइति ॥ बिभ्रतुचवननुपूर्वपूर्वपरिगणितं
 पुत्रसङ्ख्याबिषयमितिनकोऽपिबिरोधः । नन्वेवंसर्वासांमेवपत्नीनामेकाचेत्तु
 त्रिणीभवेत् ॥ सर्वास्वास्तेनपुत्रेणपुत्रिण्ये।मनुरववीदित्यत्राद्यकृतस्यपुत्र
 त्वेनस्यात् । नचेष्टापत्तिः आचारविरोधात् । पितृपत्न्यः सर्वासातरइतिपितृ
 पत्नीत्वमात्रनिमित्तकमातृत्वव्यपदेशविरोधाच्चेतिचेत् । मैवं । सपत्नीपुत्र
 स्थसंस्तुर्जववकारश्चतयाऽकृतस्यापिपुत्रत्वसम्भवात् ॥ बचननूनियमा
 र्थमित्युक्तमेव । भातृव्येतुदम्पत्ये।रन्यतरस्याप्यवयवसम्बन्धाभावात् नाकृत
 स्यपुत्रत्वमिति ॥ यत्तुबृहस्पतिना ॥ यद्येकजाताबहवोभातरस्तुसहोद
 राः । एकस्यापिसुतेजातेसर्वेतेपुत्रिणः स्मृताः ॥ बह्वीनामेकपत्नीनामेष
 एवविधिः स्मृतः । एकाचेत्पुत्रिणीतासांसर्वासांमिण्डदस्तुसः ॥ इतिभातृ

व्यधर्मातिदेशः ॥ सापत्न्येऽभिहितः सोऽपि प्रतिनिधिर्वाभिप्रायेण न पुत्रीका
रणाभिप्रायेण भर्तृवयवारधत्वेन पुत्रत्वस्य सिद्धत्वात् । विकल्पावयवारध
त्वेन प्रतिनिधिर्वापि सिद्धे वचननियमार्थमित्युक्तमेव ॥ तदेतत्स्पष्टीकृतं
देवस्वामिना । उभयत्रापि नान्यः प्रतिनिधिः कार्य इत्यनेन ग्रन्थेन ॥ वि
वृतञ्चैतच्चन्द्रिकायाम् ॥ उभयत्रापि यद्वैकजाता इत्येव वचनद्वयेऽपि । सा
तृप्तुते सपत्नीसुते च पुत्रप्रतिनिधितया कथञ्चित् सम्भवत्यन्येन प्रतिनिधिः का
र्य इति । विज्ञानेष्वपि मानवत्वचे व्याचष्टे । भ्रातृपुत्रस्य पुत्रीकरणसम्भ
वे अन्ये वा पुत्रीकरणनिवेद्यार्थेन पुनः पुत्रत्वप्रतिपादनयत्नस्तु तोगोत्रजाव
न्धुरित्यनेन बिम्बेऽदिति ॥ भ्रातृव्याभावेऽन्येषु कुर्यात्प्राप्त्या सन्नः ॥ तथा
च शैलकः ॥ क्षत्रियाणां स्वजातौ वैगुरुगोत्रसमेपि बा । वैश्यानां वैश्यजाते
षुष्पूद्राणां षूद्रजातिषु ॥ सर्वेषाञ्चैव वर्णानां जातिष्वेव वचनान्यतः ॥ दै
हित्रेण भागिनेयस्य षूद्रैस्तु क्रियते सुतः ॥ ब्राह्मणादित्रयेण स्तिभागिने
यः सुत इति ॥ स्वजातौ क्षत्रियजातौ । जातिसामान्योपादानेऽपि
त्यासतिः पूर्ववदत्रापि नियामिका । अदूरबान्धवमित्यादि बशिष्ठस्मरणा
त् । सपिण्डाभावे गुरुगोत्रसमेपि बा । क्षत्रियाणां प्रातिस्त्रिकगोत्राभावाद्गु
रुनिर्देशः । अतएव व्यवधानात् सपिण्डाभावेऽसंगोत्रविधानं तत्रापि स्वजाता
विद्येव सर्वेषाञ्चैव वर्णानां जातिष्वेव वचनान्यत इति वाक्यशेषात् ॥ तेन च भि
न्नजातीयसपिण्डसंगोत्रव्यावृत्तिः । वैश्यजातेषु वैश्यजातिष्वित्यर्थः ।
जातिर्जातानुसामान्यमिति त्रिकाण्डीस्मरणात् । अत्रापि सामान्योपादाने
पि प्रत्यासतिः पूर्ववन्नियामिका । गुरुगोत्रसमेपि वैत्यत्रापि प्रवर्तते । पौत्रे

हित्याद्राजन्यविशामितिस्मरणात् ॥ स्वर्गोच्चैषुवृत्तायेत्युक्तित्यस्यैवैवर्गिक
साधारण्यस्य ॥ सपिण्डाभावेगुरुगोत्रसमव्यञ्जापितुल्यस्यत्यासकैर्नित्या
मकत्वात् ॥ शूद्रजातिस्थितिः । अत्रापिप्रत्यासत्तिः पूर्ववदेव । स्वगुरुगो
त्राश्रयणाच्चगुरुगोत्रसमेपिबेत्यस्यात्राप्युक्तिः । तेनशूद्रजातिमात्रइति
सिद्ध्यति । तदाहब्रह्मपुराणम् । शूद्राणांदासवृत्तीनांपरपिण्डोपजीवि
नां । परमेश्वरशरीराणांनवचितुत्रइत्यपि । तस्मादासस्यदास्याश्चजायतेदा
सएवइति । वैवर्गिकानांवैवर्गिकानुलोमजानाञ्चै । कृष्टत्वात्प्रतिलोम
जानाञ्चाप्यकृष्टत्वान्नवचितुत्रः कर्तुंशक्यतेइतिशूद्रएवपुत्रीकार्योदास
दास्युत्पन्नत्वादिति । ननुक्षत्रियादिबाक्यद्वयंनारमणीयंन्यायसामेनपूर्व
बाक्यादेवतदर्थसिद्धेः आरम्भेवापिसेवेषाञ्चैववर्णानामित्यनेनपौनरुक्त्या
चेतिचेतमेवक्षत्रियादिपदैःक्षत्रियादिसमानधर्मकमूर्द्धावसिक्तादीनाम
पिप्राप्त्यर्थत्वात् ॥ ब्राह्मणेनक्षत्रियायामुत्पादितः क्षत्रियएवभवतिक्षत्रि
येणैवश्यायामैश्यएवैश्येनशूद्रायांशूद्रएवभवतीतिशङ्कस्मरणात् ॥ स्व
जातावितिक्षत्रियादिसमानवधर्मत्वेपिमूर्द्धावसिक्तादीनां क्षत्रियादिपु
त्रत्वाभावबोधनायेति ॥ तिस्रोवर्णानुपूर्व्येणइत्यनुपूर्व्यलिङ्गात् । नच
सर्वेषामित्यनेनपौनरुक्त्यन्तस्यवर्णानामनुलोमानाञ्चस्वजातिनियमानुवा
देनप्रतिलोमानात्तदभावबोधकार्यत्वात् ॥ तदेवाहसर्वेषामितिबर्णपदो
पादानसामर्थ्याद्वर्णानामेवस्वजातिनियमः स्यान्नानुलोमजानामितितत्त्वा
प्यर्थसर्वपदोपादानम्यापिस्ववर्णसमानधर्मत्वात् नचवर्णविशेषणकत् च
कारणुपपत्तेः । ततश्चवर्णानामनुलोमजानाञ्चजातिष्वेवेतिनियमोनान्य

नानान्येषु प्रतिरोधेऽपि त्वर्थः । नन्विदं पूर्ववाक्यप्राप्तप्रत्यासत्त्यपवादकतयैव
 कुतो नेष्यते । अदूर्वान्धवमिति बशिष्ठवाक्यविरोधादिति चेन्न । तस्य ब्राह्म
 णवाक्यैकवाक्यतयोपसंहारदिति चेत् ॥ मैवम् ॥ अपवादेऽसौ किकवैदि ॥
 कप्रत्यासत्तिनियामकबृद्धव्यवहाररूपप्रत्यायविरोधात् । प्रयोजनाभावा
 दिति प्रसङ्गः । दनेनैव प्रत्यासत्तिसामान्यापवादेऽदौ हि त्रैभागिनेयस्येति प्रत्यास
 त्तिविशेषापवादासङ्गतेऽतस्मात्प्रत्ययोक्तव्याख्यैव प्रयोजनवतीति ॥ प्रत्या
 सत्तिसामान्यात् प्राप्योर्दौ हि त्रैभागिनेययोस्त्रैवर्णिकेष्वपवादमाह दौ हि
 त्रय इति । तु शब्दस्य चावधारणार्थतया शूद्रैरेवेति नियमात् त्रैवर्णिकव्यवृत्तिः
 तत्र हेतुमाह ब्राह्मणादित्रय इति । क्वचिदपिशस्त्रैर्भागिनेयस्य त्रैवर्णिक
 सुतत्वादर्शनाच्छूद्रविषयत्वेनेवेति समुदायार्थः भागिनेय इत्यविवक्षितं हे
 तौ व्यर्थविशेषणतापत्तेः विवक्षायाम्भागासिद्धेः । दौ हि त्रैभागिनेयौ शू
 द्रविषयौ शास्त्रान्तरे त्रैवर्णिकविषयत्वाभावात् । यथा सुरापानादाविति योगा
 त्तेनोभयोस्त्रैवर्णिकविषयत्वासिद्धिः । अथेदं वाक्यद्वयं शब्दविधये ब्रह्म
 विषये प्रमाणानुमानविधया तेन भागिनेयमात्रस्यैव त्रैवर्णिकविषयत्वाभावा
 नदौ हि त्रयस्येति वाच्यं नतदपिन वाक्यभेदापत्तेः । दौ हि त्रयस्यैव त्रैवर्णिकेषु विक
 ल्पापत्तेः ॥ अदूर्वान्धवत्वेन प्राप्तत्वाच्छूद्राणामेवेति नियमेन निषिद्धत्वा
 त् । यदा । शूद्राणामेवेति नियमेन दौ हि त्रयस्यैव त्रैवर्णिकेषु निषेधः सिद्ध्यति
 त्रैवर्णिकानाम्भागिनेय एव न भवतीति नियमेन दौ हि त्रयस्य प्राप्तिश्च सिद्ध्यती
 तिविकल्पः । किञ्च । शब्दविषयाप्रामाण्ये पूर्ववाक्ये किन्नियमः परिसंख्या
 वास्यात्कथन्नियमः कथञ्च परिसंख्या । दौ हि त्रैभागिनेयावेव शूद्राणामि

तिनियमः । पक्षे दौहित्रादेः पक्षे च भ्रातृव्यादेः प्राप्तत्वात् । श्रूद्राणामेव दौहित्रभागिनेयाविति च परिसंख्ये दौहित्रादेः श्रूद्रैर्विषयैः पुत्र्युगपत्प्राप्तत्वात् ॥ तत्राद्ये भ्रातृव्यादिविधायकसामान्यशस्त्रस्य बाधः । सर्वेषामेव वर्णानाञ्जातिष्वेव च नान्यत इत्यत्र जातिपदस्य दौहित्रादि परतया सङ्कोचः ॥ दौहित्रभागिनेयेष्वेव रभावे पुत्रीकरणभावप्रसङ्गश्चेति । परिसंख्यापक्षे तु श्रूद्राणामेव इत्यनेनैवैवर्णिकेषु तन्निषेधप्रसिद्धे वाङ्मनादित्रयेनास्ति इत्यादिपुनस्तन्निषेधवाक्यवैयर्थ्यापत्तिरिति तस्मादनुमानविधयेव वाक्यद्वयव्याख्यासाधोयसीति ॥ किञ्च ॥ न्यायमूलिकाया अनुमानविधायाः श्रुतिमूलिकायाः शब्दविधाया गुरुत्वाच्च ॥ श्रुतिकल्पने श्रुतिद्वयकल्पनाच्च न्यायमूलकत्वे च नास्तीति वर्तमानापदेशे लिङ्गम् । यदा तु दौहित्रभागिनेयो वा श्रूद्राणां बिहितः सुत इति पाठस्तदापि श्रूद्राणामेव श्रूद्राणामपीति वेत्यन्वयसंशयव्युदासयनियमपरतामेव स्पष्टीकर्तुं ब्राह्मणादित्रय इत्यस्य प्रवृत्तेरेकवाक्यतैव । नियमपरता च इत्यत्र दौहित्रभागिनेयकर्मकपुत्रीकरणभावनायामनियमेन चतुर्णामपि वर्णानां कर्तृत्वेन प्राप्तौ श्रूद्रनियमेन श्रूद्राणामेवेत्यन्वयः सिद्ध्यति । तथा च भागिनेयपददौहित्रस्याप्युपलक्षणमेव । अन्यथा दौहित्रभागिनेययोः श्रूद्रविषयत्वनियमासिद्धेः सिद्धौ वा दौहित्रस्यैव वर्णिकविषये विकल्पापत्तिरित्युक्तमेव । यद्येवन्तर्हि भागिनेयस्यैव वर्णिकविषयत्वाभाव एव दौहित्रभागिनेययोः श्रूद्रविषयत्वेन साङ्गतामिति चेन्न । श्रूद्रविषयत्वादित्यनेनैव सिद्धे दौहित्रभागिनेयोपदानवैयर्थ्यात् । अविवक्षायामुभयाविवक्षानो भागिनेयमात्राविवक्षया लघुत्वात् । तस्माद्वा

शोक्तमेवसाधीयइति । तदेतत्स्पष्टमाचष्टशकला । सपिण्डापत्यकश्चै
 वसंगोत्रजमथापिवा ॥ अपुत्रकोद्विजोयस्मात्पुत्रत्वेपरिकल्पयेत । समा
 संगोत्रजभावेपालयेदन्यगोत्रजम् ॥ दौहित्रभागिनेयश्चभ्रातृस्वसृसु
 तम्बिनेति । एतेनभागिनेयपददौहित्रमातृष्वसेययोरुपलक्षणमिति
 स्पष्टमेवसिद्धम् । युक्तश्चैतत् । विरुद्धसम्बन्धस्यत्रिष्यपिसमानत्वादि
 न्यलावङ्गना । नान्यजातीयःपुत्रीकार्य्यइत्युक्तान्दतिक्रमेकथमित्यत
 आहशैनकः ॥ यदिस्यादन्यजातीयोगृहीतोपिसुतःकुचित् । अंशभाज
 ज्ञतंकुर्याच्छै । नकस्यमतंहितदिति । अन्याग्रहीत्रपेक्षयाउत्कृष्टाअप
 कृष्टावाजातित्यस्यैगृहीतोविधिनापीत्यर्थः । अंशोधनस्य । अंशपद
 सामर्थ्यात्तत्तन्धनव्युदासेऽर्थसिद्धएव ॥ असर्वस्मात्तुग्रासाच्छादन
 भाजनाइतिकात्यायनस्मरणात् । पिण्डदोऽशहरश्चैषामित्युपक्रम्यसजा
 तीयेष्वयम्योक्तस्तनयेषुमयाविधिरितियोगीश्वरस्मरणाच्च । इदानींकिं
 शःपुत्रीकार्य्यइत्याहशैनकः । नैकपुत्रेणकर्तव्यमुत्तदानङ्कदावन । ब
 ङ्गपुत्रेणकर्तव्यमुत्तदानमप्ययन्नतइति । एकएवपुत्रेयस्येति एकपुत्रसेन
 जमुत्तदाननकार्य्यम् । नत्वेवैकमुत्तदद्यात्प्रतिगृह्णीयादितिबशिष्ठस्मर
 णात् । अत्रस्वत्वनिवृत्तिपूर्वकपरस्वत्वापादानस्यदानपदार्थत्वात् । पर
 स्वत्वापादानस्यचपरप्रतिग्रहम्बिनानुपपत्तेस्तमप्याक्षिपति । तेनप्रतिग्र
 हनिषेधोप्यनेनैवसिद्ध्यति । अतएवबशिष्ठः । नत्वेवैकमुत्तदद्यात्प्रति
 गृह्णीयादेति । तत्रहेतुमाह । सहिसन्नानायपूर्वेषामिति । सन्नानार्थत्वा
 मिधानेनैकस्यदानेसन्नानविच्छिन्निप्रत्यवायेबोधितः । सचदानप्रति

ग्रही चौरुभयेरपुभयशेषत्वात् । यत्तु स्मृत्यन्तरम् । सुतस्य सुतदार
णां क्रिश्चमनुगासने । विप्रये चैवदाने ववशित्वन्नसुतेपितुरिति । यच्च
योगीश्वरस्मरणम् ॥ देयन्दारस्तु तादृश इति ॥ तदेकपुत्रविषयम् ॥ कदा
चन आपदि । तथा च नारदः । निक्षेप पुत्रदारश्च सर्वस्वश्चान्वयेति ।
आपत्स्वपि हि कष्टा सुवर्तमानेन देहिना । अदेयान्या ऊरु चार्था यद्वा
न्य धारणन्धनमिति । इदमप्येकपुत्रवेत्तमेव वशिष्ठशेनकौकबाक्यत्वा
त् । तर्हि तेन पुत्रो देय इत्यत आह । वहुपुत्रेणेति । वहुवः पुत्रायस्येति
वहुपुत्रः न कपुत्रेणेति निषेधात् । द्विपुत्रस्यैवदानप्रप्रायद्वहुपुत्रेणेत्यु
च्यते । तर्हि पुत्रस्यापितृत्वनिषेधः । एकपुत्रो ह्यपुत्रो मे मतः कौरवनन्द
न । एकं चक्षुर्ग्यथा चक्षुर्नाशेत स्यान्ध एव हीन्यादिभिर्घाम्पुतिशान्तनूकैः ।
वहुपुत्रेणेति पुंस्त्वश्रवणास्त्रियाः पुत्रदानप्रतिषेधः । अतएव वशिष्ठः न
स्त्रीपुत्रदद्यादिति ॥ नैरपेक्ष्यश्रवणाच्चेति भावः ॥ भर्त्तुज्ञाने तस्या अधि
कारः । तथा च वशिष्ठः । अन्यजानुज्ञानाद्भर्तुरिति ॥ यत्तु ॥ दद्या
न्मातापिताय चेति । यच्च मातापितावा दद्यातामिति मातृपितृसमकक्षत्वे
याभिधानन्तदपि भर्त्तुज्ञानविषयमेव । न चैवं विधवाया आपद्यपि पुत्रदा
नमनस्यात् । भर्त्तुज्ञानासम्भवात्परिग्रहवदिति वाच्यम् । मानवे यस्मिन्
दर्शनेन तथा कल्पनात् । निरपेक्षैकत्वश्रवणाच्च । स्त्रीनिरपेक्षस्यैकस्यापि
पुत्रस्य भर्त्तुज्ञानाधिकारः । दद्यान्मातापिताय वा । मातापितावा दद्यातामि
ति मातृनि । निरपेक्षैकपितृनिर्देशाद्वीजस्य प्राधान्यादयो निजा अपि पुत्रा
दृश्यन्ते इति वैधायनीयहेतुदर्शनाच्च । भारतेऽपि । माता भर्त्तापितुः पुत्रो

येन जातः स एव स इति । श्रुतिरपि । आत्मा वै जायते पुत्र इति । मानवे दद्यात्
तामिदं भयकर्तृकतां प्रवणाच्चोभयाधिकारे मुख्यः ॥ अतएव वशिष्ठः ॥
श्रुक्रशेषितसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकस्तस्य प्रदानविक्रयपरित्या
गेषु मातापितरौ प्रभवत इति ॥ वैष्णवोऽपि ॥ मातापित्रौरेव संसर्गसाम्या
दिति ॥ अतएव मातापितावा दद्यात्तामिति मनुना मातुर्भर्तृनुज्ञानसापेक्ष
त्वाज्जघन्यत्वं स्यनुज्ञाननैरपेक्ष्यत्पितुर्मध्यमत्वं जनकतासाम्यात् उभ
योर्मुख्यत्वमभिप्रेत्य पूर्वपूर्वस्वरसादुत्तरेतरमभिहितम् ॥ न चैदमेकमेव
वाक्यं द्विवचना नैकक्रियाप्रवणादिति वाच्यम् ॥ मध्ये विकल्पासङ्गतेः
तस्मादेतद्वाक्यत्रयमेव ॥ अतएव योगीश्वरः ॥ दद्यान्मातापितायंवेति प्र
त्येकमेकवचनान्तमेव क्रियापदमुदाजहार ॥ तत्रापि निमित्तमाह प्रयत्न
त इति । प्रवृत्तयेनैव यस्मिन्काले असौ प्रयत्नो आपत्कालस्तेन चापत्काल ए
व पुत्रदानं तान्यथेत्यर्थः ॥ यथाह कात्यायनः ॥ आपत्काले तु कर्तव्यं दानं
विक्रय एव वा ॥ अन्यथा न प्रवर्तेत इति शास्त्रस्य निश्चय इति । प्रक्रमात्पुत्र
दायणाम् ॥ मनुरपि ॥ मातापितावा दद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदीति ॥
आपदिदुर्भिक्षादावपि दाने दातुं ह्येषः अत्यथानप्रवर्तेतेति निषेधात्
॥ यद्वा ॥ प्रयत्नत इति प्रतिग्रहीतुः प्रयत्नादापद्यपुत्रत्व इति ॥ अपु
त्रेणैव कर्तव्यः पुत्रप्रतिनिधिः सदेत्यत्रिस्मरणात् व्याख्यातश्चैवमेवापरकृच
न्द्रिकाभ्याम् । आपदिग्रहीतुरपुत्रत्व इति । विशेषान्तरमपिकात्रिकापु
रणे दत्ताद्या अपितनयानि जगोत्रेण संस्कृताः । आयान्तिपुत्रतां सम्यग
न्यबीजसमुद्भवाः । पितुर्गोत्रेण पुत्रः संस्कृतः पृथिवीपते । आचूडा

नानपुत्रः सपुत्रतां याति ब्रान्धज इति । दत्ताद्यायदिसंस्कारनिजगोत्रेण
 वेक्ताः । दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथादास उच्यते ॥ ऊर्ध्वतुपञ्चमाद्वर्षा
 न्नदत्ताद्याः सुतानृप । गृहीत्वा पञ्चवर्षीयं पुत्रेष्टिं प्रथमञ्चरेत् । पौनर्भव
 न्तुतनयं जातमात्रं समानयेत् । कृत्वा पौनर्भवघोमं जातमात्रस्य तस्यैव ।
 सर्वस्तु कुर्यात्संस्कारान् जातकर्मादिकान्नरः ॥ कृते पौनर्भवघोमे सुतः पौ
 नर्भवस्तत इति ॥ दत्तेति अन्यबीजसमुद्भवा अपि दत्ताद्यास्तनयानिज
 गोत्रेण प्रतिगृहीत्वा स्वगोत्रेण सम्यक्स्वस्तु चेत्तद्विधिना जातकर्मादिभिः सं
 स्क्रुताश्चेत्तदैव प्रतिगृहीत्वा पुत्रतां प्राप्नुवन्ति नान्यथेत्यर्थः । तदा ह बशि
 षः । अन्यशाखोद्भवादत्तः पुत्रश्चैवोपनायितः । स्वगोत्रेण स्वशाखोक्तवि
 धिना सस्वशाखभागिति । दत्ताद्या इत्यादिपदेन कृत्रिमादीनां ग्रहणम्
 । औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च । गूढोत्पन्नोपविद्धश्च भागार्हा
 स्तनया इमे । कानीनश्च सहोऽसु क्रीतः पौनर्भवस्तथा । स्वयंदत्तश्च दा
 सश्च षडिमे पुत्रपांसनाः । अभावे पूर्वपूर्वेषां परानसमभिषेचयेत् । पौनर्भ
 वं स्वयन्दत्तं दासं राज्येन योजयेदिति पूर्वापक्रमात् । योयमौ नर्भवादीनां
 राज्यनियोजनाभावः स औरसव्यतिरिक्ताभाव एव अभावे पूर्वपूर्वेषामित्यस्यै
 वानेनापवादात् । सत्यैरसेतु रज्याभावस्य । नक्षेत्रजादींस्तनयान
 रज्येऽभिषेचयेत् । पितृणां साधयेन्नित्यमैरसेतनये सतीत्यनेन प्रागे
 वामिधानात् । सत्यैरसेक्षेत्रजादीन् राज्येनैवामिषेचयेत् । पितृणां नित्यं
 श्राद्धादिचनसाधयेन्नकारयेदित्यर्थः । गोत्रेणेत्यदृष्टिजातकर्मादिषु
 साक्षाद्गोत्रस्य कारणात्तान् श्रूयते तथापि दत्तभूते वृद्धिश्चाद्धेतसम्बन्धात्

इयंभावात्प्रधानेऽपितत्सम्बन्धइति । चूडादिषुसाक्षादेवतत्सम्बन्धः । शि
खाअपिचकर्तव्याः कुमारस्यार्घसंख्ययेतिस्मरणात् । संस्कारैःपुत्रत्वमित्यु
क्तम् । तानैवान्वयव्यतिरेकाभ्यामाहपितुर्गोत्रेणैति । यःपुत्रआचूडान्तचू
डानैःसंस्कारैःपितुर्जनकस्यगोत्रेणसंस्कृतःसोऽन्यतोऽन्यस्यपुत्रतान्नयाति
। अथमत्राभिसन्धिः । अत्रकृतचूडस्यपरिग्रहीतृपुत्रताभावप्रतिपादनमसा
धारणपुत्रताविषयीकरेतीत्यवश्यम्बाध्यम् । अन्यथागृहीत्वापञ्चवर्षीय
मित्यनेनकृतचूडस्यापिपरिग्रहीतृपुत्रताप्रतिपादनविरोधात्गृहीत्वाइत्य
स्यचकृतचूडविषयत्वावश्यंभावः स्पष्टमिष्यते । ततश्चचूडान्तसंस्कारसंस्कृ
तस्यपरिग्रहेद्यामुख्यायणताभवतिगोत्रद्वयेनसंस्कृतत्वात् । तस्यचफली
गोत्रद्वयसम्बन्धइत्यग्रेबध्यते । अनेनजातकर्मादीनांचूडान्तानांसंस्का
रणांपुत्रताहेतुत्वमुक्तम् । आचूडमितिबक्तव्येयदनाग्रहणान्तद्वृत्तापिस
मसंख्यशिखस्यपुत्रीकरणाभ्यनुष्ठानार्थमुपधानानिष्यत्वापुत्रतार्हत्वात् । चू
डाद्याइतिबध्यमाणत्वाच्च । अकृतजातकर्माद्यसम्भवेकथमित्यतआह ।
चूडाद्यायदीति । यदिचूडाद्याःसंस्कारःमिजगोत्रेणप्रतिग्रहीतृगोत्रेणवा
तावैशद्येऽवधारणे । तदैवदत्ताद्यास्तनयास्युरन्यथातेदासाउच्यन्तेइति
चूडाआद्यायेषतितथेतिननुचूडायाआद्याइतिपौनरुक्त्यापातान् । अनेन
जातकर्माद्यन्नप्राप्तनान्तानाञ्जनकगोत्रेणानुष्ठानेऽपिनविरोधः । तथा
चाकृतजातकर्मादिर्मुख्योऽकृतचूडोऽनुकल्पइतिसिद्ध्यति । दत्ताद्याइ
त्यादिपदेनकृत्रिमादिग्रहणमित्युक्तमेव । तेषामपिसंस्कारैरेवपुत्रत्वन्न
परिग्रहमात्रेणअन्यथादासउच्यतेइतिविपक्षबाधकात् । अन्यथाचूडा

हाकरणेकतचूडादिपरिग्रहेवादासताभवतिनतुपुत्रत्वमित्यर्थः अस्यपुत्रत्व
 स्ययूपत्वादिवत्संस्कारजन्यत्वात् असंस्कृतः पुत्रीकार्ये इति स्थितम् । त
 त्वावध्यपेक्षायामाह । ऊर्द्धमिति । असंस्कृतोऽपि पञ्चमादूर्द्धनग्रा
 ह्यः कालाभावेन पुत्रत्वानुपपत्तेः । अनेन पञ्चैव वर्षाणि पुत्रपरिग्रहा
 लाइत्युक्तमभवति । तद्व्यतिरेकेण भिधाननुपपन्नमानन्तरगौणोऽपि कालो
 नास्तीति प्रतिपादनाय अन्यथा स्वकालादुत्तरः कालो गौणः सर्वः प्रकीर्तित इ
 तिन्यायेन पञ्चमानन्तरस्य गौणकालत्वापत्तेः । ततश्च जननमारभ्या तृतीय
 वर्षतत्रापि तृतीयवर्षस्य मुख्यकालतया ऊर्द्धनुपपन्नमादूर्ध्वदित्युपसंहारे ब
 र्षश्रवणाच्चात्रापि चूडाशब्दस्य तृतीयवर्षपरतैवाभिप्रेतेति गम्यते । अन्यथोप
 नीतिसहभावपक्षे अष्टमवर्षमकृतचूडस्य परिग्रहापत्तेः । न चेष्टापत्तिः ऊ
 र्द्धनुपपन्नमादूर्ध्वदित्यनेन विरोधात् । तस्मादाचूडान्नमित्यत्र चूडाशब्दस्तु
 तृतीयवर्षपरएव युक्तः तृतीयानन्तरमापञ्चमङ्गणः । ऊर्द्धनुगौणोऽपि
 नेति स्थितम् । सुताइत्यनेन पुत्रत्वानुत्पत्तावपि चूडादिसंस्कारोत्पद्यन्त
 एव तत्र कालसद्भावादित्युक्तम् । तथापि दासतैव पुत्रत्वाभावात् इदञ्च तृ
 तीयं दासतानिमित्तम् । यत्रुकात्यायनस्मरणम् । विक्रयश्चैव दानश्च नने
 यास्युरनिच्छेदः । दासः पुत्रश्चेत्यनिच्छूनादानादिनिषेधः । सोऽपि पञ्च
 वार्षिकस्यैव नाधिकस्येति व्याख्येयम् । यच्च सदृशनुप्रकुर्याद्व्यमिति वाक्ये
 गुणदोषविचक्षणमिति पाठमभिप्रेत्य विचक्षणन्नतु बालमिति सर्वज्ञेन व्याख्या
 तम् तदपि पञ्चवार्षिकमेव । विचक्षणं चातुर्यविशेषेण न तु बालं बाल आ
 षोडशादूर्ध्वदितिलक्षणविशिष्टं न कुर्यादित्यर्थ इति व्याख्येयम् । तर्हि

संस्कृताभावे कथमित्यत आह । गृहीत्वेति । पञ्चवर्षीयंचूडान्तसंस्कार
संस्कृतमित्यर्थः । ननु कथं तस्य ग्रहणं दासताभिधानादित्यत आह । पुत्रे
ष्टिमिति । अयमत्राभिसन्धिः अग्रये पुत्रवते पुरेडाशमष्टाकपालं निर्वपेदि
न्द्राय पुत्रिणे पुरेडाशमेकादशकपालं प्रजाकामोऽग्निरैवास्मै पुजां प्रजनय
ति वृद्धासिन्द्रः प्रयच्छतीति वाक्ये प्रजाफलकत्वमिष्टेः श्रूयते । तद्यत्रानु
पन्ना प्रजातत्रतदुत्पत्तिरेव भाव्याय चतुस्तत्रापरिगृह्यते । तत्रोत्पत्तिरभावा
त्तस्याः प्रजात्वमेव भाव्यमिति कल्प्यते प्रकृतविध्यन्यथा तु पपत्तेः । तस्मादा
सत्त्वापनोदमृतेन सम्भवतीति तदपनोदोऽप्यवश्यमभ्युपेयः । अन्यथा प्रजात्व
मात्रसम्पादकत्वे पुत्रपरिग्रहमात्रे स्यात् । यदि च संस्कारैरेव तत्र पुत्रत्वोत्प
त्तेर्न तदपेक्षेति । तर्हि प्रकृतेऽपि तुल्यं । प्रथमपदेनात्र तत्सूचनात् सर्वा
स्तु कुर्यात्संस्कारान् जातकर्मणादिकान्न रइत्यनेऽभिधानाच्च । तस्मात्पुत्रे
ष्ट्या पूर्वसंस्कारप्रत्युक्तदासत्त्वापनोदपूर्वकप्रजात्वसम्पादनात् संस्कृतेऽपि प
रिग्राह्यइति स्थितम् । यद्येवं तर्हि संस्कृतमित्येव वाच्यम् । किमप्यत्र व
र्षीयपदोपादानेनेति चेन्नैवम् । पञ्चवर्षीयस्यैवेति नियमार्थत्वात् । निय
मश्चाक्षरग्रहणपूर्वकब्रह्मवर्चसफलकोपनयनप्राप्त्यर्थः । नचायन्नियमः
। पूर्ववाक्येनैव सिद्धइति वाच्यम् । तस्याकृतसंस्कारबधिसमर्पकत्वेन प्र
कृतार्थत्वाभावे प्रतिगृहीतत्वात् । प्रथममिति संस्कारेभ्यः प्रागित्यर्थः । ननु प
रिग्रहहोमादेव प्रागितिकुतोनेत्येते गृहीत्वेति साङ्गायाग्रहणभावनायाः क्वा
प्रत्ययेन पूर्वकालतावगमात् । पुत्रेष्ट्या पूर्वसंस्कारपनोदेन संस्कारान्न एव श्या
येष्ट्या चेति । यदुक्तमुद्धृतुपञ्चमादुर्ध्वान्नदत्ताद्याः सुताइति । तस्यापवा

दमाह पौनर्भवत्विति । अक्षुतायां क्षुतायां वा जातः पौनर्भवः सुतइति ।
 अनेन सप्रविधायामपि पुनर्भवाज्जातः संगृहीतः । जातमात्रमुत्पन्नमात्रमते
 नोत्पत्तिकाल एव न कालान्तरइत्यर्थः । समानयेत्परिग्रहविधानापरिगृ
 ह्णीयात् ॥ ननु जातमात्रस्य जातकर्मवोचितम् । कुमारज्जातम्पुनर्यत्नमा
 दितिसूत्रात्तत्कथमुच्यते जातमात्रं समानयेदितिसत्यं अपरिगृहीतस्य स्व
 सुतत्वाभावे संस्कारानुपपत्तेः । संस्क्रुय्यात्स्वसुतान्पितेति स्मरणात् । न च
 बीजसम्बन्धादेव स्वत्वं । बीजाद्यो निर्वृलीयसीत्यपवादोत् समयादन्यस्यो
 ति गौतमस्मरणाच्च अन्यस्य जनयितुः पुत्रः समयादेवेत्यर्थः । तस्मादत्र
 जातकर्मणः प्राक्परिग्रहइति । परिग्रहानन्तरं संस्कारप्राप्तावपवादमाह ।
 कृत्वेति । जातमात्रस्य परिग्रहानन्तरं पौनर्भवद्वयमपि विधाय पञ्चाज्जातकर्म
 दिसंस्कारान्कुर्यादित्यर्थः । नन्विदमनुपपन्नम् । जातेष्टिन्यायविरोधा
 त् । तथाहि यथा जातेष्टिर्विधीयते तथा च पौनर्भवद्वयमैविहितः स च जा
 तकर्मणः प्राक्क्रियमाणः प्रधानविरुद्धोऽव । पञ्चाह साध्यत्वात्तस्येति चे
 द्दुच्यते । नात्र पौनर्भवद्वयमैजातेष्टिवत्पूर्वोऽभिधीयते । किन्तु न्यत्रोत्प
 न्नस्य तस्य जातकर्मदीनां चक्रममात्रम् । यथा दर्शपौर्णमासाभ्यामिष्ट्वा सो
 मेन यजेतेति वन्नकोऽपि विरोधः । वैश्वदेव अवधारणे जातमात्रस्यैव न काला
 न्तरइत्यर्थः तेनास्य जातेष्टिवदेव पूर्वकालतादिनियमोऽपि न सिद्ध्यतीति । स
 र्वपदेनैव सिद्धे जातकर्मोद्घापादानन्तत्पूर्वभाविनां गर्भसंस्काराणां निवृत्त्यर्थ
 म् । जातकर्मोद्घापादनेऽपि यत्सर्वपदोपादानन्तदुस्य यावन्तः संस्कारास्तस्य
 तावन्प्राप्त्यर्थं तावन्तश्च शूद्रादीनामुपनयनाद्यभावेऽपि चैडादिभिरेव पुत्रत्वम्

वृत्तीति कल्पम् । नरइतिसामान्योपादानेपि पौनर्भवघोमेनैव शिखरस्यैवा
 धिका एतन्नेवानुसंस्कारमात्रेणैव पुत्रत्वमिति । पौनर्भवघोमसंस्कारयोर्मि
 लितयोः पुत्रत्वहेतुतामुपसंहरति । कृतइति । पौनर्भवघोमे कृते ततस्तैः सं
 स्कारैः पौनर्भवः सुतो भवतीत्यर्थः । प्रासङ्गिकं पौनर्भवधर्ममाह । एको हि
 पितुः कुर्यान्नप्राद्वेपार्वणादिकम् । पौनर्भवः पुत्रः पितुः प्राद्वेक्षया हेतु
 को हि एतेव कुर्यान्नपार्वणादिकम् । आदिशब्दात्पार्वणविकृतो नामपि निषे
 धः । प्रत्यक्षपार्वणेनैव विधिना क्षेत्रजैरसौ । कुर्यातामितरे कुर्युरेको हि
 सुतादशेति जातूकस्मरणात् पितुर्गतस्य देवत्वमौरसस्य चिपैरुषम् ॥
 सर्वत्रानेकगोत्राणामेको हिष्टं क्षयेऽहनीति परस्मरणाच्च ॥ पुत्रोद्देशे स्व
 यंदत्तश्च दासश्चेत्युक्तम् ॥ तत्र दासचक्षणमाह ॥ क्रीतायारमितामूल्यैस्सा
 दासीति निगद्यते ॥ तस्यां योजायते पुत्रोदासपुत्रस्तु सस्मृतः ॥ यासवर्णा
 पिमूल्यैः क्रीतासतीरमितापभुक्तासादासीत्युच्यते पूर्वैः ॥ क्रयक्रीता तु या
 नारी न सापत्यमिधीयते ॥ न सा दैवेन सापैत्र्ये दासी नाङ्गवयो विदुरिति स्मर
 णात् ॥ तस्यां जातो दासपुत्रो दास्याः पुत्रो दासपुत्रः कान्दसः पुम्बडा
 कः ॥ यदा ॥ दासश्चासौ पुत्रश्चेति ॥ यदा ॥ दासाभिधः पुत्रइति ॥ त
 द्धर्मानाह । नरशोरज्यभाक् सस्यात् विप्रणां प्राद्वेक्ष्य च ॥ अध
 मः सर्वपुत्रेभ्यस्तन्मात्परिवर्जयेत् सरशोरज्यभाक् विप्रणां प्राद्वेक्ष्य च न
 स्यात् स्यात् सर्वपुत्रेभ्योऽधमइत्यर्थः ॥ कीदृशइति निरूपितमिदा
 नो कथमिति निरूप्यते ॥ तत्र शौनकः ॥ शौनकोऽहं प्रवक्ष्यामि पुत्र
 संग्रहमुत्तमम् ॥ अपुत्रो मृतपुत्रो वा पुत्रार्थं समुपोष्य च ॥ संग्रहं संग्रहण

विधिं उपोष्यसंग्रहादिना पूर्वद्युः ॥ बन्ध्ये मृतप्रजो वापीति वृद्धगौतमः ॥
 वाससीकुण्डलेदत्वा उष्णीषञ्चाङ्गुलीयकम् । आचार्यन्धर्मसंयुक्तम्बै
 ह्नवंबेदपारगम् । मधुपर्क्येण सम्पूज्य राजानञ्च द्विजान् पुचोत् । राजा
 ऽत्र ग्रामस्वामी ॥ बन्धूना हूय सर्वान् सुग्रामस्वामिनमेव चेति वृद्धगौतमस्मर
 णात् । यदपि तत्रैवाग्रे मधुपर्क्ये ततो दद्यात्पृथिवीशाय शालिने इति । पृथि
 वीशपदं नदपि ग्रामस्वामिपरमेव । तस्योपक्रमस्थत्वेन बलवत्त्वात् । द्वि
 जान्त्रीण्याचनार्थं तयामधुपर्क्यादिना सम्पूज्येत्यर्थः । बर्हिःकुशमयञ्चैव
 घालाशचेधमेव च । एतानां हृत्य बन्धूंश्च ज्ञातीनां हूय यत्नतः । बन्धूना
 मपि तृमातृबन्धून् । ज्ञातीन्सपिण्डान् । बान्धवाद्याह्वानदृष्टार्थं राजा
 ह्वानवत् बध्नन्ति जानत्यामीयतया परिगृहीतन्नरमित्यर्थे शब्दद्वयसामर्थ्या
 त् । बन्धूनन्नेन सम्भोज्य ब्राह्मणांश्च विशेषतः । बन्धूना हूतान् ब्राह्मणां
 न्पूर्ववृत्तान् च कासदा हूतान् ज्ञातींश्च सम्भोज्येत्यर्थः । अग्न्याधानादिकं
 तत्रैवाज्योत्पन्नान्तकम् । दातुः समक्षंगत्वा तु पुत्रद्वैहीतियाचयेत् ।
 याचनङ्कारयेत् पूर्ववृत्तैर्ब्राह्मणैरित्यर्थः । दाने समर्थो दाता सैवेयज्ञेनेति
 पञ्चभिः । दानसामर्थ्यं बह्वपुत्रत्वं पत्न्यनुमतिश्चेत्यादि पञ्चभिर्द्वाद्यादि
 ति शेषः । प्रतिगृहीतमानवं तु मेघस इति मनुलिङ्गात् । देवस्यत्वेति मन्त्रे
 ण हस्ताभ्यामपरिगृह्य च । अङ्गादङ्गेत्युच्यते आघ्राय शिशुमूर्द्धनि ॥ ब
 स्त्रादिभिरलङ्कृत्य पुत्रच्छायावहं सुतम् । पुत्रच्छाया पुत्रसादृश्यं तच्च नियो
 गादिना स्वयमुत्पादनयोग्यत्वम् । यथा भ्रातृसपिण्डसगोत्रादिपुत्रस्य न चा
 सम्बन्धिनिनियोगा सम्भवः ॥ बीजार्थं ब्राह्मणः कश्चिद्धनेनोपनिमज्जता

मितिस्मरणेन निमन्त्रणसम्भवात् । ततश्च भ्रातृपितृव्यमातुलदैर्द्विचभागि
 नेयादीनां निरसः पुत्रसादृश्याभावात् । एतदेवाभिप्रेत्योक्तमग्रे तेनैव ।
 दैर्द्विचभागिनेयश्च मूद्राणां विहितः सुतः । ब्राह्मणादित्रयेनास्ति
 भागिनेयः सुतः क्वचिदिति । अत्रापि भागिनेयपदं पुत्रसादृश्यानां सर्वेषामुप-
 लक्षणां विरुद्धसम्बन्धस्य समानत्वात् । विरुद्धसम्बन्धनियोगादिना
 स्वयमुत्पादनायोग्यत्वम् । यथा विरुद्धसम्बन्धो विवाहगृह्यपरिशिष्टे व-
 र्जितः । दम्पत्योर्मिथः पितृमातृसाम्ये विवाहो विरुद्धसम्बन्धो यथा भा-
 र्यास्वसुर्द्विहिता पितृव्यपत्नीस्वसा चेति । अस्यार्थः यत्र दम्पत्योर्वधूव-
 स्योः पितृमातृसाम्यं वध्वावरः पितृस्यानीयो भवति वरस्य वा वधूर्मातृस्यानीया
 भवति । तादृशे विवाहे विरुद्धसम्बन्धः । तत्र यथाक्रममुदाहरणद्वय-
 म् । भार्यास्वसुर्द्विहिता शालिका पुत्री । पितृव्यपत्नीस्वसा पितृव्यप-
 त्या भगिनी चेति । तथा प्रकृते विरुद्धसम्बन्धपुत्रो वर्जनीय इति । यतो
 रतियोगः सम्भवति तादृशः कार्य इति यावत् । नृत्यगीतैश्च बाद्यैश्च स्वस्ति
 शब्दैश्च संयुतम् । गृहमध्ये तमाघाय चरुं कुत्वा विधानतः । यत्वा हृदे
 तृचेनैव तुभ्यमग्रं तद्वैकया । सोमेदददित्येताभिः प्रतृचंपञ्चभिस्तथा ।
 एवं सप्तभिर्मन्त्रैः सप्त चर्वा ऊती ऊत्वेत्यर्थः । बृद्धगौतमस्तु विशेषमाह ।
 पायसं तत्र साज्यञ्च शतं संख्यन्तु हावयेत् । प्रजापतेन त्वदेतामित्युद्दिश्य प्र-
 जापतिमिति । एतदनन्तरं ब्राह्मणानां सपिण्डेष्वित्यादयः पुत्रदानम्पुत्र-
 जित इत्येतदन्ताः श्लोकाः पूर्वमेव व्याख्याताः । तदनन्तरं दक्षिणां गुरवे द-
 द्याद्यथाशक्तिं द्विजोत्तमः । द्विजोत्तमो ब्राह्मणः । नृपराज्यार्द्धमेवाथैव

श्योविज्ञानप्रयम् । सज्यार्द्धं अर्द्धं सज्योत्पन्नमेकवर्षीयन्द्रव्यम् । प्र
 दद्यादूर्द्धं सज्योत्पन्नमेकवर्षीयन्द्रव्यम् । इदञ्चमह
 राजाभिप्रायेण विज्ञानानां नाशकानां शतत्रयम् ॥ तच्च सौवर्ष्यं सजतताम्राणां
 मुत्तममध्यमाधमकल्पनयाज्ञेयम् ॥ शतत्रयं नाशकानां सौवर्ष्यमथ
 सजतम् ॥ अदद्यात्ताम्रमथवा उज्जमादिव्यवस्थया इति वृद्धगैतमस्म
 रणात् ॥ श्रुद्धः सर्वस्वमेवापि अशक्तश्चेद्व्यावलयम् ॥ सर्वस्वमेक
 वर्षीयभृतिलभ्यन्द्रव्यम् ॥ एकवर्षीयहृतमितिसंस्मरणस्या विशेषात्सर्व
 स्त्वं चान्वये सतीति निषेधाच्च ॥ वशिष्ठस्तु प्रकाशन्तरमाह ॥ मु
 क्रशोऽशितसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकस्तस्य प्रदामं विक्रयपरित्यागेषु
 मातापितरैः प्रभवतः । नन्वेवैकं पुत्रं दद्यात्पतिगृहीयादासं हि सन्तानाय
 पूर्वेषां न स्त्रीपुत्रं दद्यात्पतिगृहीयादाऽन्यत्रानुज्ञा माद्वर्तुः पुत्रं परिग्रही
 व्यन्बन्धूनाह्वय राजनिवावेद्यनिवेशनस्य मध्ये व्याहृतिभिर्जन्ता अदूरवा
 न्धवं बन्धुसन्निवृष्टमेव प्रतिगृहीयात्सद्वेहे चोत्पन्ने दूरवान्धवं श्रुद्धमिव स्था
 पयेत् । विज्ञायते ह्येकेन बहून् स्थापयत इति तस्मिंश्चेत् प्रतिगृहीते औरसश्च
 त्पद्येत् चतुर्थभागभागी स्याद्दत्तक इति । अत्र मुक्रशोऽशितसम्भव इत्याह
 भ्यान्धवानुज्ञाद्वर्तुरित्यन्तं व्याख्यातमेव प्राक् । बन्धूनाम् अपि तृमातृबन्धून्
 सजनिग्रामाधीशे निवेशनं गृहं । व्याहृतिभिः व्यस्ताभिः समस्तामिच्छाज्य
 भागेन आहुतिचतुष्टयं ऊत्वेत्यर्थः । अदूरवान्धवमिति व्याख्यातम् । स
 द्वेहे चोत्पन्ने इति । दूरेवान्धवाय स्यात्सौ दूरवान्धवोऽन्यत्र देशभाषादि
 प्रकृष्टस्तादृशस्य परिग्रहे कुलशीलाविषये सद्वेहे भवत्येव तस्मिन्सति तं श्रु

इमिवस्थापयेत् । यावन्निर्णयनव्यवहारेदित्यर्थः । तत्रहेतुतयाशु
 तिमाहविज्ञायतइति एकेनपुत्रेणवहवः पित्रादयस्त्रातव्याइत्येनदर्थपुत्र
 परिग्रहेनत्वेकेनवहवः पातनीयाः सन्देहेचपक्षेपातनस्यापिसम्भवात् ।
 तस्मात्तन्नव्यवहारेत् पाश्चिकस्यापिदोषस्यापरिहार्यत्वात् । कल्पतरु
 स्वसन्निकृष्टमेवप्रतिगृह्णीयादितिपाठसमिप्रेत्याह । असन्निकृष्टमेवअ
 विज्ञातगुणदोषमपि अप्यर्थएवकारः सन्देहइतिबान्धवानामसन्निधानानु
 जातिसन्देहेपूइत्वेनाध्यवस्यसंस्कारहीनमेवस्थापयेत् । शूद्रोपिहि
 किलपुत्रोभवतीत्यभिप्रायइति तदेतदभिप्रायविवरणमसङ्गतंविजातीयप
 रिग्रहनिषेधात् । तस्माद्यथाश्रुतमेवसाधुः । दत्तपरिग्रहानन्तरमौर
 सेत्यतैविभागेविशेषमाह । तस्मिन्निति । तस्मिन्दत्तकेपरिगृहीतेय
 द्यौरसत्तत्तद्येततदादत्तकश्चतुर्थार्थोऽंलभतेसमांशोनभवतीत्यर्थः । अय
 मेवविधिः क्रीतादिष्वप्यनुसन्धेयः तस्यप्रदानविक्रयपरित्यागेष्वित्युप
 क्रमभेदेनवाव्यवस्येतिध्येयम् । तैत्तिरीयाणानुविधिविशेषमाहबौधा
 यनः । पुत्रपरिग्रहविधिव्याख्यास्यामः । शेषितशुक्रेत्याद्यन्यत्रानु
 क्राङ्गर्तुरित्येतदन्तर्बशिष्ठेनसमानंप्रतिग्रहीष्यनुपकल्पयतेदेवाससीदेकु
 ण्डलेअङ्गुलीयकाचार्यश्चवेदपारगंकुशमयंबर्हिः परमयमिधामित्य
 श्वबन्धूनाहूयनिवेशनमध्येएजनि चावेद्यपरिषदिवागारमध्ये ब्राह्मण
 वागालम्बेनोपविश्यपुण्याहंस्वस्तिन्नद्विद्विमिति वाचयित्वायद्देवयजनो
 स्त्रेखनप्रभृत्याप्रणीताभ्यःकृत्वादातुःसमशृंगत्वापुत्रमेदेहीतिभिक्षेतद्दा
 नीतोत्तरआहृतंपरिगृह्णीतेतिधर्मायत्वापरिगृह्णामिसन्तत्यैत्वागृह्णामीत्य

थैनं वसु कुण्डलाभ्यामङ्गुलीयकेन चासंक्रान्त्य परिधानप्रभृत्यग्निमुखं कृत्वा व
 ह्वा जुहोति यत्त्वा हृदा कीरिणामन्यमान इति पुरेनुवाक्यामनूद्य यस्मै त्वं सु
 कृते जातवेद इति याज्यया जुहोत्यथ व्याहृतोर्ज्ज्वास्त्रिष्टुप् प्रभृति सिद्ध
 माघेनुवरप्रदानाद्वक्षिणां ददात्येते च वाससी एते कुण्डले एतच्चाङ्गुलीयकं
 वंचैरसः पुत्र उत्पद्यते तुरीयभागे सम्भवति इति आहूस्मै वै ध्रायनः । यत्तु वृ
 द्धगौतमीयं दत्तपुत्रेयथा जाते कदाचित् चैरसो भवेत् । पितुर्वित्तस्य स
 र्वस्य भवेतां समभागिनावित्तितदस्य गुणवत्वे औरसस्य च निर्गुणत्वे वेदितव्य
 म् । यथा जात इति विशेषणाद्यथा गुणानाञ्जातं समूहो यस्मिन्नित्यथा जा
 तो गुणसमूहवानित्यर्थः । यथा शब्दस्य गुणयोगे सादृश्ये शक्तत्वात् । अ
 तएवमनुः । उपपन्नो गुणैस्सर्वैः पुत्रेयस्य तु दक्षिणः । सहरेतैव त
 द्विक्थं सम्प्राप्नोष्य न्यगोचत इति औरसाभावे स सर्वैरिक्थग्रहणमुक्तवान् ।
 तद्युक्तमौरसे सत्यर्द्धां शहरत्वं । परिग्रहविध्यभावे विशेषमाह स एव । अ
 विधाय विधानं यः परिगृह्णाति पुत्रकम् । विवाहविधिभाजनं कुर्यान्न ध
 नभाजनमिति । परिग्रहविधिं विना परिगृहीतस्य विवाहमात्रं कार्यं न
 धनदानमित्यर्थः किन्तु तत्र पत्न्यादय एव धनभाजः विधिं विना तस्य पुत्रत्वा
 नुत्पादात् अतएव वृद्धगौतमः । स्वगोत्रेषु कृताये स्युर्हन्त क्रीतादयः सुतः
 विधिनगोचतां यान्ति न सापिशब्दं विधीयते इति विधिनैव गोचतां यान्तीति
 नियमः दानादिविधीनां दत्तकादिलक्षणान्तर्गतत्वेन स्वरूपनिर्वाहकत्वा
 त् । यथोक्तं यमद्विः पुत्रमापदीति । अपग्रहणं सकलदानविधेरूपज्ञ
 क्षणं तेन च प्रतिग्रहविधिरप्याक्षिप्ते भवति । सम्प्राप्नोऽप्यन्यगोचत इति

मानवात्सम्यग्विधिना प्राप्त इत्यर्थः । क्रीतादय इति आदिशब्देन कृत्रिममात्रं
 विद्ध स्वयन्दत्तानां ग्रहणं । श्वेचजादीन्सुतानेतानेकादशयथोदितान्
 न् । पुत्रपतिनिधीनाऋः क्रियालोपान्मनोविण्ण इति मनुनायथोदितान् इ
 त्थनेन तत्तलक्षणसूचितविधि विशिष्टानामेव पुत्रपतिनिधित्वाभिधानात् ।
 अतएव कृत्रिमलक्षणे सदृशानुप्रकुर्याद्यमिति प्रशब्देनापविद्ध
 लक्षणेयं पुत्रम्परिगृह्णीयादिति परिशब्देन स्वयन्दत्तलक्षणे चात्मानं स्पर्शये
 द्य इति दानापरपर्यायस्पर्शेन शब्देन च विधिपरिग्रह एव कृतस्तदभिप्रेत्यै
 व वशिष्ठेनापितस्य प्रदानविक्रयपरित्यागेषु मातापितरौ प्रभवत इत्युपक्रम्य
 रिग्रहविधिरभिहितः पुत्रम्परिग्रहीष्यन्निति परिग्रहवचनेन कृत्रिमस्वय
 न्दत्तपरिग्रहेऽप्येष विधिरनुसन्धेयः मनुना तत्तदुपसर्गेण सूचनात् । त
 स्मादेषां पञ्चानां पुत्राणां शौनकावशिष्ठान्यत मविधिपरिग्रहेणैव गुत्रत्वज्ञा
 न्यथा ॥ यथा श्वेचजउपपादितो मनुयाश्च बलक्याभ्यां नियुक्तायामपुत्रायाम्पु
 त्रोजातोऽविधानतः । नैवार्हः पैतृकं रिक्थम्पतितोत्पादितो हि सः । नियु
 क्तौ यौ विधिं हि त्वावर्त्तयतां तु कामतः । तावुभौ पतितावित्यादिविध्यन्वय
 व्यतिरेकानुसरणात् । यत्तु स्मिताक्षरटीकायां सुवेधिन्यां तच्च स्वत्वं पुत्रत्वा
 दिवह्नौ किकं मन्यन्ते वृद्धा इत्यभिहितं तदुक्तवचनतिरोधादथ दत्तक्रीत
 कृत्रिमपुत्रिकापुत्राः परपरिग्रहेणार्पणं येन जातास्तेऽसङ्गतकुलीनाद्यामु
 ख्यायणाभवन्तीति पैठिनसिर्नार्षण ऋष्युक्तेनैव परिग्रहेण पुत्रत्वाभिधाना
 च्छविरुद्धमित्युपेक्षणीयम् । न सङ्गताः कुलीना जनककुलीना येषां तिते च ते
 अद्यामुष्यायणास्तेति योर्धर्षणविधिना परिगृहीतास्ते जनककुलीना सम्ब

अतएवाद्यामुष्यायणाभवन्तीत्यर्थः । यदा । जनकपरिग्रहीचेर्द्धयारपि
संस्कारकत्वेद्यामुष्यायणात्वमित्यग्रेवक्ष्यमाणत्वात् द्यामुष्यायणाइत्येवपा
ठोऽस्तु । मेघतिथिरपिदत्तकादिषुसंस्कारनिमित्तमेवपुत्रत्वमाह स
त्यपिप्रयोगेइन्द्रादि शब्दब्रह्मेकतोऽर्थातिशयाच्छास्त्रेचोत्पत्तिविधानात्
भार्यादिव्यवहारवत् पुत्रव्यवहारेऽवगन्तव्यइत्यादिग्रन्थसन्दर्भेण । त
स्मादत्तकादिषुसंस्कारनिमित्तमेवपुत्रत्वमितिसिद्धम् । दानप्रतिग्रह
होमाद्यन्यतमाभावेतुपुत्रत्वाभावएवेति । इदानीमौरसदत्तकयोर्द्धत्तका
कृतविद्धोश्चसमवायेधनग्रहणमाहसएव । तस्मिन्जातेसुतेदत्तेनकृते
नचविधानके । तत्स्वंतस्यैववित्तस्ययः स्वामीपितुरञ्जसेति । तस्मिन्नौ
रसेसतियः सुतोजायतेपरिग्रहादिनातयोर्मध्येतस्यैवतत्स्वंपितुर्वित्तस्या
ञ्जसास्वभावेनयः स्वामीभवतिनान्यस्यसत्यौरसेपरिगृहीतस्यनधनभाक्त्वा
मित्यर्थः । पुत्रत्वेत्पत्तावौरसाभावस्यापिविशेषणत्वात् । तथादत्तेयथा
विधिपरिगृहीतेसतियोऽकृतविधानकः पुत्रःतयोश्चदत्तएवधनभाक्नाकृ
तविधानकइत्यर्थः । विधानस्यैवपुत्रत्वेत्पादकत्वात् दत्तौरससमवाये
नदत्तेज्येष्ठांशभागित्याहसएव । जातेष्वन्येषुपुत्रेषुदत्तपुत्रपरिग्रहा
त् । पिताचेद्विभजेदित्तमेवज्येष्ठांशभागभवेत् इतिदत्तपरिग्रहानन्तर
मौरसेत्पत्तावपिनदत्तेज्येष्ठांशभागित्यर्थः ॥ धर्मान्तरमप्याहमनुः । गो
चरिक्थेजनयितुर्नभजेद्विचिमः सुतः ॥ गोत्रचक्रवस्थानुगः पिण्डोव्यपैतिद
दतःस्वधेति । दचिमः सुतोजनयितुर्गोत्ररिक्थेनभजेत् । तथापुत्रंदद
तःस्वधादत्तपुत्रकर्तृकंश्राद्धं व्यपैति । यतो गोत्रचक्रवस्थानुगः पिण्डइति

एतेनपुत्रत्वापादकक्रिययैवदक्षिमस्यप्रतिग्रहीतृघनेस्वत्वंतत्सगोत्रत्वञ्च
भवति । दातृघनेतुदानादेवपुत्रत्वनिवृत्तिद्वारादक्षिमस्यस्वत्वंनिवृत्ति
र्हातृगोत्रनिवृत्तिश्चभवतीत्युच्यतइतिशब्दचन्द्रिकाकारः । ननुमनुवच
नाज्जनकगोत्रनिवृत्तावपिप्रतिग्रहीतृगोत्रप्रप्तौ किंमानमित्यतआह ।
बृहन्मनुः । दत्तक्रीतादिपुत्राणांबीजवपुःसपिण्डता । पंचमीसप्तमीतद्वज्जे
भंतत्पालकस्यचेति । दत्तक्रीतादिपुत्राणांबीजवपुर्जनकस्यसपिण्डता
स्येवदानादिनापिसाननिवर्तते । तस्याअवयवान्वयरूपतयायावच्छरीरं
दुरपनेयत्वात् । अनेनावयवान्वयएवसापिण्ड्यन्नपिण्डान्वयइत्युक्तम्
वतिपिण्डान्वयस्यव्यपेतिदत्तःस्वधेत्यपगमावगमात् । सापसपिण्ड
ताकियतीत्यपेक्षायामाह पञ्चमीसप्तमीति । पञ्चानाम्पूणीपञ्चमीपञ्च
पुरुषव्यापेत्यर्थःएवंसप्तमी । गौतमोऽपि ऊर्ध्वसप्तमात्पितृबन्धुभ्योवी
जिनश्चमातृबन्धुभ्यःपञ्चमादिति । अत्रबीजिग्रहणंदत्तकाद्युत्पादकानां
सर्वेषामपिसंग्रहार्थनबेवलंक्षेत्रजोत्पादकस्यैव । यस्मिन्ऽभिहिताःपुत्राः
प्रसङ्गादन्यबीजजाः । यस्यनेबीजतोजातास्तस्यनेनेतरस्यत्वितिमतुस्सा
रणात् । तस्यतेपुत्रादितिपुत्रत्वप्रतिपादनंसापिण्ड्यप्रतिपादनार्थन्नतुपु
त्रोत्पादनार्थम् । पुत्रान्द्वादशयानाह इत्यादिप्रतिग्रहीतृपुत्रत्वप्रति
पादनविरोधात् नेतरस्यप्रतिग्रहीतुरित्यर्थः । नन्वेवंकन्यावदुभयत्र
पिसापिण्ड्यमास्तांप्रतिग्रहेण गोत्रवत् सापिण्ड्यस्याप्युत्पत्ते रितिचेन्नैव
म् । स्वगोत्रेषुकृतायेस्युर्दत्तक्रीतादयःसुताः । विधिनगोत्रतांयान्ति
नसापिण्ड्यम्विधीयतेइतिवृद्धगौतमस्मरणाविरोधात् येदत्तादयःसुताः

स्वगोत्रेषु स्वगोत्रमध्ये कृतास्ते विधिना गोत्रतां सन्तति त्वयान्ति परान्तैः सह
विधिन । सापिंड्यन्नविधीयते नैतत्पुत्रद्वयार्थः स्वगोत्रेष्वपि सापिंड्यानुत्प
न्नौ परगोत्रे सुतरां सापिंड्यानुत्पत्तिरुक्ता ॥ युक्तञ्चेतत् । पित्रारभ्यत्वेन
मर्त्तसहैकशरीरारम्भकत्वेन च यथोभयत्रापि सापिंड्यसिद्ध्यति न तथा दत्त
कोपित्रारभ्यत्वेपि प्रतिग्रहीत्रा सहैकशरीरारम्भकत्वाभावात् । अतएव देव
लः धर्मार्थवर्द्धिताः पुत्रास्तत्तद्गोत्रेण पुत्रवत् । अंशपिण्डविभागित्वं तेषु
केवलमोरितमिति केवलशब्देन सापिंड्यमेव निरस्तवान गोत्रेऽपि पिण्डानां
विधानात् नन्वेतत्प्रकृतार्थानुपयोगिधर्मपुत्रविषयत्वात् । तथा हितत्त
द्गोत्रेण तस्य तस्यैव गोत्रेण ये पुत्रवर्द्धमार्थवर्द्धितास्तेषु पुत्रेषु केवलमंशपि
ण्डविभागित्वमेव न वर्द्धकसापिंड्यमित्यर्थात् तेनैतत्पुत्रस्यैव वर्द्धकसा
पिंड्याभावो धयति न दत्तकस्येति चेन्नैवम् । पुत्रान् द्वादशयानाह नृ
णां स्वायम्भुवामनुरिति परिसंख्याविशेधेन धर्मपुत्रानभ्युपगमात् । अभ्यु
पगमेऽपि वापत्यादिष्वगणनेनांशभागित्वासम्भवात् ॥ अप्रशक्त्या सापिं
ड्यनिषेधासङ्गतेषु । तस्माद्दत्तपुत्रविषयमेवैतत् । अंशभागित्वप्रद
र्शनात् ॥ तत्र चायमर्थः धर्मार्थस्वस्थालो कतापरिहारकधर्मसम्पत्त्यर्थतत्त
द्गोत्रेण जनकापेक्ष्या भिन्नगोत्रेणापि परिग्रहीत्रापुत्रवत्पुत्रप्रतिनिधितया
परिगृह्यये पुत्रावर्द्धितास्तेषु केवलपरिग्रहीत्रं शपिण्डविभागित्वमेव न सा
पिंड्यमिति तस्माददत्तकेन परिग्रहीतृसापिंड्यं किन्तु जनककुलएव साप्त
पुरुषं सापिंड्यमिति सिद्धम् ॥ ननु तच्छब्देन सन्निधानादोष्मापे
क्षितसुतवर्द्धत्वानां पुत्राणामेव परमर्शो गम्यते ॥ नवर्द्धकानां पुत्रिणां च

शीयशिष्टाचारविरोधात् । तस्मात्किंतञ्चाविवाहे निमित्तमिति । अचकैश्चि
दुच्यते । असपिण्डाचयामातुरसगोत्राचयापितुः । साप्रशंस्तादिजातीनांदा
रकर्मणिमैथुनेइत्यत्रमनुवाक्येस्वस्याऽसपिण्डेतिवक्तव्येयपितुरसपिण्डा
वचनंतद्वत्तकस्य प्रतिग्रहीतृसपिण्डायाविवाहोमाप्रसांक्षीदित्येवमर्थे अ
न्यथापितृदारके सापिण्डेमूल पुरुषादृष्टमस्य वरस्यमातृदारकेसापिण्डेमू
लपुरुषातृष्टयाः कन्यायानस्यापितुःसपिण्डत्वेनासपिण्डताभावात् । न
चेष्टापत्तिः । पञ्चमात्सप्रमादं दूमातृतः पितृतस्तथेत्यादिसकलस्मृतिनि
बन्धेशिष्टाचारविरोधात् । नचेददृष्टादृष्टत्वेऽपिसमानेअष्टमस्यतस्यष
ष्ठ्याः कन्यायाः पितुःसपिण्डत्वेनाविवाह्यात्वप्रसङ्गादितिवाच्यमसपिण्डत।
तुपुरुषेसप्रमेविनिवर्ततइतिवक्ष्यमाणवाक्येन संप्रमस्यदत्तकपितुर्मूलपुरु
षासपिण्डत्वेनषष्ठ्याः कन्यायास्तदसपिण्डेनषष्ठ्याः संप्रमस्यचपितुःसापि
ण्डत्वाभावादित्युक्तमेव । तस्माद्वत्तकसापिण्ड्यनिर्णायकमिदमेववचन
मितिकानुपपत्तिः । तदतिभ्रान्तप्रलपितं विकल्पासहत्वात् । तथाहिकिमि
दंदत्तकस्यैवसापिण्ड्यनिर्णायकं उतुदत्तकौरसयोरुभयोरितिनाद्यः द्वेधा
ह्यस्यवचनस्यदत्तकविषयतासम्भवेत् । दत्तकप्रक्रमादादत्तकसापिण्ड्य
निर्णायकविशेषवचनैकवाक्यत्वादा । नचेहेभयमप्यस्तिअनुपलम्भात् ।
किञ्चास्यदत्तकपरत्वेऽत्रत्यपितृपदं गौरयाप्रतिग्रहीतृपितृपरं स्यात् तच्चा
निष्टं नविधौपरः शब्दार्थइतिन्यायविशेधात् नाप्यन्यः पितृपदेयुगपद्वृत्ति
द्वयनिषेधात् । नचगङ्गायामौ नघोषावित्यत्रैववृत्त्यन्तरतात्पर्यग्राहकमप्य
माणमस्ति तस्मादौरसाविषयमेवेदम्बचनम् । गर्भाधानादिप्रक्रमात्पञ्चमा

सप्रमादवौक्त्वातिवचनान्तरैकवाक्यत्वाच्च । नचास्यौरसपरत्वेकूटस्थाद
 ह्रमस्यवरस्यषष्ठीकन्यायाअनुदाहृत्यप्रसङ्गः । पितुरसपिण्डत्वाभावा
 दित्युक्तमेवदूषणमितिवाच्यम् । तस्यपितुरितिपञ्चम्यांषष्ठोऽमनिबंधन
 त्वेनादूषणत्वात् । अतएवयोगीश्वरेशमातृतःपितृतस्तथेत्यत्रपञ्चमीत्वनि
 र्णयकस्तसिलप्रयोगआदतः तस्यापिसर्वविभक्तिकत्वशङ्कायांजडस
 प्रमात्पितृबन्धुभ्योवीजिनश्चमातृबन्धुभ्यःपञ्चमादितिगौतमवाक्येपञ्चम्या
 निर्णयइतिनकिञ्चित्समाधानमिति समाधानान्तरम्बलव्यम् । तदपरेआ
 ऊः । क्षेत्रजादीन्सुतानेतानेकादशयथोदितान् । पुत्रप्रतिनिधिना
 ऊः क्रियालोपान्मनीषिण इत्यत्रवाक्येक्षेत्रजादीनांपुत्रप्रतिनिधित्वाभि
 धानात् प्रतिनिधिसुद्धर्मास्यादितिन्यायेनसकलौरसधर्मप्राप्त्याप्रतिग्र
 हीचादिपितृसपिण्डावर्जनंसेव्यतीति तत्रनसापिंड्यम्बिधीयतइत्यनेन
 निषिद्धस्यसापिंड्यस्यातिदेशसंभवेनाप्राप्त्यातदवर्जनासम्भवात् । एतेनपु
 त्रनाम्नाऔरसधर्मातिदेशात्प्रतिग्रहीचादिपितृसपिण्डावर्जनात्सिद्धि
 रित्यपास्तंतैयशैकरेतीतिवन्निषिद्धस्यसापिण्डस्याति देशसम्भवेनव
 र्जनासम्भवात् । तस्मादनन्यगत्यावाचनिकमेवप्रतिग्रहीतृकुलेसापिंड्य
 मभ्युपगन्तव्यमिति तदुच्यते । द्विविधं हि सापिंड्यमवयवान्वयेनपिण्डा
 न्वयेनचेति । तत्रावयवान्वयसापिण्डस्यदत्तकोप्रत्यक्षबाधितत्वेनहेमा
 द्विः । पिण्डावयवान्वयमेवोपादायदत्तकादीनांप्रतिग्रहीतृकुलेचिपुरुष
 मेषसापिंड्यव्यतिष्ठिपत् तथाचकार्त्तजिनिः ॥ यावन्तःपितृवर्गाःस्युस्ता
 वद्भिर्हत्तकादयः ॥ प्रेतानांयोजनंकुर्युःस्वकीयैःपितृभिःसह ॥ द्वाभ्यां

सहायतपुत्राः पौत्रास्त्वेकेन तत्समम् ॥ चतुर्थपुरुषेच्छेदं तस्मादेषां त्रिषु
रुषोति ॥ अस्यार्थः ॥ दत्तकादयः पुत्राः प्रेतानां प्रतिग्रहं आदीनां पितृणां
मौरसत्वे शुद्धदत्तकत्वे द्यामुष्यायणत्वे वा तावन्तः पितृवर्गास्त्रयः षट्वातत्रादौ
पितृपितामहप्रपितामहास्त्रयः ॥ द्वितीये प्रतिग्रहीतृपितामहप्रपितामहा
स्त्रयः तृतीये प्रतिग्रहीत्रादयस्त्रयः जनकादयश्च त्रय इति षट्वातवद्विस्त्रिभि
स्त्रिभिः षड्विंशसह प्रतिग्रहीत्रादीनां योजनं कुर्युः प्रतिग्रहीतुः पितुर्ययाव
न्तः पितृवर्गास्त्रयः षड्वातेषां सर्वेषां स्वपुत्रकर्तृके दत्तकस्य पिण्डीकरणे देवतात्व
बोधनाय स्वकीयत्वविशेषोपादानं तत्तत्प्रतिग्रहीतृपितृणामध्ये त्रयाणां
बादत्तकस्य पिण्डीकरणे देवतात्वप्राप्ते विशेषमाह द्वाभ्यामिति त्रिषु पितृषु द्वा
भ्यां षट् सुचतुर्भिः एकदत्तकपौत्राः स्वपितृस्य पिण्डीकरणं स्वपितामहप्रति
ग्रहीतुः ॥ त्रयाणामपितृणामध्ये एकेन प्रतिग्रहीतुः पित्रा द्यामुष्यायणत्वे
द्वाभ्याम्वापितामहप्रपितामहाभ्याञ्च सह कुर्युः । अमुमेव न्यायदत्तकत
त्पुत्रयोरप्यदिशति ॥ तत्सममिति तत्स्य पिण्डीकरणदत्तकतत्पुत्रयोरपि
द्यामुष्यायणत्वे समं पितृवर्गद्वयेन कार्यम्बा ॥ नन्वेवं दत्तकपौत्रेण स्व
पितुर्दत्तकपौत्रस्य सपिण्डीकरणे दत्तकपुत्रदत्तकतत्पतिग्रहीतृभिस्त्रिभिः
सह क्रियमाणे प्रतिग्रहीतृपितृणां त्रयाणामन्यतमस्याप्यनुवेशाभावेन सा
पिण्डीकरणस्यादित्यत आहः चतुर्थपुरुषेच्छेदमिति ॥ यद्यदा स्वपितुः सपि
ण्डीकरणं करोति स तत्पित्रादिभिस्त्रिभिरेव कुर्यान्न चतुर्थेनेत्यर्थः नन्वेवमौरस
स्य लेपिसपिण्डीकरणं त्रिभिरेव शस्त्रे सिद्धम् ॥ तन्नैव सिद्धौ वचनान्तशब्द
स्त्वेष किमर्थमित्यत आह ॥ तस्मादिति ॥ दत्तकानामेषां पिण्डात्स्वरूपा

आशौचाविवाह्यादिप्रयोजिकात्रि पुरुषेवसपिण्डतानलेपभाजस्वर्था
 द्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः पिण्डदः सप्रमस्तेषांसापिण्ड्यंसाप्रपौरुषमिति
 मात्स्याभिहितसाप्रपौरुषीतस्याः सामान्यरूपतय विशेषेणापवादात् ॥ एत
 देवाभिप्रेत्योक्तसंग्रहकारेण ॥ दत्तकानानुपुत्राणांसापिण्ड्यंसात्रिपौरुष
 म् । जनकस्यकुलेनदत्तहीतुरितिधारणेति ॥ यदिदमुभयत्रत्रिपुरुषसापि
 ण्ड्याभिधानान्तद्द्वामुष्यायणाभिप्रायेण । तस्यत्रिकद्वयेनसहसपिण्डीका
 रणाभिधानात् ॥ शुद्धदत्तकस्यतुप्रतिग्रहीतृकुलेत्रिपुरुषपिण्डान्वयरू
 पंसापिण्ड्यजनककुलेसाप्रपुरुषमवयवान्वयरूपमेवेत्यसम्पुपञ्चेन ॥ त
 द्दत्तेत्रिमितितद्वत्सपिण्डतावद्देत्रमपिवीजवपुर्जनकस्यनकेवलंजनकस्या
 पितृतत्पालकस्यचतस्यदत्तकादेर्यः पालकस्तस्यचोत्रंदत्तकादीनाम्भवती
 ति ॥ अनेनसपिण्डतावैलक्षण्यंगोत्रेऽभिहितम् ॥ यथासपिण्डताज
 नकस्यैवतथागोत्रंकिन्तूभयोरपितदिति ॥ नचेदमपिदत्तकमात्रेकिन्तुद्या
 मुष्यायणेदत्तकविशेषे ॥ तथाहि द्विविधादत्तकादयोनित्यवत्द्द्वामुष्या
 यणाऽनित्यवत्द्द्वामुष्यायणाश्चेति ॥ तत्रनित्यद्द्वामुष्यायणानामयेजनकप्र
 तिग्रहीतृभ्यामावयोरयंपुत्रइतिसम्पुतिपन्नाः अनित्याद्द्वामुष्यायणास्तुये
 चूडानैर्जनकेनसंस्कृताः उपनयनादिभिस्त्वप्रतिग्रहीत्रतेषांगोत्रद्वयेना
 पिसंस्कृतत्वात्तद्द्वामुष्यायणत्वं ॥ परन्त्वनित्यं ॥ जातमात्रस्यैवपरिग्रहेगो
 त्रद्वयेनसंस्कारभावात् ॥ तस्यपरिग्रहीतृगोत्रमेवतदिदंसर्वमभिप्रेत्याह
 सत्याषाढः नित्यानांद्द्वामुष्यायणानांद्वयोरितिस्त्वत्रेणनित्यद्द्वामुष्यायणा
 नगोत्रद्वयेप्रवरसम्बन्धमुक्त्वातमेवानित्येष्वप्यतिदिशति ॥ दत्तकादीनानु

ह्यामुष्यायणवदिति ह्येण व्याख्यातश्चैतच्छ्रवस्वामिभिः । ह्यामुष्यायण
 प्रसंगेनानित्यमाह । दत्तकेति । तावदेवनेत्तरसन्ततौ प्रथमेनैव संस्कारः
 परिग्रहीतव्ये तदा उत्तरस्य पूर्वत्वात् नैव उत्तरम् । तथा पितृव्येण भ्रातृव्येण
 चैकार्षेण्ये जातास्ते परिग्रहीतुरेवेति । अस्य भाष्यस्यायमर्थः । योगोचद्वयेन
 संस्तुतस्तस्यैव गोचद्वयसम्बन्धेनोत्तरसन्ततः जनकगोत्रसम्बन्धे किङ्कारण
 मित्यत आह । प्रथमेनेति । प्रथमो जनकस्तेनैव संस्तुतत्वात् । संस्कारश्चैव
 ज्ञानाः । पितुर्गोत्रेण यः पुत्रः संस्तुतः पृथिवोपते । आचूतं न पुत्रः स पुत्रताया
 निप्राप्यत् इति काशिकापुष्पात् व्याख्यातश्चैतत्प्रागेवाप्यस्यासंधारणीं पुत्र
 तानयति । किन्तु ह्यामुष्यायणे भवतीति प्रथमेना संस्कारे कथमित्यत आह
 । परिग्रहीतव्येदिति । परिग्रहीतव्ये जातकर्म दि सर्व संस्कारकरणे चोडादि
 संस्कारकरणे पिवा उत्तरस्य परिग्रहीतुरेवमोचम् । तच्च हतः पूर्वत्वात् संस्का
 रकरणे प्रथमतया ह्यामुष्यायणसंततौ दत्तक सन्ततौ चापेक्षितं गोचमाह ।
 तेनैवेति ॥ परिग्रहीतृगोत्रेणैवोत्तरसन्ततेर्गोत्रमुभयत्रापि ॥ सगोत्रपरि
 ग्रहमाह । तथेति । जनकपरिग्रहीतरेकगोत्रत्वेपि परिग्रहश्चैव व्यपदे
 शः ॥ परिग्रहसंस्कारकरणादिति ॥ यत्तु गोत्रिकथे जनयितुर्न भ
 जेह्निमः सुतः इति तत्परिग्रहीतव्ये जातकर्म दि सर्व संस्कारकरणपक्षे वे
 दितव्यम् । येतु नित्यवत् ह्यामुष्यायणादत्तकादयस्तेषां गोचद्वयं ॥ ह्यामु
 ष्यायणकायेस्युर्दत्तकक्रीतकादयः ॥ गोचद्वयेयनुदाहः षड्भूतैशिरयोर्द्वयं
 येति पारिजातस्मरणात् ॥ गोचद्वये जनकगोत्रे परिग्रहीतृगोत्रे च ॥ दत्त
 कादीनां ह्यामुष्यायणत्वे इदम्बचनं नित्यानां ह्यामुष्यायणानामिति सत्या

बाळपनं प्रमाणं प्रवरमजय्यामप्यनेनैवाभिप्रायेणोक्तम् ॥ दत्तक्रीतृवि
 मपुत्रिकापुत्रादीनां यथा सम्भवं गोत्रद्वयं सप्रवरमस्तीत्येतेतावतादिगोत्राणां
 गोत्रद्वयं सप्रवरं विवाहे वर्ज्यमिति । शाखापि प्रतिग्रहीतुरेवेत्याह वशिष्ठः
 ॥ अन्यशाखोद्भवो दत्तः पुत्रश्चैवोपनायितः । स्वगोत्रेण स्वशाखोक्तविधि
 नास्वस्वशाखभागिति । स्वस्य प्रतिग्रहीतुः शाखायस्मिन् कर्मणि तत्स्वशा
 खं कर्म तद्भजतीति स्वशाखभागिति प्रतिग्रहीतृशाखीयमेव कर्म तेन कर्तव्य
 मित्यर्थः । दत्तकादीनाम्मातामहो अपि प्रतिग्रहीतृश्रीयामातातत् पितरस्य
 वपितृन्यायस्य मातामहेष्वपि समानत्वात् । यत्तु मातामहश्चाद्धविधेर्मु
 ख्यमातामहविषयत्वमेवेति हेमाद्रुभिहितम् ॥ तन्न व्यपैति दत्तः स्वधे
 तिवचनविशेषात् । न च मातामहानां दातृत्वाभावः ॥ बन्धूनाहूयेत्यने
 न दानसम्मतिकरणेन तेषामपि दातृत्वात् । किञ्चाद्धे गोत्ररिक्त्यानुगः
 पिण्डो व्यपैति इत्यनेन गोत्ररिक्त्योर्निमित्तताप्रतिपादनाद् दत्तकस्य वपितृ
 रिक्त्यस्यैव मातामह इत्यस्य व्याप्यते तत्वात् न पूर्वमातामहश्चाद्धाधिकारइ
 तियुक्तम् । अतएवास्वरसांतगौणमातामहानामपि गौणपितृवत् आद्धक
 र्त्तव्यमिति हेमाद्विरेवपक्षान्तरमुपन्यस्तवान् । युक्तञ्चैतदेव दत्तकस्यौरस
 प्रतिनिधितया औरसकार्यकर्तृत्वेन औरसकर्तृकश्चाद्धदेवतादेश्य कस्या
 द्धकर्तृत्वमेव सिद्ध्यति ॥ प्रतिग्रहीतृपितृगोत्रशाखाकुलदेवताकुलधर्मा
 न्वयवत् प्रतिग्रहीतृगोत्राद्यन्वयाविशेषात् । वाञ्छन्ति पितरः पुत्रानगयां
 यास्यति यः पुत्र इत्यादौ पुत्रपदविशेषात् किञ्च प्रतिग्रहीतृश्रीयामातुरस्युसदि
 विवाहे ऽपि पितापितामहयो ज्यः सम्पूर्ववत्सरे सुतैः । मातामातामहयो

ज्याइत्याह भगवान् यमः इत्यादि विहितसपिण्डीकरणे पालकमातृपितुरे
 वमातामहत्वेन अन्यत्रापि श्राद्धे तद्देवतात्वाच्चित्यात् । तथा दत्तकादीनां
 परिवेचादि देवोऽपि न भिन्नेदरे च दत्ते च पितृव्यतनये तथा । दारगृही
 तसंयोगेन देवः परिवेदन इति गौतमस्मरणात् भिन्नेदर इति सापत्यभावेन
 न्यतरस्य विवाहादौ न परिवेचादि देव इत्येतदर्थं दत्ते चेति जनककुले ज्ये
 ष्ठभ्रातृसत्वेऽपि न दत्तस्य विवाहादौ परिवेतृत्वम् । नापि कनिष्ठविवाहा
 दौ ज्येष्ठस्य परिवित्तित्वमित्येतदर्थं पितृव्यतनय इति देवरेणोऽप्यादितस्य भ्रा
 तुः क्षेत्रजपुत्रस्य विवाहादौ देवपुत्रस्य न परिवित्तिपरिवेतृत्वादि देवो देवर
 पुत्रविवाहादौ वा क्षेत्रजस्येत्येतदर्थं न यथाश्रुतपितृव्यपुत्राभिप्रायं परिगृही
 तस्य दत्तपदे नैवोपादानात् परिगृहीतस्य च प्रसक्त्यभावेन निषेधाप्रवृत्त्या प्रति
 प्रसवासम्भवात् । न चैतस्मादेवज्ञापकात् परिगृहीतस्य भ्रातृपुत्रस्य पुत्र
 त्वमिति शङ्कनीयम् । दशानां भ्रातृणामध्ये पञ्चानामपुत्रत्वे पञ्चानाञ्च प्र
 त्येकं दशपुत्रत्वे भ्रातृणाम्प्रत्येकं पञ्चाशत्पुत्रतापत्तेः । पञ्चाशताञ्च भ्रातृपुत्रा
 णाम्प्रत्येकं दशपितृकतापत्तेश्चेत्याद्युक्तदूषणगणग्रासात् । तस्माद्यथा व्या
 कृतमेव साधु एवं प्रतिग्रहीतृकुलश्राद्धीयद्रव्यं दत्तकाय प्रतिग्रहीतृजनककु
 लश्राद्धीयद्रव्यं च दद्यामुष्यायणायनदातव्यं । सपिण्डाय सगोत्राय श्राद्धी
 यं नैव दापयेत् । न भोजयेत् पितृश्राद्धे समानप्रवरं तथेति हेमाद्रिपारिजा
 तधृतवचनात् । श्राद्धीयं श्राद्धे दत्तद्रव्यं । औरसपुत्रस्यैव औरसपुत्र्या अप्य
 पचारे क्षेत्रजाद्याः पुत्र्यः प्रतिनिधयो भवन्ति । मुख्यापचारे प्रतिनिधिरिति
 न्यायात् मुख्यत्वश्चास्यादानादि विधौ साधनत्वेन साधनत्वञ्च ऋतुगमनवि

धिनासाधितायाद्रव्यार्ज्जनेन विधिनाज्जितस्यब्रीह्यादेः क्रतुसाधनत्ववत्त
 बाहिरश्चिसञ्चन्यायेन ऋत्विज्यात् प्रजाविन्दामहे । ऋत्विजात्प्रजाविन्द
 ते इत्याद्यर्थवादेऽनीते ऋतावपि याज्ञस्मिन्संविशेदित्यादौ नित्ये ऋतुगम
 नविधौ स्त्रीपुंससाधारण्याः स्मृतिसिद्धायाः प्रजायाः एवभाव्यत्वमवगम्यते ।
 प्रजनयतीति प्रजेति व्युत्पत्त्या प्रजननशक्तिमतः स्त्रीपुंसस्यैव प्रजाशब्दवाच्य
 त्वात्तन्नेपुंसकस्यतस्य शुक्रशोणितसाम्यजन्यत्वेन नान्तरीयकत्वात् । अत
 एवानधीत्यद्विजो वेदमनुत्पाद्य च सन्नतिम् । अनिष्टाविविधैर्यज्ञैर्मोक्ष
 मिच्छन् पतयध इति तादृश्या एव सन्नतेरनुत्पादे अधः पातः स्मर्यते संत
 नोत्यन्वयमिति सन्नतिः प्रजापत्याय एव प्रजास्यात्सन्नतौ जने इति कोषात् ।
 एवमप्यर्थस्त्रियः सृष्टास्त्रीश्चेत्रवीजितो नरः । श्लेचम्बीजवते देयं नावी
 जीश्चेत्रमर्हति इत्यत्रापत्यशब्दे व्याख्यातः अपत्यं कस्मात् पततं भवति नाने
 नपततीति वेतियास्कस्मरणात् । आत्मजस्तनयः स्तनः सुतः पुत्रः स्त्रियां
 त्वमी । आहुर्दुहितरं सर्वेऽपत्यनोक्तयोः समे इति कोषाच्च । यद्यत्र
 पुमान्पुरुषना भवति पुंसतेर्वेतियास्कोक्त्या पुं पदं वज्जज्ञपरंतदा पुंसतेर्वेतित
 दुक्त्यैव । प्रसवकर्तृमिथुनपरमेव व्याख्यायताम् । अतएव यास्कः मिथुनः
 पुत्रादायादा इति देतादृक् श्लोकाभ्यामप्युक्तम् । अङ्गादङ्गात्संभवसिद्ध
 द्यादधिजीवसे आत्मा वै पुत्रनामासि सजीवः शरदः शतमिति । अविशे
 षेण पुत्राणां दायो भवति धर्मतः । मिथुनानां विसर्गादौ मनः स्वायम्भुवोऽब्र
 वीदित्यत्र पुत्रपदं मिथुनपरं दर्शितवान् नचात्र मिथुनपदं पुत्रस्तु षापर
 मिति वाच्यम् । अङ्गादङ्गात्संभवसिद्धस्य संगतेः । नदुहितर इत्येके

पुमान्दायादौदायादास्त्रीतिविज्ञायतइति एकीयमतेदुहितृनिष्कारणसङ्ग
 तेष्व । यच्चनापुत्रस्यलोकोस्तीत्यादौपुत्रपदंतदर्थुभयपरमेवभ्रातृपुत्रौस्व
 सृष्टुहितृभ्यामितिपाणिनिनापुत्रदुहितृपदयोरेकशेषस्मरणात् । एतेना
 पुत्रेणैवकर्तव्यःपुत्रप्रतिनिधिस्सदेत्यादावप्यपुत्रपदंव्याख्यातम् । तस्मा
 धनञ्चपुत्रिकाकारणलिङ्गमग्रेवक्ष्यते । अतएवोक्तंतत्समःपुत्रिकासुतइ
 ति । अङ्गादङ्गात्सम्भवतिपुत्रवदुहितानृणामितिच । यदिचादृष्टवैकल्ये
 नकन्यानुत्पादस्तदाकृष्णप्रतिपच्छाद्धादिना तत्संपादनङ्कार्यकृष्णचतु
 र्थीश्राद्धादिनापुत्रादृष्टस्येव । यत्तुगमनकरणिकायामेवंगच्छन्पुत्रंज
 मयेदितिपुत्रस्यैवभाव्यत्वंप्रतियतेतत्प्रजापदोपात्तयोःस्त्रीपुंसयोर्मध्येपुत्र
 स्यतद्वैक्यविहितगुणफलतयाअवधृत्यानुवादः पुत्रार्थिप्रवृत्त्यर्थःगुणाश्च
 युग्मनिशाशुक्राधिक्यस्त्रीक्षामतेद्युसौकथ्यपुंसवनापूर्वाद्योयोगिमन्वादि
 भिरेवएवमित्यादिनास्पष्टीकृताः आश्वलायनेनापिपाणिग्रहणेपुत्रपत्रो
 र्गुणफलत्वमुक्तमितम् । गृभ्णामितेसौभगत्वायहस्तमित्यङ्गुष्ठमेवगृह्णी
 यात् यदिकामयेत्पुमांसएवमेवपुत्राजायेरन्नित्यङ्गुलीरेव स्त्रीकामेरेमा
 न्तेहस्तंसङ्गुष्ठमुभयकाम इति एतेनस्त्रियोयुग्मसुरचिष्वित्यपिव्याख्या
 तम् तस्मात्पुत्रस्यैवश्राद्धकर्तृत्वेनपरलोकसाधनतयापुत्र्या अपिदानश्राद्धा
 दिविधिसाधनत्वेनसिद्धेमुख्यत्वेतदपचारेप्रतिनिधिर्युक्तएवदुहितादुर
 हितादूरेहितादोग्धेवेति निरुक्त्यादुहितुःदौहित्रद्वयपिपित्रुपकारक
 त्वंदर्शयतियास्कः । मनुरपिपुत्रदौहित्रयोर्लोकेविशेषेणोपपद्यते । दौहि
 त्रोपिह्यपुत्रेनसंतारयतिपौत्रवदिति । महाभारतेगान्धार्थ्युक्तिश्च ॥ ए

काशताधिकावालाभविष्यतिगरीयसी । तेनदौहित्रजाल्लोकान्प्राप्नुया
मितिमेमतिः । अन्यत्रपिदुहितरएवमातापित्रोः किमौरसाः पुत्र्यः ॥
निपतन्दिबोययातिदौहित्रैरुद्धृतः पूर्वमिति । दौहित्रैरष्टकादिभिः
कानीनैर्मागधो पुत्रैः । एवञ्चौरसदुहितृभावेदौहित्रकृतलोकप्राप्त्यर्थे
जजादिदुहितृणामपिप्रतिनिधित्वेनोपादानंसिद्धमेव । नचदौहित्रप्रति
निधित्वेवचनमस्ति । यद्येवंतर्हिभर्त्रपचारेदेवस्थेवभार्य्यापचारेणालि
कायाः प्रतिनिधित्वं स्यात् । अथपुनरशरीरवयवान्वयेनसौसादृश्यादितिचे
न्नैवम् । तर्हिअपुनरशरीरवयवान्वयेनभार्य्यापादानंकिंतुतस्यसंस्कृतस्त्री
त्वेननचतच्छालिकायामस्तियत्रचकनिष्ठादौतदस्तिनत्रभवत्येवतस्याः ज्ये
ष्ठाप्रतिनिधित्वम् । यथाहव्यतिरेकमुखेनयोगीश्वरः । सत्यामन्यांसव
र्खायांधर्मकार्यनकारयेत् । सर्वस्यासुविधौधर्म्यज्येष्ठयानविनेतरेति ।
तस्मात्सिद्धमासांन्यायतएवप्रतिनिधित्वम् ॥ तत्रक्षेत्रजगूजकानीन
सहोऽपौनर्भवानांपंचानांमध्येक्षेत्रजोत्पादनंमनुरेवाह । देवरादासपि
ण्डादास्त्रियासम्यङ्द्रियुक्तया । प्रजेप्सिताधिगन्तव्यासंतानस्यपरिक्षयइ
त्यनेन । संतानस्योभयविधस्यपरिक्षयेउभयविधायाः प्रजायाइष्टत्वेनय
थायथंप्रतिनिधित्वमित्यर्थः ॥ इतरसुचतसृष्टुनेत्पादनविध्यपेक्षालो
कस्वभावसिद्धत्वात् तासांचनामानिपुत्रवत्तान्येवप्रवृत्तिनिमित्तस्योभय
जापितुल्यत्वात् तासांचौरसप्रतिनिधित्वंविकलावयवारभत्वेनन्यायतएव
सिद्धंवीह्यपचारेनीवारणामिवअवयववैकल्यं चस्यवयवमात्रान्वयेनभर्त्रव
यवान्वयाभावात् अस्त्वेवंक्षेत्रजादीनांदुहितृणामौरसदुहितृप्रतिनिधि

त्वं न्यायवलात् दत्तकक्रीतकृत्रिमदत्तात्मापविद्धानां न्यायाभावैक्यमस्तु
 प्रतिनिधित्वमैवं तत्रापि सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिरित्योगिप्र
 तिपादितसजातीयत्वादि सौसादृश्यसद्भावादस्त्येव न्यायप्रसरः । उपपा
 दितं चैतदधस्तात् पुत्रप्रतिनिधिविवारे । ननु क्षेत्रजादीनां पंचानां मात्रव
 यवान्वयेन दत्तकादीनां पंचानां सजातीयत्वेनास्तु प्रतिनिधित्वं पूर्वाभावे
 परः परइति क्रमविधानं तु कथं सादृश्या विशेषादिति चेन्नैवम् । पूर्वपूर्वश्रेय
 स्त्वेनेति ब्रूमः ॥ तदाह विष्णुः । एतेषां पूर्वपूर्वः श्रेयानिति । श्रेयो
 दृष्टादृष्टविशेषः दृष्टमवयवप्रत्यासत्त्यादि अदृष्टं शुद्धादिवचनं तु नियमा
 र्थे यदि सोमं न विन्देत् पूती कानभिषुणुयादित्यादिवत् । विशेषान्तरमस्म
 त्कृतायां विष्णुस्मृतिटीकायां केशववैजयन्त्यामवधेयम् ॥ दृष्टितृप्ति
 निधौ पुराणेषु लिङ्गदर्शनान्युपलभ्यन्ते ॥ तच्च दत्तकाया रमायणे बालका
 रण्डे दशरथप्रतिष्ठुमं च स्य सनत्कुमारे क्तमविष्यानुवादे लिङ्गम् ॥ इष्वाक
 नां कुले जातो भविष्यति सुधार्मिकः । बाम्नादशरथो वीरः श्रीमान्सत्यपरा
 क्रमः ॥ सख्यनस्याङ्गरजेन भविष्यति महात्मना ॥ कन्याचास्यम
 हाभागाशान्तानामभविष्यति ॥ अपुत्रस्तुङ्गरजो वैलोमपादइति श्रुतः ॥
 सरजानंदशरथं प्रार्थयिष्यति भूमिपः ॥ अनपत्योऽस्मि धर्मश्च कन्येयं मम
 दीयतां ॥ शान्ताशान्तेन मनसा पुत्रार्थं वरवर्णिनी ॥ ततो राजा दशरथो
 मनसा भविष्यति च ॥ दास्यते तं तदा कन्याशान्तामङ्गाधिपायसः ॥ प्र
 तिगृह्यतु तां कन्यां सरजा विगतज्वरः ॥ नगरं यास्यति क्षिप्रं प्रहृष्टेनान्त
 र्जना ॥ कन्यान्तामृष्यष्टुङ्गाय प्रदास्यति स वीर्यवानित्यादि ॥ तच्चै

बल्लोमपादं प्रतिदशरथवाक्यम् ॥ शान्तातवसुतावीरसहभर्त्राविशंपते
॥ मदीयं नगरं यातुं कार्यं हि महदुद्यतमिति ॥ तत्रैव त्रव्यशृङ्गम्
तिलोमपादवाक्यम् ॥ अयं राजा दशरथः सखामेदयितः सुहृत् ॥ अप
त्यर्थममानेन दत्तेयं बरवर्षिणी । याचमानस्य मे ब्रह्मन् शान्ताप्रियतरम
या । सेयन्नेष्वप्युरेधीरयथैवाहं तथा नृप इत्यादि । अत्र दीयतां दास्यते
प्रतिगृह्य दत्ताशदैर्हानविधिः स्पष्ट एव । तथा अपुत्र इत्युपक्रमेण पुत्रार्थ इ
त्युपसंहारद्वारसपुत्रीवदत्तपुत्रपि पुत्रप्रतिनिधिर्भवतीति गम्यते ॥ श्री
तायाहेमाद्रौ स्कन्दपुराणे । आत्मीकृत्य सुवर्सेन परकोयानु कन्यकाम् ।
धर्म्येण विधिना दातुमसंगोचोऽपियुज्यते ॥ लैङ्गेपि । कन्यां लक्षणस
म्पन्नां सर्वदोषविवर्जिताम् । मातापित्रोस्तु संवादं कृतादत्त्वा धनममहत्
आत्मीकृत्य तु संस्थाप्य वस्त्रदत्त्वा शुभं नवम् । भूषणैर्भूषयित्वा तु गन्धैर्मम
ल्यैरथार्चयेत् । निमित्तानि समीक्ष्याथ गोचनश्चक्रादिकम् । उभयो
श्चित्तमालोड्य उभौ सम्पूज्य यत्नतः । दातव्याश्चेन्निययैव ब्राह्मणाय तप
स्विने । साक्षादधीतवेदाय विधिना ब्रह्मचारिण इति । अत्र सुवर्सेना
त्मीकृत्य धनदत्त्वेत्यादि शब्दैः क्रयविधिः स्पष्ट एव । कृत्रिमाया हरिवंशेष्पू
रपत्यगणनायाम् । महिष्यां जज्ञिरेष्पू रज्ञौ ज्यायां पुरुषादश ॥ वसुदे
वो मह्यवा ऊः पूर्वमानकटुदमिः ॥ इत्युपक्रम्य देवभागस्ततो यज्ञे तथा देव
श्रवाः पुनः । अनावृष्टिः कनवको वत्सवानथगृज्जिमः । श्यामः शमीको ग
ण्डुषः पञ्चषास्य वरज्जणा इति मध्ये विधाय पृथुकोर्त्तिः पृथा चैव श्रुतदेवाः
श्रुतश्रवाः । राजाधिदेवी च तथा पञ्चैतावीरमातर इति पञ्चापि विगणय्य पृथां

दुहितरश्चक्रेकुनिस्तम्पाण्डुरवहत् । यस्यांसधर्मविद्राजाधर्माज्जज्ञैश्च
 विष्टिरइत्यादि । अत्रचक्रेइतिकर्तुरेवव्यापारश्चवणादस्याः कृत्रिमत्वम्
 । पादौभौमव्रतेच । आसीत्सुनदिकः पूर्वब्राह्मणेवेदपारगः । तस्यसु
 नदिकाभाय्यावन्ध्यातुवकुलोमिनी । तस्यापत्यन्नसञ्जातमृद्धत्वमन्ध्य
 भावतः । तेनान्यस्यसुतायातुसुशालारूपसय्युता । ब्राह्मणस्यकुलेजाता
 गृहीत्वापोषितास्वयम् । ताञ्चपुत्रीं गृहेतस्यब्राह्मणीसहापालयत् । विवा
 हार्थंनुविप्रस्यदत्तासेमेश्वरस्यच । वेदोक्तविधिनातत्रविवाहमकरोत्
 देत्यादि । अत्रापिस्वयंगृहीत्वेतिश्रवणंकृत्रिमत्वेतिज्ञम् । नचस्वयं
 पोषितेत्यन्वयःसाधुः । ग्रहणपोषणयोः क्वाप्त्ययाभिहितसमानकर्तृकत्वे
 नैवस्वयम्पोषणस्यसिद्धत्वात् । दत्तात्मिकायाः पुरणान्तरेषुमृग्यम् । अ
 पविद्धायामहाभारतेआदिपर्वणिशकुन्तलेदुष्मन्तशकुन्तलासम्बादानुवा
 दकएववाक्यं । जनयामाससमुनिर्भेनकायांशकुन्तलां । प्रस्थेहिमवतस्यै
 वमालिनीमभितो नदी । जातमुत्सृज्यतंगर्भमेनकामालिनीमनु । कृतका
 र्याततस्तूर्णमगमच्छक्रसंसदम् ॥ तंवनेविजनेगर्भसिंहव्याघ्रसमाकु
 ले । दृष्ट्वाशयानंशकुनाः समन्तात्पर्यवारयन् नेमसिंहस्युर्वनेवालांकव्या
 दामांसगृह्णिनः । पर्यरक्षंसदातश्चशकुन्तामेनकात्मजाम् ॥ उपस्पृ
 ष्ठगतश्चाहमपश्यंशयितामिमाम् निर्जनेपिबनेरम्येशकुनैः परिवारिताम्
 ॥ आनयित्वाततश्चैनांदुहितृत्वेनिवेशयम् ॥ शरीरकृत्वाश्वदातायस्य
 चान्नानिभुज्यते ॥ क्रमेणतेत्रयोप्युक्ताः पितरेधर्मशासने ॥ निर्जने
 तुवनेयस्माच्छकुनैः परिवारिता ॥ शकुन्तलेतिनामास्याः कृतञ्चापित

नैमया ॥ एवंदुहितरं विद्धिममविप्रशकुन्तलाम् ॥ शकुन्तलोवाच
 । एतदाचष्टपृष्ठः सनममजन्ममहर्षये ॥ सुतां कण्वस्य मामेवं विद्धि त्व
 मनुजाधिप ॥ कण्वं हि पितरं मन्ये पितरं स्वमजानतीति अचोत्सृष्टाग्रहः
 णादपविद्धा विधिस्पष्ट एव । तदेवं तन्न दिध्यविना भूतलिङ्गदर्शनैस्त
 न्निदिधिसिद्धिः सुकरैवेत्यलम्पल्लवनेन ॥ अथ दत्तकाशौचनिर्णयः ॥
 तच्च जनककुले परस्परं न स्थेव ॥ गोचरिक्त्ये जनयितुर्न भजेद्दत्तमः
 सुतः ॥ गोचरिक्त्यानुगः पिण्डो व्यपैति दत्तः स्वधेति मतुबचनात् ॥ अथ
 च स्वधा पिण्डशब्दो अशौचादिसकलपितृकर्मोपलक्षणमपिण्डदानादिनि
 मिन्नभूतगोचरिक्त्ययोर्निवृत्तिप्रवणत्वेन पिण्डदानादेश्चाशौचपूर्वकाल
 त्वनियमात् ॥ ततश्च पिण्डनिवृत्त्याचाशौचनिवृत्तिरर्थसिद्धौव ॥ अ
 सगोचः सगोचो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान् । प्रथमेऽह्निये दद्यात्सदशा
 हंसमापयेत् । प्रग्राहिणानुनैव स्यात्कर्तुः स्वस्ति तथापि चायावदाशौचमु
 द्दकमपिण्डमेकञ्च दद्यादित्यादिवाक्यपर्यालोचनया पिण्डाशौचयोः सम
 व्याप्तिरिति सिद्धेः तस्माद्दत्तकतज्जनकादीनाञ्च परस्परं न शौचादि ॥ यत्तु वै
 जिकादपि सम्बन्धादनुबन्धादध्वंश्च ह मिति तदपि व्यपैति दत्तः स्वधेत्य
 नेनापोदितम् । दत्तकातिरिक्तस्थले तस्य सावकाशत्वात् । किञ्च अशौ
 चे दत्तकदानादौ गोचसपिण्डयोर्मिलितयोर्निमित्ततावगमात् । अन्यत
 रपायेन तन्निमित्तमाशौचादि ॥ तथा च शंखलिखितौ । सपिण्डतातु विज्ञे
 यगोचतः साप्ते पौरुषी । पिण्डश्चेदकदानञ्च शौचाशौचतदानुगमिति
 । प्रतिग्रहीतृपित्रादीनां तु दत्तकादिमरणे चिरञ्चमाशौचं । तदाह वृ

हस्पतिः । अन्याश्रितेषुदारेषुपरपत्नीसुतेषुच । मृतेष्वाप्तुत्यशुद्धा
 न्नित्रिणेत्रेणदिजोत्तमाः । इदंचत्रिणेत्राशौचविधानंयत्प्रतियौगिके
 भार्यात्वमुच्यतेतस्यैव । त्रिपुरुषान्तरवर्तिनांपितृसपिण्डानानुपृथ
 गाहमरीचिः ॥ सूतकेमृतकेचैवत्रिणेत्रम्परपूर्वयोः । एकाहस्तुसपि
 ण्डानान्त्रिणेत्रंयत्रैवपितुरिति । यद्यपिदत्तकादीनामुत्पन्नानामेवस्त्री
 कारत् परिग्रहीतुस्तदुत्पत्त्यशौचंघटतेतथापितदपत्योत्पत्त्याशौचंपौन
 र्भवस्यतुस्वगृहेत्पत्त्याशौचंघटतएवेतिसूतकेनिर्द्देशः । इदमपिसमा
 नजातीयानामेवपुत्राणान्तथाचंब्रह्मपुण्यम् । औरसंवर्जयित्वातुसर्व
 वर्णेषुसर्वदा । क्षेत्रजादिषुपुत्रेषुजातेषुचमृतेषुच । अंशाचनुत्रिण
 चंस्यात्समानमितिनिश्चयइति । सर्वदासर्वकालमुपनयनानन्तरमपि ।
 अन्याश्रितेषुदारेषुपरपत्नीसुतेषुच ॥ गोत्रिणःस्नानशुद्धाःसुस्त्रिण
 त्रैशैवतत्त्वविदिति ॥ यद्यपिप्रतिग्रहीतृमरणोदत्तकस्यदशाहशौचं
 नघटतेसपिण्डसगोत्रयोर्मिलितयोरभावादशौचविशेषश्चाहृत्यनोपलभ्यते
 ॥ तथापिगुरोःप्रेतस्यशिष्यस्तुपितृमेवंसमाचरन् । प्रेताहारैःसमन्तत्र
 दशणेत्रेणशुद्धानीतिमरिचीवचनेनशिष्यस्यगुरुप्रेतकार्यकरणनिमित्तं
 दशाहशौचमुक्तमभवतिअचगुरुशब्दआचार्य्यादिरूपेगुरुत्वमत्राप्यस्तिउ
 पनयनादिकर्तृत्वात् ॥ ततश्चदत्तकस्यप्रतिग्रहीतृक्रियाकरणएवदशण
 त्राशौचंसिद्ध्यतिअन्यथात्रिणेत्रमेवपूर्वाक्तवचनात् एवंदत्तकस्यप्रतिग्रही
 तुस्त्रिपुरुषान्तरवर्तिसपिण्डमरणे । एकाहःएकाहस्तुसपिण्डानामि
 तिपूर्वाक्तमरीचिवाक्यात् ॥ सोदकसगोत्रयोर्मरणेस्नानमात्रम् ॥ अन्या

श्रितेषु दारेषु परपत्नीसु तेषु चेति पूर्वोक्तप्रजापतिवाक्यात् ॥ अथ दत्तपु
त्रकर्तृकश्राद्धनिर्णयः ॥ तथा च जातकर्मः ॥ पितृव्यस्य पार्वण्येनैव विधि
नाक्षेत्रजैरसौ ॥ कुर्यात्तामित्रैः कुर्यात्कोहिष्ठं ह्युतादशेति ॥ प्रत्य
हमिति सामान्योपादानेन मघादि श्राद्धप्राप्तौ पिश्याह श्राद्धमेवात्र विव
क्षितम् ॥ पितुर्गतस्य देवत्वमौरसस्य त्रिपौरुषम् ॥ सर्वज्ञानेन कगेचाणा
मेकोहिष्ठं क्षयेह नीतिपरशरवाक्येक्ष्याह पदोपादानात् । नचात्राप्यने
कगेचपदमातामहादिपरंतस्य पित्रौरसपदसमभिहारेण औरसप्रतियोग्य
नौरसपुत्रपरत्वस्यैव चित्यात् । अन्यथा पितुः पुत्रेण क्षयेह निचिपुरुषं
कर्तव्यमिति चेतावता तैवार्थसिद्धौ औरसपदोपादानानर्थक्यापातात् । नच
मातामहादीनामपिश्याहे एकोहिष्ठमेव भवतीति नियमोऽस्ति । तथा च म
शीचिः मातुः पितरमारभ्य त्रयोमातामहाः स्मृताः । तेषां तु पितृवच्छ्राद्धं कुर्यात्
द्वैहितृसूनवइति अत्र त्रयाणाम्मातामहानां श्राद्धविधानात् पार्वण्यमवगम्यते
। नच पितृवदित्यनेन मातामहानामपि पार्वण्यैकोहिष्ठयोर्विकल्पः ॥ तस्य मा
तामहश्राद्धनित्यताविधानपरत्वात् किञ्च कर्षू समन्वितं मुक्तां तथा द्यं श्राद्धघो
डशम् । प्रत्यहकान्तुशेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिरित्यत्रापि प्रत्यादि
कशब्दस्यापि प्रत्यहशब्दवत्तमघादिश्राद्धपरत्वं कुतो न स्यात् इष्टापतिरिति चे
त् ॥ नमघादिष्वपि दत्तकादीनामेकोहिष्टापत्तेः नचैतत्त्वस्यापीष्टमृत्या
दिकशब्देन श्राद्धमात्रसंग्रहे शेषपदाभिधेयश्राद्धान्नरभावेन पर्युदासा
संभवात् ॥ तस्मादौरसेन क्षयाहे मातापित्रोः पार्वण्यमेव कार्य इतरैर्दत्त
कादिभिरेकोहिष्टमेव इत्येव व्यवस्था साधेयसोत्यत्र विस्तरेण ॥ अथ

दत्तकविभागः तत्र वशिष्ठः ॥ तस्मिंश्चेत्प्रतिगृहीते औरसस्य द्वौ तृतीयौ
भागभागिभ्यां दत्तक इति । तदभावे तु सर्वहरः ॥ इति श्रीधर्माधिकारि
रामपण्डितात्मजश्रीनन्दपण्डितविरचितो दत्तकमीमांसा समाप्ता ॥ ५५ ॥

दत्तकमीमांसायाः सूचीपत्रम् ॥

अथ केन नृचे ग्रहः १
पुत्रप्रतिनिधिः कार्यः २
दत्तकविधिः ३
किदृशः पुत्रीकार्यः ४
दासलक्षणमाह ५
दत्तककर्तृकश्चाद्धनिर्णयः ६
अथ दत्तकविभागः ७

दत्तकमीमांसायाः शुद्धिपत्रम्

पत्र पंक्ति अशुद्ध शुद्ध

१ ८ त्रय्या पर्या ६ ४ पुर्ति पुनी

२ ९ जात्यन्न जाध ६ ८ नत्स नत्

३ ९ स्मार्त्त स्मार्त्ता ७ १३ कान्त कवान्त

१४ १४ स्मइति स्मसीति ७ १८ वर्षाधिवे वन्ध्याधि

३ ११ स्त्रीया स्त्रिया ८ ५ जन्यन्तत् जन्यन्त

षीगणेशायनमः ॥ चन्द्रिकाऽनुक्तसंज्ञातसंशयध्वान्तचन्द्रिका ॥ च
 न्द्रिकोक्तानुभवैतद्विज्ञातदत्तकचन्द्रिका ॥ मन्वादिवाक्यविवृतेषु विवाद
 मार्गेष्वष्टादशस्वपिमया स्मृतिचन्द्रिकायाम् । कल्युक्तदत्तकविधिर्न वि
 वेचितोयः सर्वः स चात्र ब्रिततो विवृतो विशेषात् । तत्राहमनुः । अपुत्रेण
 सुतः कार्यो यादृक्तादृक्प्रयत्नतः ॥ पिण्डोदक क्रियाहेतोर्नामसङ्की
 र्त्तनाय च ॥ अत्रिम्ब । अपुत्रेणैव कर्तव्यः पुत्रप्रतिनिधिस्सदा । पिण्डोदक
 क्रियाहेतोर्त्यस्मात्तस्मात्प्रयत्नतः ॥ अपुत्रेण अजातपुत्रेण मृतपुत्रेण वा
 । अपुत्रेण मृतपुत्रेण वा पुत्रार्थं समुपोष्य चेति शौनकास्म्बादात् । तेन पुत्रो
 त्यज्या । ज्येष्ठेन जातमात्रेण पुत्री भवति मानवः । पितृणामनृणश्चैव सत
 स्माह्नुमर्हतीति मनुवचनाद्वागवत्परिहारे पितृपुत्रमरणे पिण्डोदका
 द्यर्थं पुनः पुत्रकरणमावश्यकम् ॥ अत्र पुत्रपदं पौत्रपौत्र्योरप्युपलक्ष
 णम् । तयोरपि पिण्डदानं वंशकरत्वाविशेषात् । अन्यथा सत्यपि पौत्रे
 मृतपुत्रस्य निर्निमित्तपुत्रपरिग्रहापत्तिरतः पुत्रपौत्ररहितस्यैव पुत्रीकरण
 सवगम्यते अपुत्रेणैव पुत्रं स्त्वैकत्वं योर्विधेयविशेषणतया विवक्षितत्वं ।
 तेन द्वाभ्यान्निर्भिन्नैकः प्रतिग्राह्य इति नुनदेश्यं । द्यामुष्यायणस्य द्वा
 भ्यां परिग्रहस्य वक्ष्यमाणत्वात् ॥ स्त्रियाः भर्तुरनुज्ञया तदधिकारः । य
 थाहवशिष्टः । न त्रीपुत्रं दद्यात्पितृगृहीयाद्वाऽन्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुरिति
 । प्रतिनिधिरिति ॥ सवक्षेच जादिरेकादशविधः । यथामनुः क्षेत्र
 जादीन्सुताने तानेकादशयथोदितान् । पुत्रप्रतिनिधीनाहुः क्रियालोपा
 न्मनोषिणः । बृहस्पतिः । पुत्रास्त्रयोदशप्राक्तामनुनायेऽनुपूर्वशः ॥ स

ज्ञानकारणतेषामैरसः पुत्रिकातथा । आज्यविनायथातैलसद्भिः प्रतिनिधौ
 कृतं । तथैकादशपुत्रास्तु पुत्रिकैरस्यो विना । तत्रापि कलौ न सर्वेषामभ्यनु
 ज्ञानं । अनेकधा कृताः पुत्राः कृषिभिर्द्यैः पुरतनैः ॥ नश्च क्वासेधुना कर्तुं
 शक्तिहीनतया नरै रिति वचनात् ॥ दत्तैरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्र
 ह इत्याद्यभिधाय इमान् धर्म्यान् कलियुगे वर्ज्यानां कर्मना विणः ॥ इति
 दत्तकेतरप्रतिनिधिनिषेधात् । अतो दत्तकविधिर्विरच्यते । तत्र शौनकः ।
 ब्राह्मणानां सपिण्डेषु कर्तव्यः पुत्रसंग्रहः ॥ तदभावेऽसपिण्डो वा अन्यत्र
 तु न कारयेत् ॥ सपिण्डेष्वितिसामान्यश्रवणात् समाना समानगोत्रेष्वित्यर्थः
 ॥ तथा च सपिंडाभावेऽसपिंडस्तदभावे भिन्नगोत्रेषु पितृहृत्याह शकलः
 सपिंडापत्यकचैव सगोत्रजमथापि वा ॥ अपुत्रको द्विजो यस्मात्पुत्रत्वे परिक
 ल्पयेत् ॥ समानगोत्रजाभावे पालयेदन्यगोत्रजं ॥ दौहित्रं भागिनेयं च
 मातृष्वस्तु सुतं विना इति ॥ अन्यत्र तु न कारयेदिति ब्राह्मणातिरिक्तः ॥ क्ष
 त्रियादिरसमानजातीयो दत्तको व्यावर्त्यते ॥ यदाह मनुः ॥ मातापि
 तावादद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि ॥ सदृशं प्रीतिसंयुक्तं सजेयो दक्षिणः सुतः
 । आपदि पुत्रग्रहीतुरपुत्रत्वे सदृशं सजातीयं ॥ यत्तु सदृशं न जातितः किं
 नुकुलानुरूपैर्गुणैस्तेन क्षत्रियादिरपि ब्राह्मणस्य पुत्रो युज्यते इति मेघाति
 थिव्याख्यानं ॥ तत्रायमभिसंधिः औरससत्त्वैश्च क्षत्रियादेरसमानजातीय
 तयापि ण्डोदकाद्यनर्हत्वे पितामसं कीर्तनादि प्रयोजनकतया पुत्रत्वमुत्पद्य
 त एव शास्त्रीयत्वात् । परन्त्वल्पोपकारकतया ग्रासाच्छादनमात्रभागित्वं
 दाहकात्यायनः असवर्णास्तु ग्रासाच्छादनभागित इति ॥ तथा शौनकः ॥

यदि स्यादन्यजातीयो गृहीतोऽपि सुतः क्वचित् ॥ अंशभाजनं तं कुर्याच्छौ-
नकस्य मतं हितम् ॥ याज्ञवल्क्ये नापि सजातीयस्य पिंडदातृत्वां शहर-
त्वे विहितेन तु विजातीयस्य पुत्रत्वं निषिद्धं ॥ व्यक्तमाह वृद्धयाज्ञवल्क्यः
सजातीयः सुतो ग्राह्यः पिंडदाता स रिक्थभाक् ॥ तदभावे विजातीयो वंशमा-
त्रकरस्मृतः ॥ ग्रासाच्छादनमात्रं तु सलभे ततद्विधिन इति ॥ वस्तुत-
स्तु मनुबवने सदृशपदस्य सजातीयार्थकतैव युक्ता परचतादृशदत्तकस्य वि-
भागदर्शनादसर्वस्य विभागा सम्भवात् ॥ दौहित्रभागिनेयं चेति दौहित्रभा-
गिनेयनिषेधः श्रूद्रातिरिक्तविषयः । तथा च शैलकः क्षत्रियाणां स्वजातौ
च गुरुगोत्रसमेऽपि वा ॥ वैश्यानां वैश्यजातेषु श्रूद्राणां श्रूद्रजातेषु ॥ स-
र्वेषामेव वर्सानां जातिष्वेव न चान्यतः ॥ दौहित्रभागिनेयश्च श्रूद्रैस्तु क्रिय-
ते सुतः । ब्राह्मणादित्रये नास्ति भागिनेयः सुतः क्वचित् । गुरुगोत्रसमे-
ऽपि वेति । क्षत्रियाणां प्रातिस्विकगोत्राभावात् गुरुगोत्रनिर्देशः । पौर-
हित्यान् गृजन्धविशां प्रवृणोतेति सूत्रेण तस्य पुत्रे हितगोत्रभागित्वोक्तेः । जा-
तिष्वेव न चान्यत इति नियमः सजातीयसम्भवे विजातीयनिषेधार्थः अन्यथा
प्रागुक्तकात्यायनविशेषः स्यात् । तत्रापि सनिहितसपिण्डेषु सति भ्रातृसुते
स एव पुत्री कार्य इत्याह मनुः । सर्वेषामेकजातानामेकस्यैव पुत्रवान् भवेत् ।
सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुब्रवीत् । बृहस्पतिः यद्वै कजाता बहवो भ्रातर-
श्च सहोदराः । एकस्यापि सुते जाते सर्वे ते पुत्रिणः स्मृता इति । अत्र बचन-
द्वयेऽपि भ्रातृसुते च पुत्रप्रतिनिधितया कथं चित्सम्भवत्यन्योन्यप्रतिनिधिः का-
र्य इत्यवगम्यते । न चापत्यमुत्पादयितव्यमिति नित्योक्त्या विधिः स यथा क-

धीविपालनीयस्तत्रभ्रातृव्येपुत्रातिदेशेनतत्फलस्यपिण्डोदकादेरलोकाता
 परीहारस्यचसिद्धत्वेननपुनस्तत्रप्रवृत्तिरतएवाकृतस्यैवभ्रातृपुत्रस्यपुत्रत्वं
 अपुत्रस्यपितृव्यस्यतत्पुत्रोभ्रातृजोभवेत् । सएवतस्यकुर्वीतश्राद्धपिण्डो
 दकक्रियामितिबृहत्पराशरस्मरणात् । तस्मिन्सन्तिनदत्तकाद्युपादान
 मितिवाच्यंभ्रातृव्यस्यपुत्रातिदेशेनालोकातापरी हारादिसाधकत्वेपिनामसं
 कीर्तनेनोचितवंशकरत्वानुपपत्त्यातदर्थतदुपादानस्यावश्यकत्वात् । किंच
 इदं हि वचनद्वयसतिभ्रातृपुत्रेनदत्तकाद्युपादाननिषेधकपरन्तुश्राद्धादिका
 र्त्तृत्वरूपपुत्रधर्मातिदेशकं अन्यथासत्यपि भ्रातृपुत्रेक्षेत्रजपुत्रोत्पादन
 विधिविरोधापत्तेः । अकृतावाकृतावापियन्दिदेत्सदृशात् सुतं । पौत्रो
 मातामहस्तेनदद्यात्पिण्डं हरेद्धन मिति वचनेदौहित्रेपिपौत्रातिदेशस
 त्वात्दौहित्रसत्त्वेपिप्रागुक्तयुक्त्यादत्तकाद्यनुपादानप्रसंगाच्च । ननुसत्य
 पिभ्रातृपुत्रेदत्तकाद्युपादानस्याशास्त्रीयत्वेबह्वीनामेकपत्नीनामेषमवविधिः
 स्मृतइतिबृहस्पतिवचनेसर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्युचिणीमवेत् ॥ सर्वा
 स्तास्तेनपुत्रेणप्राहपुत्रवतीर्मनुरितिमनुवचनेच सपत्नीपुत्रेपुत्रधर्मातिदे
 शेनसत्यपितस्मिन्दत्तकाद्युपादानम स्त्वितिचेन्नयथातन्नेपयसिदध्यानय
 तिसावैश्वदेव्यामिक्षाभवतिवाजिभ्योवाजिनमित्यत्रामिक्षार्थप्रवृत्तस्योद्दे
 शीभूतामिक्षापचारेआमिक्षापुरुषमुवर्त्तयतिननुवाजिनमनुद्देश्यत्वेना
 प्रयोजकत्वात् । यथावापितुःक्षयाहेपित्रदित्रिकस्यपार्वणेकृतेमाताम
 हादिश्राद्धायनपुनःपार्वणारम्भःतस्यपितृश्राद्धाधीनप्रवृत्तेः । तथा
 चापिभर्तु रनुज्ञाशास्त्रेणतत्पुत्रोपादानायप्रवृत्तायास्तत्पुत्राभावएवतदुपादा

ननु तत्पुत्रानपचारेपि स्वपुत्रापचारे तदुपादानत्पुत्रैरप्रयोजकात्वात्
 तत्रालोकापचारेऽस्यानस्यादित्यपेक्षायां मनुवृहस्पतिवचनद्वयसप
 त्नीपुत्रेपुत्रातिदेशेनालोकापरीक्षारश्चाद्धोपपादकं । भर्तृवंशमन्तरेण
 चास्यावंशान्नसम्भवेन तस्यैवस्ववंशकरत्वं चेत्ततः समस्तस्यापि पुत्रप्रयोज
 नस्य सम्भवेन सति सपत्नीपुत्रेन दत्तकाद्युपादानं । भ्रातृपुत्रस्य तु वंशकर
 त्वाभावेन सत्यपि तस्मिन्नुपादीयने दत्तकादय इत्येतावान्परं विशेषः । न
 नु सति भ्रातृसु तैतस्यैव पुत्रीकरणवश्यं भावेयचैकएव भ्रातृपुत्रस्तत्र एव तदसं
 भवः । न त्वेकं पुत्रं दद्यात्पतिगृह्णीयाद्वासदिसन्तायपूर्वेषामिति विशिष्ट
 स्मरणादिति चेन्न एतस्य द्यामुष्याणोत्तरविषये शाबकाशत्वात् द्यामुष्यायणे
 च हेतुवन्निगददर्शितसन्ततिविच्छेदाभावात् । वेतालस्य च भैरवपुत्रकरणे
 यैरुणिकलिङ्गदर्शनाच्च । यथा ततः कदाचिदुर्वश्याभैरवो मैथुनंगतः ।
 तस्यांसजनयामास सुवेशनामपुत्रकं । तमेव चक्रोत्तनयनं वेतालोपि स्वकंसु
 तं । ततस्तौ तेन पुत्रेण स्वर्ग्यागतिमवापतुरिति । केन पुत्रो देय इत्याह
 शैलकः । नैकपुत्रेण कर्तव्यं पुत्रदानं कदाचन । वरुणपुत्रेण कर्तव्यं
 पुत्रदानं प्रयत्नत इति । द्विपुत्रस्यापि पुत्रदानेऽपरपुत्रनाशे वंशविच्छे
 दमाशङ्क्याह । वरुणपुत्रेणेति । स्त्रियास्तु जीवति भर्तृरितदनुमतौ प्रोवि
 ते मृते वा तदनुज्ञां विनापि यथावशिष्टः न स्त्रीपुत्रं दद्यात्पतिगृह्णीयाद्वाऽन्य
 चानुज्ञानाद्भर्तुरिति । अनुमतिश्च प्रतिषेधेऽपि भवति अप्रतिषिद्धं परमत
 मनुमतं भवतीति न्यायात् । निरपेक्षदानमाह व्यासवल्क्यः । दद्यान्मा
 तापितावायं सपुत्रो दत्तको भवेत् । तथा मातापितृभ्यामुत्सृष्टस्योरन्यत

रेणवेति । अथपुत्रपरिग्रहविधिमाहशौनकाः । शौनकोऽहंप्रवक्ष्या
मिपुत्रसंग्रहमुत्तमं । अपुत्रोमृतपुत्रोवापुत्रार्थसमुपोष्यच । संग्रहंसं
ग्रहणविधिं । उपोष्यग्रहणात्पूर्वदिनेकृतोपवासः । बृद्धगौतमःवाससी
कुण्डलेदत्वाउष्णेषाञ्जलीयकं । आचार्यन्धर्मसंयुक्तवैष्णववेदपारंगं
मधुपर्कंशसंपूज्यराजानंविद्विजान्पूचीन् । राज्ञोविप्रकृष्टत्वेग्रामस्वामिनां
बंधनाहूयसर्वास्तुग्रामस्वामिनमेवच इतिस्मरणात् । विजानितिवक्तृत्वं
चित्तपट्यं वसितंकपिंजलन्यायात् । विजानांपूजनंयाचनार्थवर्हिःकुश
भयंचैवपालासंचेधामेवच । एतानाहूयबन्धुंश्चज्ञातीनाहूययत्नतः ॥ व
न्धनत्वेनसम्भोज्यब्राह्मणांश्चविशेषतः ॥ अग्न्याधानादिकंतचकृत्वाज्यो
त्पवनान्तकं । दातुःसमक्षंगत्वाचपुत्रंदेहीतियाचयेत् ॥ दानेसमर्थोदा
तास्मैयोयज्ञेनेतिपञ्चभिः । दद्यादितिशेषः । बन्धुमात्ममातृपितृबन्धून्
ज्ञातीन्संपिंडान् ॥ तदाह्वानंदृष्टार्थम् ॥ बन्धूनाहूतान् ॥ ब्राह्म
णान्पूर्वावृत्तान् ॥ चकारात् आहूतान्ज्ञातींश्चसंभाष्येत्यर्थः । तथादे
वस्यत्वेतिमंत्रेणहस्ताभ्यांपरिगृह्यच । अंगादंगेत्यचंजप्त्वाअघ्रायशिषु
मूर्द्धनि । वस्त्रादिभिरलंकृत्यपुत्रकायावहंसुतं । पुत्रकायापुत्रसादृश्यं
॥ नियोगादिनास्वयमुत्पादनयोग्यत्वमितियावत् । तथानृत्यगीतैश्चवा
द्यैश्चस्वस्तिशब्दैश्चसंयुतं । गृहमध्येतमाधायचरुंकृत्वाविधानतः ॥ य
स्त्वाहूतेत्यृचांचैवतुभ्यमग्रेत्यृचैकया ॥ सोमोदददित्येताभिःप्रत्यृचंपञ्च
भिस्तथेति । बृद्धगौतमः । पायसंतचसाज्यंचशतसंख्यंचहोमयेत् । प्र
जापतेनत्वदेतामित्युद्दिश्यप्रजापतिमिति ॥ वशिष्ठःपुत्रंप्रतिग्रहीष्यन्

बन्धूनाहूय राजनिनिवेद्य निवेशनस्य मध्ये व्याहृतिभिर्हूत्वाऽदूरवाम्भवं
 बन्धुसन्निवृत्तमेव गृहीयात्सन्देहे चेत्पद्मे दूरवाम्भवं शूद्रमिव स्थापयेत् वि
 श्रायते ह्यो केन बहून् स्त्रायते इति । निवेशनं गृहं । सन्देहे इति दूरवस्थि
 तवांधवस्यात्यन्तदेशभाषाविप्र कर्षादिना कुलशोलादिसन्देहो भवत्येव त
 थात्वे तन्निर्णयपर्यन्तं न व्यवहरेत्तत्र हेतुरेकेनेति । बहून् पित्रादीन्
 । एतदन्यतरविधि एव शक्यः । ततश्च शौनकाः दक्षिणांगुरवे दद्याद्वाद्या
 शक्तिदिजोत्तमः । नृपो राज्यार्द्धमेवाथ वैश्यो विप्रश्चतुर्वयं । शूद्रः सर्व
 स्वमेवापि अशक्तचेद्याथावलं । राज्यार्द्धमर्द्धं राज्योत्पन्नमेकवर्षो यद्रव्यं
 । प्रदद्यादर्द्धं राज्योत्पन्नमेकवर्षाहृतन्धनमिति वृद्धगौतमस्मरणात् । उ
 त्तममध्यमाधमभेदे न विज्ञानां सुवर्णरजतताम्राणामिति शेषम् । शतच
 यं नानाकानां सौवर्णमथ रजतं । प्रदद्यात्ताम्रमथ वा उत्तमादिव्यवस्थया
 इति वृद्धगौतमस्मरणात् ॥ सर्वस्वमेकवर्षभृतिलब्धमिति यावत् ॥ तैत्ति
 रीयाणानुविधिविशेषमाह वैधायनः । अथ पुत्रपरिग्रहविधिव्याख्या
 स्यामः । प्रतिग्रहीत्यनुपकल्पयते देवासौदे कुण्डले अंगुलीयकं आचार्यं
 च वेदपारगं कुशमयं बर्हिर्पर्णमयमिध्रमित्यथ बन्धूनाहूय निवेशनस्य मध्ये
 राजनिनिवेद्य परिषदि वागारमध्ये ब्राह्मणं वागालं वेन उपविश्य पुरयाहं
 स्वस्ति वदस्मि मिति वाचयित्वा यद्देव यजने ल्लेखं प्रभृति आप्रणीताभ्यः कृ
 त्वा दातुः समक्षं गत्वामे पुत्रं देहीति भिक्षेत ददानीं नीतर आहृतम्परिगृह्णा
 ति धर्माय त्वापरिगृह्णामि सन्तत्यै परिगृह्णामि इत्यथैनं वस्त्रकुण्डलादिभिरलं
 कृत्य परिधानं प्रभित्यग्निमुखं कृत्वा त्यक्त्वा जुहोति यस्त्वाहृदा की विशामन्य

मानइतिपुरेनुवाक्यमनूद्यस्यैवं सुकृतेजातवेदइतियाज्ययाजुहेत्यब
 व्याहृतीहृत्वास्विष्टिकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुवरप्रदानदक्षिणांददात्येतेषवा
 ससीएतेकुण्डलेएतच्चांगुरीयकं एवंत्वारसउत्पद्यतेतु रीयभागेसम्भवतीति
 आहस्मवेधायनइति ॥ एवमुक्तविध्यभावेपरिगृहीतस्यतुविवाहोचित
 धनमात्रभागित्वंनत्वंशभागित्वमितिबध्यते ॥ तथामनुःगोचरिक्थेजन
 यितुर्नहरेद्विभःसुतः ॥ गोचरिक्थानुगःपिण्डेव्यपैतिदत्तःस्वधेति ।
 एतेनदातृधनेदानादेवपुत्रत्वनिवृत्तिर्दासद्विभस्यस्वत्वनिवृत्तिर्दातृगोच
 रनिवृत्तिश्चभवतीत्युच्यते ॥ तथाचगोत्रादिनिवृत्तेरेवदर्शनात् ॥ संस्कार्य
 तस्वसुतान्पितेतिस्मरणाद्ग्रहणानन्तरसंभाव्यमानाएवदत्तकस्यसंस्कारः
 प्रतिग्रहीत्राकार्यानपुनर्जनकेनकृतपूर्वाअपिनिवर्तनीयाः ॥ एवमेनः
 समंयातीवीजगर्भसमुद्भवमितिचिञ्चकर्मयथानेकैरंगैरुन्मील्यतेशनैः । वा
 ह्मण्यमपितद्व्याख्यसंस्कारैर्विधिपूर्वकैरितिबचनबोधितस्यतत्तत्क्रियातो
 बीजादिदोषनाशस्य ब्राह्मण्याधानस्यच जातत्वेनतदावृत्तैःप्रमाणाभावा
 त् ॥ अन्यथाअष्टौसंस्कारकर्माणिगर्भाधानमिवस्वयं ॥ पिताकुट्यात्त
 दन्योवातस्याभावेपितृक्रमादित्यनेनपुंस वनसीमन्तोन्नयनयोरपिकरणा
 धत्तेः ॥ तच्चायुक्तंअसाम्प्रदायिकत्वात् ॥ किञ्चग्रहणानन्तरमेवपितृ
 त्वेनसंस्कारधिकारतत्पूर्वभाविसंस्कारेषुप्रतिग्रहीतुरनधिकारएवातिका
 लाभावात् ॥ यदिचतत्पूर्वभाविनोपिसंस्कारःजनकेननकृतास्तदाबीजगर्भ
 दोषनाशवश्यकत्वेनक्रमानुरेधेनचप्रतिग्रहीचैवतेसमाधेयाः ॥ एवं
 चउपनयनमात्रकरणेपिप्रतिग्रहीतुर्दत्तकपुत्रसिद्धिः ॥ अन्यथाखोद्भवे

दत्तः पुत्रश्चैवोपनायितः ॥ स्वर्गोच्चेण स्वशाखोक्तविधिना संस्वशाखभाक्
इति विशिष्टस्मरणम् । एतच्चाष्टमादिरूपतन्मुख्यकालाभ्यन्तरवर्तिपरिग्रहे
बोध्यं अन्यथा मुख्यकालेऽधिकारयोग्यत्वाभावे गौणकालेऽनधिकारजनत
सिद्धिरिति ॥ अत्र च जनकप्रतिग्रहीचोरुभयोरपि पुत्राभिसंधाने सति
दत्तकस्य द्यामुध्यायशब्देनोभयगोचभागित्वं विशेषो वक्ष्यते ॥ यत्र पुण्य
नाम्ना पठन्ति ॥ पितुर्गोत्रेण यः पुत्रः संस्कृतः पृथिवीपते । आचूडान्तं न पु
त्रः स पुत्रतां याति चान्यतः । चूडाद्यायदि संस्कारानि जगोच्चेण वृक्ताः । दत्ता
द्यास्तनयास्ते स्युरन्यथा दास उच्यते । यदि स्यात्कृतसंस्कारेयदि वा तोतशेष
वः । ग्रहणे पञ्चमादवर्षात्पुत्रेष्टिं प्रथमं चरेत् तत्तदमूलं समूलत्वेऽपि यज्जन
कगोच्चेण चूडान्तसंस्कारसंस्कृतस्यानग्रहीतः पुत्रत्वं ग्रहीचैव चूडादि संस्कार
करणेन तत् । यदि च कृतचूडेऽतीतपञ्चवर्षावाग्राह्यो भवति न तदा स्य पुत्रत्वं
सम्भवतीति च विवृण्वन्ति तन्न अनुवादापत्तेः पञ्चवर्षाभ्यन्तरगृहीतस्याप्य
पनयनात्पूर्वसकलशिष्टानुमोदितपुत्रत्वव्यवहारानुपपत्तेः । तदानीं
ग्रहीतरि मृते तच्छ्राद्धानधिकारपत्तेश्च । किन्त्वयं वचनार्थः । जनक
गोच्चेण कृतचूडान्तसंस्कारस्य पुत्रत्वं निषिद्धप्रतिग्रहीचापुनश्चूडादि करणेन
त्यतिप्रसूतं । ततश्च कृतसंस्कारस्यातीतपञ्चवर्षस्य च ग्रहीचा चूडादि करणा
त्पूर्वदासत्वाक्षेपात्तच्छूडादि करणानन्तरं पुत्रत्वं लब्धं । अकृतसंस्कारस्यान
तीतपञ्चवर्षस्य तु परिग्रहशस्त्रादेव तत्प्राप्तं च विवृतं ॥ अथवा जनकेन चू
डान्तं संस्कृतोऽपि पुत्रो न पुत्र इत्यपुत्राति देशेयतोऽन्यतश्च पुत्रतां याति इति
हेतुरूपदिष्टः । तथा चैकस्य पुत्रपदस्य चकारस्य च वैयर्थ्यदूषणमपि परि

हृतं । एवं च चूडाद्या इत्यतः दृष्टं । त्रिविधानवर्णवर्णविज्ञादिजातीनामुप
नयनलाभः । शूद्रस्य तु विवाहादिलाभः । अन्यशाखोद्भवे दत्तः पुत्र
स्यैवोपनयितः । स्वर्गोच्चेण स्वशाखेन विधिना सस्वशाखभागिति प्रागुक्तै
कवाक्यत्वात् ॥ पञ्चमादृष्टादिति ब्रह्मवर्चसफलार्थविप्राभिप्रायं ॥ ब्रह्म
वर्चसकामस्य कार्यविप्रस्य पञ्चमे इति वचने तत्कामस्य पञ्चमवर्षस्यैव उप
नयनमुख्यकालत्वेन तदेदमूलत्वात् तदर्थे नन्वष्टमाद्यादिति । क्षत्रि
यादेरप्युपनयनतत्तन्मुख्यकाले सिद्धाधिकारयोग्यत्वं स्यैव गौणकालेऽपि सं
स्काराधिकारादित्युक्तप्रायम् ॥ चूडायां गौणकालादस्त्ववचनवलादेव ।
पुत्रेष्टिमिति वर्चस्यैव अधिकारत्वे न पुत्रेष्टिपूर्वकचूडादिभिः पुत्रत्वं सम्पा
द्यं । शूद्रेण तु तदपि संस्कारमात्रादेव तिसर्वमनवद्यं । एवं च सर्वेषामेव
प्राचां कालविशेषमनन्तर्भा व्यैव पुत्रपरिग्रहविधानमुपपद्यते उक्तार्थस्य स्व
तः सिद्धत्वात् । अथैवमुक्तवचनपरव्याख्याने कृतचूडस्य दत्तकस्य जनक
मात्रपुत्रत्वं निषिद्धान्यतश्च पुत्रत्वं यातीत्यत्र चकारेण जनक प्रतिग्रहीतृसा
धारण्यलब्धं त्रयोरेव संस्कारकत्वात् । तच्च तदुभयोरावयोरयं पुत्र इत्य
भिसंधाने सति बोध्यं अयमेव ह्यामुष्याय शोनामदिपितादिगोत्रस्य । ननु क्षे
त्रिकस्यैव दिपितृकत्वं दृश्यते । तथाहारीतः । जीवति क्षेत्रजमा ऊरुस्वातं
न्यान्मृते ह्यामुष्याय शोनामगुप्त्रबीजत्वात् । जीवत्यपि क्रियाभ्युपगमाद्विपितृ
को भवतीत्याह मनुः । क्रियाभ्युपगमात्वेव बीजार्थयत्नदीयते । तस्येह
भागिनौ दिष्टौ बीजक्षेत्रिक एव चेति । अपुत्रबीजक्षेत्रिकयोर्ममक्षेत्रं तव
बीजं यदपत्यं तदाऽवयोरित्ययं क्रियाभ्युपगमः ॥ तथा अपुत्रेण परक्षेत्रे नि

योगोत्पादितः सुतः ॥ उभयोरप्यसावक्यीपिण्डदाताचघर्मतइति ॥
 दत्तकस्यतुलददृष्टपरंप्रत्युतगोत्ररिक्त्ये जनयितुर्नरेद्विभः सुतइति
 प्रागुक्तमनुवचनंतदिपरितार्थग्राहकमेवास्तिइतिचेन्नदत्तकादिष्वपि सर्व
 धामेकधर्माणामेकस्यापियदुच्यते ॥ सर्वधामेवतत्कुर्यादेकरूपाहितेस्मृ
 ता ॥ इतिवैधायनदर्शनेनक्षेत्रजघर्मलाभात् ॥ देशाद्धेकुर्यादेकश्रा
 द्देवापृथगनुद्दिश्यएकपिण्डेवादावनुकीर्तयेत्प्रतिग्रहीतारं चोत्पादयित्वा
 रंआतृतीयात्पुरुषात् इतिसंख्यायनप्रवरध्यायेसामान्यतोदर्शनाच्चदत्तका
 स्यापिदिपितृकत्वसिद्धिः ॥ अतएवसत्याषाढेपि । नित्यानां ह्यामु
 ष्यायणानांद्वयोरितिसूत्रेणानित्यह्यामुष्यायणानांक्षेत्रजानांसप्रवरगोत्रद
 त्तकसम्बन्धमुक्त्वादत्तकादीनांह्यामुष्यायणवदिति सूत्रेणतद्धर्ममतिदिशति
 ॥ विवृतंचैतद्भाष्यकारैः ॥ नित्याह्यामुष्यायणप्रसंगेनानित्यानाद्दत्तका
 दीनामिति ॥ तावदेवनोत्तरसन्ततैप्रथमेनैवसंस्कारःपरिग्रहीत्वाचेत्तदा
 उत्तरपूर्वत्वात्तेनैवउत्तरचेति ॥ एतद्भाष्यार्थस्तुक्षेत्रजवत्तुभयोरपिस
 न्नौदत्तकस्योभयगोत्रभागित्वं ॥ अन्यथाजनकेनैवसर्वसंस्कारकरणेन
 जनकगोत्रभागित्वं ॥ ग्रहीत्वासंस्कारकरणेनउत्तरस्याग्रहीतुःपूर्वत्वात्प्रा
 ष्यान्यत्वात्तेनैवउत्तरसन्ततैर्गोत्रमिति ॥ तथापैठीनसिःअथदत्तकक्री
 णकृत्रिमपुत्रिकापुत्रःपरपरिग्रहेणार्धेणयेऽञ्जनास्तेऽसंगतकुलीनाह्या
 मुष्यायणाभवन्तीति ॥ आर्धेणकृत्रिमियुक्तेनपरिग्रहेणजनकग्रहीतोः
 स्वीकारेणह्यामुष्यायणाभवन्तीत्यर्थः ॥ व्यक्तमुक्तह्यामुष्यायणकार्ये
 सुर्दत्तक्रीतादयःसुताः ॥ गोत्रद्वयेप्यनुदाहःप्रुंगशैशिरयोर्द्वयेति ॥

नपदत्तकस्य ह्यामुष्याय शतं न घटते ॥ जनकस्य पितृवस्तत्त्वानपायेन
 मातापितावाद् द्यातामिति दानविध्यनुपपन्नरिति वाच्यम् ॥ सामान्यसर्व
 भूतेभ्यो मयोत्सृष्टमिदञ्जलम् ॥ रमन्तु सर्वभूतानि स्नानपानावगाहने रित्या
 दे। स्वमाचस्व त्वनाशक सर्वभूतोद्देश्य कत्यागादेवनद्यादिवत्साधारणोक्तते
 जलेस्त्वामिनेऽपि उद्दिश्य तया स्वत्ववत् अत्रापितादृश्यामि सन्धिपूर्वकादे
 वदानात्तादृशदत्तकस्य साधारण्यसिद्धिरित्यास्तां विस्तरः ॥ अथ दत्त
 ककर्तृकस्याद्धनिर्णयः ॥ तत्रापितुः सपिण्डीकरणान्तर्घोऽश्वश्राद्धे दत्तक
 स्य पूर्वगृहीतत्वेऽपि सत्त्वारसेनाधिकारः ॥ औरसेऽपुमरूपत्वेनेषु ज्येष्ठ्यनवि
 द्यते ॥ इति देवत्वेन ज्येष्ठत्वप्रतिषेधात् ॥ पिण्डदे।ऽश्वश्रुषापूर्वभावे
 परःपरः ॥ इति याज्ञवल्क्यवचनाच्च ॥ अन्यत्र सर्वत्रैव सवत् ॥ क्षया
 हेतुविशेषो यथा जानूक्यः ॥ औरसश्चेजौपुत्रौ विधिना पार्वणेन तु ॥
 प्रत्यहमिन्तरे कुर्युरेकोद्दिष्टं सुतादश ॥ इतरे दत्तकादयः ॥ तथा परस्पर
 रः पितुर्गतस्य देवत्वमौरसस्य त्रिपौरुषं । सर्वत्रानेकगोत्राणामेकोद्दि
 ष्टं क्षुयेन्नोति ॥ अनेकगोत्राणां दिगोत्राणाम् ॥ औरसश्चेज्येयोरपि
 साम्योरेव पार्वणाधिकारः पार्वणेन विधानेन देयमग्निमतसदेति जाबालम
 न्यपुरणैकवाक्यत्वात् । औरसश्चेज्येयतिरिक्तानानुसाग्निनिरग्निधा
 रणानामेकोद्दिष्टमिति सिद्धं । ह्यामुष्याय शस्येति कर्तव्यतायां विशेषमा
 त्रसांख्यायनसूत्रं । पिण्डान्यथावने जननिधाय लभावेकस्मिन् पिण्डेऽपि
 तृभेदेऽति ॥ पितृभेदेऽपि कस्मिन् पिण्डेऽपि भोजनकग्रहीतारौ ॥ कीर्त्तये
 दिति शेषः ॥ प्रवरध्याये । पितृव्येनैव कर्त्तव्यजातास्तैः परिग्रहीतुरेव

भवन्ति ॥ अथ यद्दोषांभाय्यास्तु अपत्यं न स्यात्तदा रिक्यं हरेयः पिण्डं चै
 भ्यः चैपुरुषिकं दद्यात् ॥ यद्यपि स्यात्तदा भ्यामेव दद्यात् रित्याचार्यवचनं ॥
 दैत्यादेकुर्यादेकस्याद्धे वापृथगनुद्दिश्य एकपिण्डे वा द्वा वनुकीर्त्तयेत्यति
 ग्रहीतारं चेत्पादयितारं आतृतीयात्पुरुषादिति ॥ ग्रहीतुः क्रियानियमा
 भावे पुत्रान्तरभावे च तस्यैव क्रियानियमेऽपत्यसद्भावे च द्विपितृकत्वमित्यर्थः
 अत्र स्याद्धभेदाभेदयोर्विकल्पः ॥ न चेदं श्लेषजविषयं ॥ सत्याषाढेन
 दत्तकादीनां ह्यामुष्यायणवदिति सूत्रेण दत्तके पितृद्वर्मातिदेशात् ॥ त
 थाहारीतः तेषां मुत्पादयितुः प्रथमं प्रवरे भवति ॥ द्वौ द्वौ पिण्डौ निर्बपेत् एक
 पिण्डे वा द्वा वनुकीर्त्तयेद्वितीये पुत्रः तृतीये पौत्रः लेपिनस्त्रिण वा च क्षाण आस
 प्रमादित्येके इति ॥ तेषां पितृणां मध्ये बीजिनः प्रथममर्षयं श्लेषजविषयं
 सत्याषाढेन दत्तकादीनां ह्यामुष्यायणवदिति सूत्रेण द्वितीयमिति द्विप्रवर
 ता ॥ एकपिण्डे वेत्यत्र बीजाध्याहारः ॥ यदि द्विपिता स्यादेकैकस्मि
 न्नैकद्वौ वा वपुस्तस्यैदित्यापस्तम्बवचनात् द्वितीये पितामहपिण्डे ह्यामुष्या
 यणस्य पुत्रः तृतीये प्रपितामहपिण्डे ह्यामुष्यायणस्य पौत्र इति ॥ यदितु
 ग्रहीता प्रथमं मृतः तदा तस्मै दद्यात् अथ यदि जनकस्तदा जनकाय यदुभौ
 तदा द्वौ जनकाय पञ्चाङ्गहीने दद्यादित्याह ॥ मरीचिः ॥ सगोत्रादन्य
 गोत्रादाये भवेदि घबास्तुतः पिण्डं स्याद्ध विधानं चक्षेत्रिणो प्राक्प्रदापयेत् ॥
 बीजितेऽततः पञ्चाक्षेत्रिजीवति चेत् क्वचित् ॥ बीजिते दद्यात् सदैव मृते पञ्चाक्ष
 दीयते ॥ अथ यदि मृतौ स्यातां बीजिन्या दैततो ददेत् ॥ क्षेत्रिन्या दौ न दत्तं स्या
 द्बीजितेनोपतिष्ठते इति नैकतरे परनावपि द्विपितृकस्य पार्श्वशं दर्शितम् ॥

तथा तुल्यन्यायेन मातृभेदेऽपि द्यामुष्यायणदत्तकस्य पितरेयवपूज्यन्तं तत्र
मातामहाध्रुवमित्यनेन प्राप्तमातामहश्राद्धे जननीपितृणाम्प्रथमन्निर्द्देशः
तः प्रतिग्रहीत्रीया माता तत्पितृणां शुद्धदत्तकस्य तु प्रतिग्रहीत्या एव मातुः
पित्रादिपिण्डदानं ॥ तस्य तन्मात्रस्वधाकरत्वादिति ॥ एवं च सहिसन्ता
नाय पूर्ववन्निति हेतुमन्निगदस्वरसन्नैकं पुत्रं दद्यादिति निषेधो द्यामुष्या
यणान्तिरिक्तविषयः सन्तानविच्छेदाभावादित्युक्तमेव ॥ अथास्य सापि
ण्ड्यम् । जनककुलेऽवयवान्वयेन प्रतिग्रहीतृकुले च पिंडान्वयेन त्रिपौरुषं
। यदाह काष्ठाजिनिः । यावन्तः पितृवर्गाः स्युस्तावद्भिर्द्देशे दत्तकादयः । प्रेता
नां योजनं कुर्युः स्वकीयैः पितृभिस्सह । दाभ्यां सहायतत्पुत्राः पौत्राश्चेक
न तत्समं । चतुर्थे पुरुषेच्छेदं तस्मादेषां त्रिपौरुषोति । अस्यार्थः दत्तका
दयः पुत्राः प्रेतानां प्रतिग्रहीत्रादीनां पितृणां औरसत्वे दत्तकत्वे द्यामुष्यायण
त्वे वा यावन्तः पितृवर्गास्त्रयः षड्भातावद्भिः सह तेषां योजनं सपिण्डनङ्कुर्युः ।
तत्र प्रतिग्रहीत्रादीनां औरसत्वे तत्पितृपितामहप्रपितामहास्त्रयः । दत्तक
त्वे तत्प्रतिग्रहीतृपितामहप्रपितामहास्त्रयः । द्यामुष्यायणत्वे तज्जनका
द्यास्त्रयः प्रतितत्प्रतिग्रहीत्रादयस्त्रय इति षट् । एवं च दत्तकस्य स्वकर्तृ
के पार्वण्ये येषां देवतात्वं स्वपुत्रकर्तृके सपिण्डीकरणे पितृषामेव तथात्वमिति
ज्ञापितम् । दत्तकस्य पुत्रास्तु दत्तकसपिण्डीकरणं तत्प्रतिग्रहीत्रातत्पितृ
णान्त्रयाणां मध्ये दाभ्यां च सह कुर्युः ॥ एवं च दत्तकस्य पौत्रा दत्तकप्रतिग्र
हीतृभ्यां ग्रहीतुः पितृणां त्रयाणां मध्ये एकेन ग्रहीतुः पित्रेति यावत्तेन च समं
सह तत्स्वपितृसपिण्डनं कुर्युः । चतुर्थे पुरुषेच्छेदमिति । यो यदायत्सपि

शडीकरोतिसतपिचादिभिस्त्रिभिरेवकरोतीतिचतुर्थेविशमः सिद्धएवेति
 दारम्भः सिद्धेसत्यारम्भोनियमाय इतिन्यायेनलेपिनांलेपनिरसेनसापि
 ज्यव्यवच्छेदार्थः । तदेवाहृतस्मादेषेति । एषासपिण्डता । तद्याचभाज
 श्वतुर्थाः पिचाद्याः पिण्डभागिनः । पिण्डस्तत्प्रमस्तेषांसापिण्ड्य'साप्रपौरुष
 मितिन्यायेमत्तुपुरणोक्तसाप्रपौरुषसापिण्डस्य सामान्यस्यानेनविशेषेण
 बाह्यएव । अतएवहारीतेन । लेपिनस्त्रीन्वाचक्षाणः आसप्रमादित्येके ।
 इतिपश्चान्तरमुपन्यस्तसंगच्छतेतदेवसंगृह्यान्वचेत्तं । दत्तकानानुपुत्रा
 णांसापिण्ड्य स्याच्चिपौरुषं । जनकस्यकुलेतद्वद्गृहीतुरितिधारणेति ।
 यदिदमुभयत्रचिपुरुषसापिण्ड्याभिधानन्तद्द्यामुष्यायणाभिप्रायेणतस्य
 चिकद्वयेनसपिण्डनाभिधानात् । शुद्धदत्तकस्यतुगोचरिक्त्येजनयितु
 र्भरेद्दत्तमः सुतः । गोचरिक्त्यानुगः पिण्डोव्यपैतिदत्तः स्वधेति
 प्रागुक्तमनुवचनेपिण्डनिवृत्तिदर्शना त्पतिग्रहीतृकुलएवसापिण्ड्यमिति
 ॥ यत्तुवृद्धगोतमीयम् । स्वगोत्रेषुकृतायेत्युर्द्वत्तक्रीतादयः सुताः । वि
 धिनगोत्रतांयान्तिनसापिण्डंविधीयते ॥ स्वगोत्रेषुमध्येकृताअपिद
 त्तकादयोविधिनैवगोत्रंभजन्तेपरन्तुतेषुसापिण्ड्यन्तेत्यद्युतेसगोत्रेष्वपिसा
 पिण्ड्यानुत्पत्तौपरगोत्रेषुसुतरांसापिण्ड्यानुत्पत्तिरिति । यत्तुपुत्रान्तरवत्सा
 प्रपुरुषसापिण्ड्यप्रसक्तौनिषेधकंसापिण्ड्यप्रयुक्तदशाहशौचादिप्रतिषेध
 कत्वा । ननुसामान्यतःसापिण्ड्यनिषेधकंउक्तवचनजातं । अथदत्तकाशौ
 चादिनिर्णयः । तत्रशुद्धदत्तकस्यतुजनककुलेपरस्परमाशौचंनास्त्येवगो
 त्रवृत्त्यादौचनिवृत्तेरर्थसिद्धत्वात् । द्यामुष्यायणस्तु उभयत्रैवाशौचमिति

ब्रह्मपुराणे दत्तकश्च स्वयं दत्त कृत्स्नः क्रीत एव च ॥ अपविद्धाश्च ये पुत्रा
भरणीयाः सदैव ते । भिन्नगोत्राः पृथक् पिण्डाः पृथक्वंशकणः स्मृताः ॥ जन
नेमरणे चैव त्र्यहंशौ च स्याभागिनः । परसरः । भिन्नगोत्रः सगोत्रो वानोतः सं
स्तुत्य चेच्छ्रया ॥ जननेमरणे तस्य त्र्यहंशौ च विधीयते । तथा औरसं
वर्ज्जयित्वा च सर्व्ववर्षेषु सर्व्वदा । श्वेत्तजादिषु पुत्रेषु जातेषु मृतेषु च । अशौ
चतुत्रिंशच्च स्यात्समानमिति निश्चयः ॥ सर्व्वदा उपनयनानन्तरमपि ।
अत्र सगोत्रस्यापि विधिना जनकगोत्रविच्छिन्तिपूर्व्वकग्रहीतृगोत्र प्राप्या
ऽसगोत्रदत्तका विशेषात् त्र्यहंशौ च मुक्तं युक्तमेव । तदा दत्तके ऽकृतो दाहे प
श्चाज्जातस्य औरसस्य विवाहेन परिवेदनदोषः । न वा दत्तकस्याग्रजसोदरत्पू
र्व्वविवाहकरणे पिश्रुतिः ॥ ननु शुद्धदत्तकस्य जनककुले सापिण्ड्यविच्छे
दस्य दर्शितत्वात् तत्र विवाहप्रसह्योत् ॥ प्रसज्येत च ह्यामुष्यायणस्या
पित्रिपुरुषानन्तरितकन्यासन्ततिपरस्परया विवाहः मैवं । असपिण्डा च या
मानुरसगोत्रा च या पितुः । सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने । चका
रपितुरसपिण्डा च इति मनु वचने ग्रहीतृ मात्रगोत्रस्यापि दत्तकस्य जनक
स्यापि सपिण्डासगोत्रावर्ज्जनाय पितुरिति पदोपादानात् ॥ न च तथापि दत्त
स्य पितुरपि दत्तकत्वेन तत्त्रिपुरुषानन्तरितकन्यासन्ततेर्विवाहः केन वा र्थ्यते
पितृसापिण्ड्यसगोत्रत्वयोरभावादिति वाच्यं यतो विवाहेनैतत्सापिण्ड्यमुप
युज्यते किन्तु सर्व्वसाधारणं परिभाषितं पितृपक्षे सापैरूपं मातामहपक्षे पात्र
पैरूपं चेति न काप्यनुपपत्तिः तत्पक्षस्तु तत्र तत्र वक्तव्यमिति ॥ अथ दत्त
कविभागः । तत्र वृद्धस्पतिः । एक एव औरसः पुत्रः पित्रस्य वस्तुनः प्रभुः ॥

शेषाणामानृशस्यार्थप्रदद्यात्तुप्रजीवनं ॥ शेषाणांयैतच्चांशभागित्वेननिषि
द्धास्तेषांअनृशस्यंदयाप्रजीवनम्भरणं ॥ तथायमः । पुत्रास्तुदादशप्रोक्ता
मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ तेषांपञ्चन्धुदायादाःषडदायादवान्धवाः ॥ स्वय
मुत्पादितस्त्वेकोद्वितीयःक्षेत्रजःस्मृतः ॥ तृतीयःपुत्रिकापुत्रोजातिधर्मवि
दोविदुः ॥ पौनर्भवश्चतुर्थस्तुकानीनःपञ्चमःस्मृतः ॥ गृहेचगूढोत्पन्नः
षडेतेपिण्डदायिनः ॥ अपविद्धःसहोढश्चदत्तःकृत्रिमएवच ॥ क्रीत
श्चपञ्चमःपुत्रोयश्चोपनयनैस्त्वयम् ॥ इत्येतेसंगमोत्पन्नाःषडदायादवान्ध
वाः । नारदःऔरसःक्षेत्रजश्चैवपुत्रिकापुत्रएवच । कानीनश्चसहोढश्चगू
ढोत्पन्नस्तथैवच । पौनर्भवोऽपविद्धश्चदत्तःक्रीतःकृतस्तथा । स्वयंचोपागतः
पुत्रादादशैतेप्रकीर्तिताः ॥ तेषांपञ्चन्धुदायादाःषडदायादवान्धवाः ॥
पूर्वःपूर्वःस्मृतोज्येष्ठोजघन्ययोयउत्तरः ॥ क्रमादेतेप्रवर्तन्तेमृतेपितरित
द्धने ॥ ज्यायसोज्यायसेऽभावेजघन्योयोयआप्नुयात् । पूर्वपूर्वाभावे
उत्तरोत्तरेषांद्रविणार्हत्वमित्यर्थः । औरसक्षेत्रजपुत्रिकापुत्रपौनर्भव
कानीनगूढोत्पन्नसहोढदत्तकक्रीतस्त्वयमुपागतापविद्धयत्रकृचनोत्पादि
तानभिधायविष्णुस्तेषांपूर्वपूर्वश्रेयान्स्त्वदायहरः सचान्यान्विभृयात् ॥
औरसपुत्रिकापुत्रक्षेत्रजगूढजकानीनपौनर्भवदत्तकक्रीतकृत्रिमस्त्वयंद
त्तसहोढापविद्धानभिधाययाज्ञवल्क्यः ॥ पिण्डदोशहरश्चैषांपूर्वाभावे
परःपरः ॥ मनुः ॥ नभ्रातरेनपितरःपुत्रारिक्थहरःपितुः । तथा ॥ श्रे
यसःश्रेयसोऽभावेयवीयानृक्थमर्हति । बह्वश्वेतुसदृशाःसर्वैरिक्थस्य
भागिनः ॥ सदृशागुणैर्नऔरसत्क्षेत्रजत्वाद्युपाधिर्नोवा ॥ श्रेयसौ

रसादेः यवीयान्नूनः श्वेचजादिरित्यर्थः ॥ तथा औरसश्चैव जौ पुत्रौ पितुरि
 कथस्य भागिनौ ॥ दशापरे चक्रमशः पिण्डरिक्थां समागिनः ॥ दशदत्त
 कादयः ॥ हारीतः ॥ स्वयमुत्पादितः श्वेचजः पौनर्भवः कानीनः पुत्रिका
 पुत्रो गूढोत्पन्नश्चेति बन्धुदायादाः ॥ दत्तक्रीतोपविद्धः सहोढः स्वयमुपा
 गतः सहसादृष्टश्चेत्यबन्धुदायादाः ॥ मनुः ॥ पुत्रान्दादशयानाह नृणां
 स्वायम्भुवो मनुः ॥ तेषां षड्वन्धुदायादाः षडदायादबान्धवाः । औरसः श्वेच
 जश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च । गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्च दायादाबान्धवास्तु षट् ।
 कानीनश्च सहोढश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा । स्वयंदत्तश्च शौद्रश्च षडदायादबा
 न्धवाः ॥ वैधायनः । औरसं पुत्रिकापुत्रं श्वेचजं दत्तकृत्रिमौ । गूढं चै
 वापविद्धं च रिक्थभाजः प्रचक्षते । कानीनं च सहोढं च क्रीतं पौनर्भवं तथा
 । स्वयंदत्तं निषादं च गोत्रभाजः प्रचक्षते ॥ एतच्च कानीनादीनां गोत्रमात्र
 भागित्वकथनमैरसादीनां मध्ये कस्यापि संभवं शहरत्वं प्रतिषेधार्थं । स
 होढदत्तकक्रीतस्वयमुपागतापविद्धशौद्रानभिधाय औरसादीन् परमृष्यपु
 नर्विशिष्टः ॥ यस्य तु सर्वेषां वर्णानां मकिञ्चिद्दायादः स्यादेते तस्य भागं हरे
 युः ॥ औरसपुत्रिकापुत्रश्चैव जकानीनगूढोत्पन्नापविद्धसहोढपौनर्भव
 दत्तकस्वयमुपागतकृतकक्रीतानभिधाय देवलः ॥ एते दादशपुत्रास्तु सन्त
 त्वर्थमुदाहृताः ॥ आत्मजाः परजाश्चैवलभ्या दृच्छिकास्तथा ॥ तेषां
 षड्वन्धुदायादाः पूर्वन्त्येपितुरेव षट् ॥ विशेषं वापि पुत्राणामनुपूर्वी विशि
 ष्यते । सर्वं ह्यनैरसस्यैते पुत्रादाय हरः स्मृताः । औरसे पुनस्तत्पन्नेषु
 ज्यैष्ठ्यं न विद्यते । तेषां सर्वण्ये पुत्रास्ते तृतीयांशभागिनः । ह्यनास्तासुप

जीवेयुर्गसाच्छादनसम्भृताः । कात्यायनः उपज्ञेनैवैरसेपुत्रे तृतीयांश
 हरः स्मृताः । सर्वणा असवर्णास्तु ग्रासाच्छादनभागिनः । चतुर्थांशह
 रः स्मृता इति द्वितीयचरणे क्वचित्पाठः । वशिष्ठः तस्मिंश्चेत्यतिग्रहीते औ
 रस उत्पद्यते स चतुर्थभागभागीयदिनाभ्युदयिकेषु प्रयुक्तं स्यात् । सप्रतिग्र
 हीतपुत्र आभ्युदयिकेषु यज्ञादिषु यदि औरसेन प्रयुक्तं न स्यात् त्वभूतं धनमि
 ति शेषः । अत्र नानाविधमनुवचनानां परस्परविरोधपरिहारार्थमेव व्याख्या
 यते बृहस्पतिवचने औरसमात्रस्य धनभागित्वं कथनमन्येषां भरणमात्र
 कथनं चासवर्णाश्चेज्जदत्तकादि विषयं देवलकात्यायनवचनैकवाक्यत्वात् ।
 नारदादि वचनेषु च औरसाद्यभावे जदत्तकादीन् नृकथग्रहण विधिर
 पिसर्वजनग्रहणविषयः । अतश्च दत्तकग्रहणानन्तरं औरसेनैव तैर्दौरस
 चतुर्थांशविधिर्वशिष्ठोक्तो दत्तकविषयो ज्ञेयाः ॥ तथा देवलकात्यायन
 वचने तृतीयांशग्रहणविधिरित्युक्तं दृष्टगुणदत्तकविषयो वाच्यः । उप
 पन्नो गुणैः सर्वैः पुत्रो यस्य हि दत्तमिह ॥ सहरे नैव तद्विषयं सम्प्राप्तेऽप्यन्य
 गोत्रत इति मनुवचनैकवाक्यत्वात् । गुणैः जातिविद्याचारैः । समग्र
 धनभोक्ता स्यादौरसोऽपि जघन्यजः । त्रिभागंश्चेज्जोभुंक्ते चतुर्थं पुत्रिकास्तु
 तद्विब्रह्मपुराणदर्शनात्श्चेज्जविषय इत्यन्ये ॥ तथा केनापि मुनि
 नादत्तकस्य वंधुदायादत्तमन्येन चादायादत्तमुक्तम् । तस्य गुणवद्गुणवद्दे
 देन समाधेयम् ॥ पितुरिव वंधूनां सपिंडानामपि दायहरत्वाद्बन्धुदायादत्तं
 पितृमात्रदायहरत्वात् अवन्धुदायादत्तं तेषां षड्धुदायादाः पूर्वोऽन्ये पितुरे
 व षट् इत्यत्र पितुरेवेत्येवकारश्च वणात् । एवं दत्तकस्य धनग्रणादौ मुनि

भेदेन पूर्वापरेति वैषम्यं गुणा गुणविवेकेनापास्तं । एतेनैरसस्य धाचादि धनेये
नैव भ्रातृत्वादिना सम्बन्धेनाधिकारित्वं तदसत्त्वे सर्वहरत्वमपीति ॥ नचपौ
त्रस्य सप्तपितृयोग्यांशभागित्वनियमाद्दत्तकस्य ग्रहीतुः पितामहैरसत्त्वेनादृ
शपितृव्यतुल्यस्यैवांशस्य तद्योग्यत्वाद्दत्तकपौत्रः पितृव्यतुल्यमेवांशं लभता
मिति वाच्यं । पुत्रकस्य दत्तकत्वे चतुर्थांशः पौत्रस्य तु तथात्वे समानांश इति
वैषम्यात् । ततश्च स्वसमानरूपस्य पितृव्यादृशांशस्य सिद्धस्तस्यैव स्वपि
तृयोग्यांशेति त्रयोक्तमेव साधुः । एवं रीतिः प्रपौत्रे च नुसर्त्तव्येति । ननुक्षे
त्रजदत्तकादीनां सामान्यधनाधिकारित्वेऽपि रज्येऽनधिकारः श्रूयते यथा
औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च । गूढोत्पन्नोऽपि विद्धश्च भागाहोस्तन
या इमे । कानो नश्च सहोक्तश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा । स्वयंदत्तश्च दासश्च
उत्तमे पुत्रपांशनाः । अभावे पूर्वपूर्वेषां परानुसमभिषेचयेत् । पौनर्भवस्वयंद
त्तदासं रज्येन योजयेत् । तथानक्षेत्रजादींस्तनयान् रज्येऽभिषेचयेत् ।
पितृणां साधयेन्नित्यमौरसे तनये सतीति । उच्यते । शास्त्रान्तरसद्भावे वि
शेषशास्त्रस्य सामान्यपरत्वमेव लाघवात् । अतएव पूर्वपूर्वाभावे परपरवि
कारो धाकं हि पूर्ववाक्यमप्रागुक्तनारदादि वचनैकवाक्यतया समग्ररज्यमेव
विषयीकरोति । परवचनं च सत्त्वारसे क्षेत्रजदत्तकादीनां समानांशनिषेध
कं असवर्णक्षेत्रजदत्तकादि विषयं वा । अन्यथा वाक्यभेदे गौरवतत्त्वोक्ता
रेपि नानेन वचनेन क्षेत्रजदत्तकादीनां सत्त्वारसे स्वस्वोचितां शानि विध्यते
किन्त्वैरससत्त्वे तेषामभिषेकं निषिद्धैरसस्य रज्येऽभिषेको विधीयते । तथा
क्षेत्रजदत्तकादयः सामान्यशास्त्रप्राप्तप्राप्तं लभन्त एव । तत्संकोचकाभावात्

। नचैतदेववचनंवाचकमिन्नविषयत्वात् । अतएवभागार्हस्तनयादमैइ
 त्यनेनपूर्ववचनेभागार्हत्वंस्पष्टीकृतं । रज्यातिरिक्तस्यभागइतिनशक्यते
 वक्तुं रज्यस्यैवतत्रोपस्थितत्वात् । पौनर्भवादीनान्तुपूर्वपूर्वाभावेपिरज्यनि
 योजनभावःपृथगभिधानसामर्थ्यादिति । एतावताप्रबंधेनाभिहितोऽयं
 श्वेचजदत्तकादीनामौरसेनसहविभाग प्रकारस्तुशूद्रस्यनसम्भवति ।
 तस्यतुदास्यांवादासदास्यांवायःशूद्रस्यसुतोभवेत् । सोऽनुज्ञातोहरेदंश
 मितिधर्मेव्यवस्थितइति मनुवचनेनजातोपिदास्यांशूद्रेणकामतोऽंशह
 रोभवेत् ॥ मृतेपितरि कुटुम्बस्तंभ्रातरस्त्वर्द्धभागिनम् ॥ अभ्रातृकोहरे
 त्सर्वदुहितृणां सुतादृते इति याज्ञवल्क्यीयेनच दासीपुत्रस्याप्यौरसेन
 समांसाभिधानेनपितुरनन्तरंभ्रातरहि तस्यतस्यैवदौहित्रेणसहविभागद
 र्शनेनचदंडापूषायितसतिपितरिश्चेचजदत्तकादीनामौरसेनसमांशोऽसति
 तुतदूर्द्धाशः ॥ अन्यथायत्रचश्चेचजदत्तकादीनामौरसचतुर्थ्यांशित्वंतत्र
 तदपेक्षयाऽत्यन्तविप्रकृष्टाधिकारस्यदासीपुत्रस्यौरससमांसित्वमितिमह
 दैषम्यस्यात् एवमस्तुश्चेचजादिषुसत्योश्चपत्नीकन्ययोर्दौहित्राधिकारेका
 न्यकाधिकारविधिवाधापत्तिस्तेनदौहित्रपत्यनाधिकारिभृंखलायांतदेक
 तमेसत्यपिनदासीपुत्रस्यसर्वहरत्वं किन्तुतत्समांशः ॥ अतएवदत्तपुत्रे
 यथाजातेकदाचित्त्वौरसेभवेत् ॥ पितुर्वित्तस्यसर्वस्यभवेतांसमभागिनौइ
 त्यपिवचनंशूद्रविषयएवयोजनीयं ॥ तथाशूद्रस्यतुसर्वेणवनान्याभार्य्या
 पदिश्यते ॥ तस्यांजाताःसमांशाःस्युर्यदिपुत्रशतंभवेत् ॥ इत्यत्रवचने
 शूद्राणामार्य्यात्पन्नानांसेवेषांसमांशमभिधायपुनर्यदिपुत्रशतमित्यनेन

पुत्रान्तर्गणमपि समांशताप्रतिपादिता । औरसमात्रपरत्वे पूर्वशैतव्या
 प्यापुनरेतदभिधानं व्यर्थं स्यात् । द्यामुष्यायणदत्तकस्य तु जनकप्रतिग्रही
 चे रुभयोरपुत्रत्वे सर्वरिक्थहरत्वं किन्तु न समांशः । अतएव दत्तपुत्रेयथा
 जाते कदाचिन्नैरसे भवेत् इत्यत्र वचने षूद्राणां भार्य्यात्पन्नानां स्यौरसे गृही
 तस्य तु नांशहरत्वं ग्रहणानन्तरमैरसेत्यतैतु जनक घनेतदौरसाद्धं हरत्वं
 ग्रहीतुरसाधारणदत्तकस्य यादृशोऽंशः शास्त्रीयः तदद्धं हरत्वं चेति ॥ यदा
 ह प्रवरध्यायः । यद्वेषां स्वासुभार्य्यासु अपत्यं न स्यात्तदा रिक्थं हरेयुरि
 ति । तथापि नारदः द्यामुष्यायणकादद्युर्द्धाभ्यां पिण्डोदके पृथक् ॥ रिक्था
 दद्धं शमादद्युर्वी जिक्षेत्रिकयोस्तथेति ॥ वो जिक्षेत्रिकपदयोर्जनक
 प्रतिग्रहीत्र्युभयोपलक्षकत्वं प्रागेवाभिहितं । अथान्धपंगुप्रभृतिपुत्राणां ध
 नानधिकारितया तदौरसश्चेन्न जयोरेव पितामहधनभागित्वश्रुतेर्न तद्गृहं त
 दत्तकपुत्रदेः पितामहधनाधिकारः किन्तु भरणमात्रं अंधादिभार्य्याणां भर
 णविधानेन तदभरणस्य दण्डापूपयित्वात् ॥ तथा अन्धपंगवादीन नधिका
 रिपुत्रानभिधायाह । औरसाः क्षेत्रजास्तेषां निर्द्वाषाभागहारिणः । अपु
 त्रयोषितश्चैषां भर्तव्यास्साधुवृत्तयः । सुताश्चैषां प्रभर्तव्यायावन्नभर्तृसात्कृ
 ता इति ॥ एवं दत्तकग्रहणानन्तरैत्पन्नैरसेन सह दत्तकस्य विभागदर्शना
 त्स्यौरसे गृहीतस्य तु नांशभागित्वमिति । तथा विधानं विना परिगृहीत
 स्य पिनांशभागित्वमित्याह । तस्मिन् जाते च दत्तेऽपि न कृते च विधानके । त
 त्सतस्तस्य वित्तस्ययः स्वामी पितुररंजसा । मनुः । अबिधाय विधानं यः परि
 गृह्णाति पुत्रकं ॥ विवाहविधिभाजनं न कुर्व्याद्धनभाजनमिति ॥ अन्य

जातीयदत्तकस्यापि नांशभागित्वमित्याह ॥ यदि स्यादन्यजातीयोगृही
तोपि सुतः क्वचित् । अंशभाजनं तं कुर्याच्छैनकस्यमतं हितदित्युक्तं प्राय
मित्यास्तां विस्तरः । रम्येषा चन्द्रिका दत्तपद्धतेर्दशिकालघुः । मनोर
मासन्निवेशैरंगिनां धर्मतारणी । इति महोपाध्यायश्रीबुवेरुतादत्तक
चन्द्रिकासमाप्ता । ॐ नमः शिवाय ॥ * * * * *

शकेरन्ध्रगुणविभूतियमिते ज्यैष्ठ्यार्जुने वत्सरे । वेदाध्ययघरङ्किते स्मरति
थौबारे बरे गौरवे ॥ १ ॥ शके १७ ३९ ॥ सम्बत १८ ७४ ॥
वेदनेत्रदिघरणी समितेयवनादके । अपि दत्तकमीमांसाङ्किता दत्तकच
न्द्रिका ॥ २ ॥ सन १२ २४ साल
सप्रेतुवसुभूलक्षेवर्षे मैमासिभासिते श्रीगौरनरतारं घेयघाविशतमेऽङ्कि
तम् ॥ ३ ॥ सन १८ १७ तां १८ मे

श्रीमह्माठनरेन्द्रकौशलकृपामाश्रित्य विद्वत्प्रियां । विशासदरलं द्यतो जने
हितादाय्याङ्कयन्त्राङ्किता ॥ ४ ॥ श्रुचीभिः सूचितासतासुरचिता विद्वत्स
मेदश्चिता । मीमांसादृगुदश्चितापरिचितापुत्रार्थमन्त्रार्थिभिः ॥ ५ ॥ शु
द्धिबुद्धिमताविधायविधिना श्रीश्यामलालेनया । दत्तादत्तकचन्द्रिका
सुकृतीनां भूयान्ननश्चन्द्रिका ॥ ६ ॥ सेयदत्तकमीमांसा मीमांसान्यायपा
लिता । सश्रुचीसूचितासिद्धेश्यामलालेन धीमता ॥ ७ ॥

अथ दत्तकचन्द्रिकायाः श्रुचीपत्रम् ।

अथ पुत्रकरणहेतुः पत्र पंक्ति
६० ४

अथदत्तकविधिः	६१	६
अथकेनपुत्रादेयः	६४	१३
अथपुत्रपरिग्रहविधिः	६५	१
अथदत्तकर्तृकश्राद्धनिर्णयः	७१	६
अथास्यसापिण्ड्यम्	७३	६
अथदत्तकाशौचादिनिर्णयः	७४	१८
अथदत्तकविभागः	७५	१९
अथदशदत्तकादयः	७७	२
अन्यजातीयदत्तकस्यनांशभागित्वं	८२	१

इतिदत्तकचन्द्रिकायाः श्रुचीपत्रम् ।

अथदत्तकचन्द्रिकायाः शुद्धिपत्रम्

अशुद्ध	शुद्ध	पत्र	पंक्ति
कारः	कारः	६२	५
सजायीय	सजातीय	६२	१४
सन्ताय	सन्तानाय	६४	८
स्नान	स्नान	७१	३

इतिदत्तकचन्द्रिकायाः शुद्धिपत्रम् ।

ग्रन्थनाम दत्तकमीमांसा

ग्रन्थकारनाम नट्टपण्डित

ग्रन्थनाम दत्तकचन्द्रिका

ग्रन्थकारनाम कुवेरेपाध्याय

三

३ १३ श्रीगणेशाय नमः

५३ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥

५३ : ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

३ १७ : ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३

३. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

७१ ६० : संज्ञा विनियोगः

BIBLIOTHECA

REGIA

MONACENSIS.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

和 國 海 關

月 二 日 申 時 巳 時

१३ ॥ १३ ॥ १३ ॥ १३ ॥

४३

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100

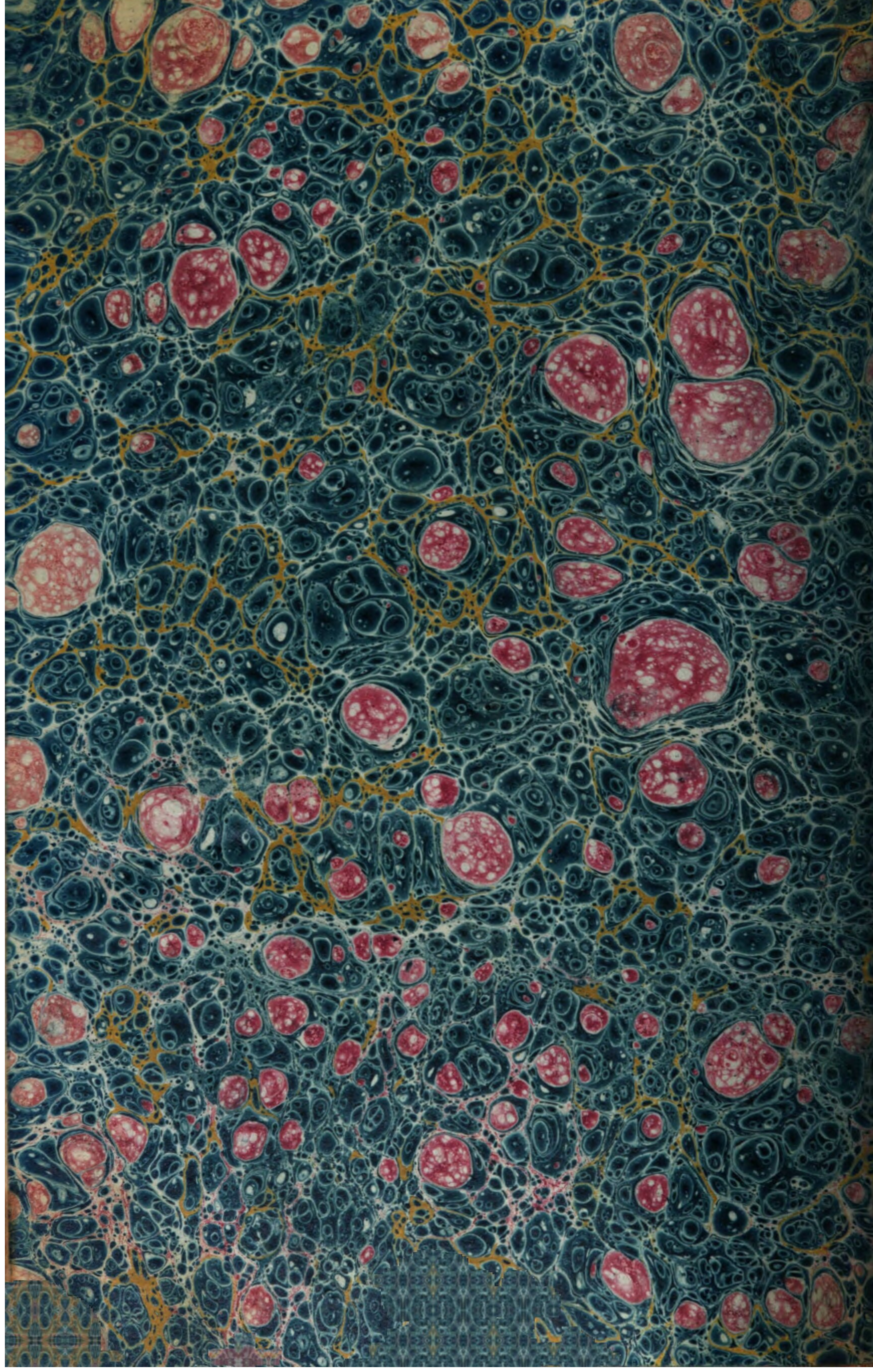
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

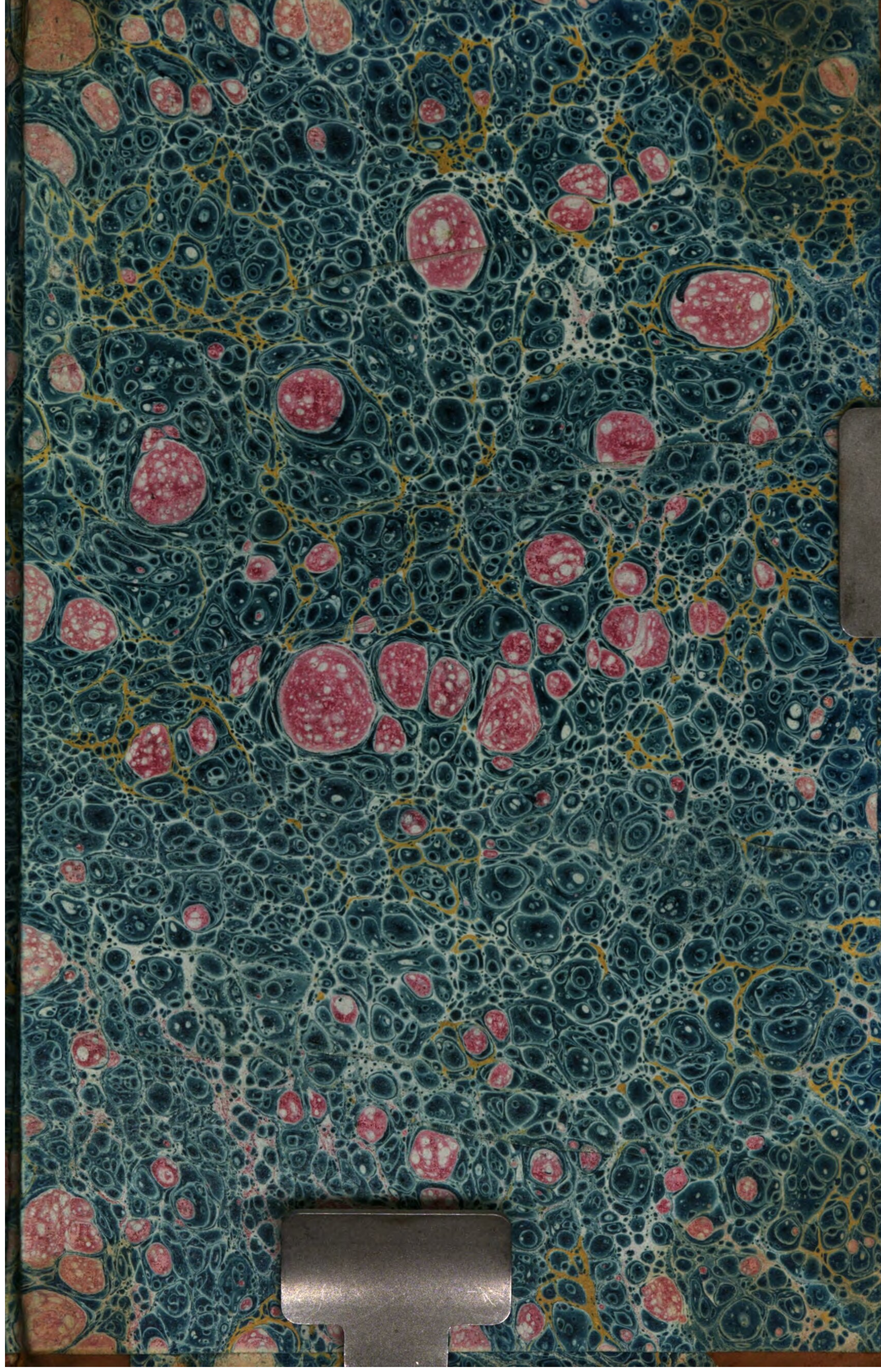
विष्णुसहस्रनाम ३ भाग ३

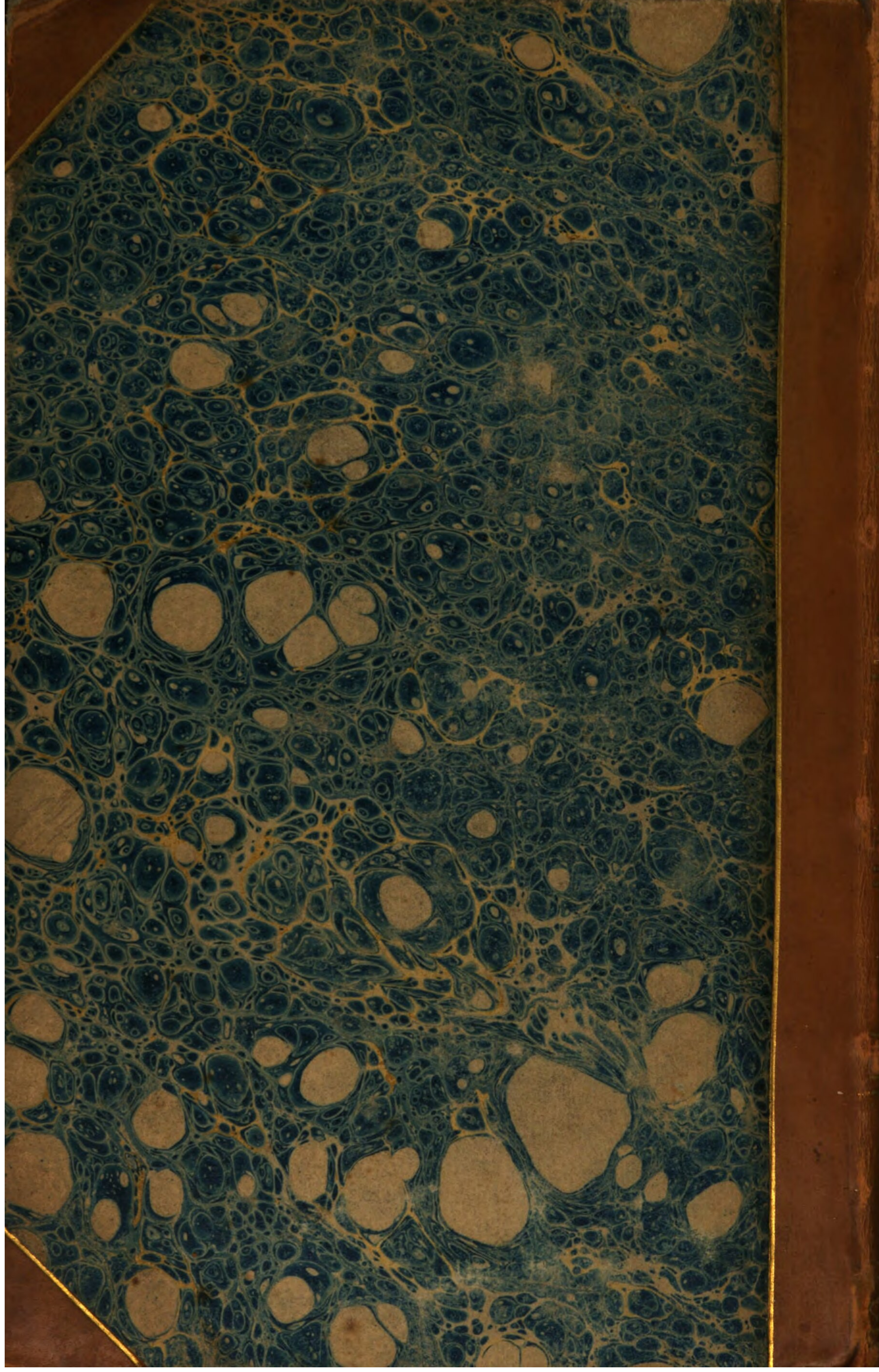
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

卷之四

1313. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848.

Nanda

The Dattaka mimansa a treatise on the law on Adoption

Calcutta [1817]

A.or. 4700

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10251114-0